

Van Gasthuismeesters, Mombours en Regenten

*Toine van Eekelen
Cees Vanwesenbeeck*

**Dit boek is één van de
digitale heruitgaven
van eerdere publicaties door de
Geschiedkundige Kring
Stad en Land van Bergen op Zoom
ter gelegenheid van het
vijftigjarig jubileum in 2018**

STUDIES UIT BERGEN OP ZOOM

Bijdragen tot de geschiedenis

uitgegeven door de

Geschiedkundige Kring van Stad en Land

van Bergen op Zoom

7

Bergen op Zoom 1989

Ten Geleide

Tot voor kort kende de Geschiedkundige Kring drie uitgavemogelijkheden, te weten de serie "Studies uit Bergen op Zoom", de reeks "Monografiën" en het kwartaalblad "de Waterschans".

Onlangs hebben bestuur en redactie van de Geschiedkundige Kring besloten de reeksen "Studies" en "Monografiën" samen te voegen en met ingang van de voor U liggende bijdrage één serie, door te nummeren "Studies uit Bergen op Zoom" uit te geven.

De bijdrage over de geschiedenis van het ABG en zijn voorgangers kwam tot stand met steun van het bestuur van het Algemeen Burger Gasthuis. Wij zijn hen hiervoor bijzonder erkentelijk. Onze dank gaat eveneens uit naar de schrijvers en naar de redactieleden, die met hun deskundige inbreng deze studie tot een goed einde hebben gebracht.

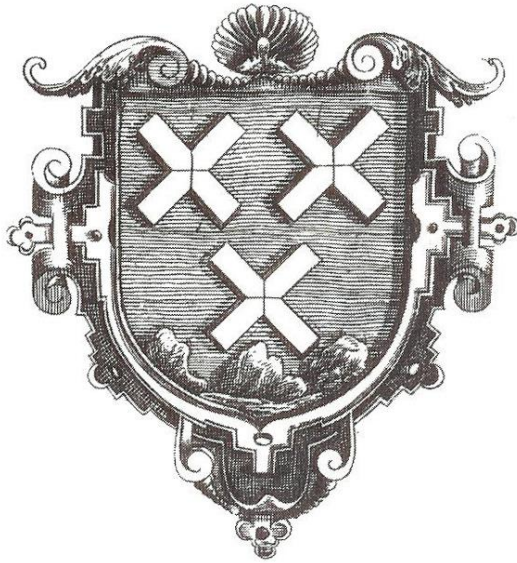
A.G.Bert van der Stoel

voorzitter van de Geschiedkundige Kring
van Stad en Land van Bergen op Zoom.

Van gasthuismeesters, momboirs en regenten

**De geschiedenis van het Algemeen Burger Gasthuis en zijn
voorgangers te Bergen op Zoom 1246 - 1968**

door Toine van Eekelen en Cees Vanwesenbeeck

**Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom,
met steun van het Algemeen Burger Gasthuis**

Bergen op Zoom, 1989

Inhoud

Ten Geleide	4
Voorwoord	9
Verantwoording	10
Het Sint-Maartensgasthuis	12
De gezondheidszorg in de middeleeuwen	12
De vroegste periode van het gasthuis van Bergen op Zoom	16
Verbouwing en uitbreiding	25
Andere gasthuizen	28
Laserije of leprozenhuis	29
Pesthuizen	29
Sint-Willemsgasthuis	30
Sint-Janshuis	31
Sint-Jacobsgasthuis	31
Rabauwen-gasthuis	31
Het Sint-Elisabethsgasthuis	32
De stichting van het nieuwe gasthuis in 1525	40
Meer zeggenschap voor de markies	50
De taak van de stadsgeneesheer	57

De verhuizing van het gasthuis naar de Geweldigstraat	60
Het vertrek van de zusters	66
Orde op zaken	70
Een nieuw reglement	73
De ziekenzaal tijdelijk kerk	86
 Het Sint Catharinagasthuis	90
Particulier ziekenhuis	90
Een merkwaardige naamsverandering	91
Krankzinnigengesticht	93
Tucht- en verbeterhuis	101
Tijdelijk gecombineerde administraties	102
Op weg naar het Algemeen Burgerlijk Gasthuis	104
 Het Algemeen Burger Gasthuis	108
Het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, een liefdadig gesticht	108
De eerste jaren: geldgebrek en veel arme zieken	121
Een algemeen of katholiek gasthuis?	125
 De nieuwbouw aan de Van Dedemstraat	132
Nieuwbouw aan de Van Dedemstraat	132
Lege bedden	145
De erfenis van P.K. Meeussen	149

Het Algemeen Burger Gasthuis in opspraak	153
Naar modernere lijden	153
Het ziekenhuis bijna verkocht	162
Het reglement van 1934. Is het personeel gemeente-ambtenaar?	178
Wantoestanden	191
Veranderingen	210
Bouwplannen	217
 Van ziekenhuis tot verpleeghuis	226
Het einde van het ABG als ziekenhuis	226
Van ziekenhuis naar verpleeghuis	242
 Samenvatting en conclusies	257
Oprichting van het gasthuis	257
Samenvoeging met het Sint-Elisabethsgasthuis	257
De verhuizing van het gasthuis	258
Privatisering	259
De her-oprichting van het gasthuis	259
Het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, een gemeentelijke instelling?	260
De verhuizing naar de Van Dedemstraat	260
De tijd van de gasthuis-kwesties	261
Het verlies van de ziekenhuisfunctie	262
 Bijlage 1	264
Bijlage 2	269
Gebruikte afkortingen	271

Voorwoord

Bij gelegenheid van de aanzetten tot viering van 700 jaar heerlijkheid Bergen op Zoom, ontstond bij het College van Regenten van het ABG de idee om een bijdrage aan deze viering te leveren in de vorm van een monografie over ontstaan en geschiedenis van het Algemeen Burger Gasthuis.

De medewerking werd, via de gemeentearchivaris, gezocht en verkregen van de auteurs - C. Vanwesenbeeck en van T. van Eekelen - en met de Geschiedkundige Kring van Stad en Land van Bergen op Zoom kon worden overeengekomen dat onder hun auspiciën de uitgave zou worden verzorgd.

Het streven van het huidige verpleeghuis ABG is er op gericht de gemeenschap zo veel mogelijk te betrekken bij het dagelijks gebeuren in het huis, met de gedachte dat de bewoners van het huis verbonden zijn en blijven met deze gemeenschap.

In dat licht is ook het uitgeven van een beschrijving van gebeurtenissen uit het verleden van ons huis een begrijpelijke stap. Daarbij leek een logische consequentie om het einde van de te beschrijven periode te laten samenvallen met het begin van de nieuwe fase van het ontstaan van het huidige verpleeghuis in het jaar 1968.

Bij het verzamelen en verwerken van de historische gegevens werd gaandeweg duidelijk dat de oorspronkelijke gedachte van een monografie moest worden herzien. Het resultaat is uiteindelijk een uitgave geworden in de reeks Studies uit Bergen op Zoom, waarmee de schrijvers ongetwijfeld eer behalen.

Het gezegde 'wat goed is komt langzaam' is hier zeker van toepassing.

A. M. A. Roesink

voorzitter van het College van Regenten
van de stichting Algemeen Burger Gasthuis

Verantwoording

Er bestaat een ruime belangstelling voor het verleden van het Algemeen Burger Gasthuis. De geschiedenis ervan gaat terug tot in de Middeleeuwen, de vroegste periode van de stedelijke historie.

De hierboven gesignaleerde belangstelling had in het verleden voor een belangrijk deel haar oorzaak in de politieke en maatschappelijke verwickelingen waar het A.B.G. in de laatste halve eeuw van haar bestaan als ziekenhuis mee te maken kreeg. Dit resulteerde in tal van rapporten van even zovele studievergaderingen, die op hun beurt de plaatselijke historici te hulp riepen om het gelijk aan de ene dan wel aan de andere kant te krijgen.

Veel van deze rapporten, en ook de daarna of daarvoor verschenen artikelen en bijdragen hadden betrekking op de status van de instelling: wel of geen gemeentelijke instelling en op de invloed van de religieuzen, die voor de verpleging van de zieken zorgden. Een deel van de rapporten gaat over de vermeende wantoestanden in het ziekenhuis in de jaren dertig en veertig van deze eeuw. In deze bijdrage komen de verschillende kwesties, die soms erg hoog opliepen, uiteraard aan de orde, al vormen zij niet de aanleiding tot deze publicatie.

De indeling van dit overzicht heeft enige toelichting nodig. Het is een co-productie van beide auteurs, waarvan de eerstgenoemde het verhaal over de periode 1836-1968 voor zijn rekening heeft genomen en de tweede auteur het deel van de geschiedenis vóór 1836. Dat jaar vormt één van de vele keerpunten in de geschiedenis van de instelling. In dat jaar is het Sint-Catharina Gasthuis overgegaan in het Algemeen Burger Gasthuis, een naam die sindsdien in gebruik bleef.

Het was niet de bedoeling van de schrijvers er een 'revue scandaleuse' van te maken, al komen sommige negatieve feiten uit het verleden van het gasthuis soms wat nadrukkelijker naar voren dan menigeen zou

wensen. Ruzies, kwesties en geschillen laten nu eenmaal meer sporen na in de archieven van een instelling dan het uitreiken van een onderscheiding of het geven van een compliment. Netelige kwesties, die een rol hebben gespeeld in de verdere ontwikkeling, kunnen en mogen in een studie als deze niet 'over het hoofd' worden gezien.

Het is een bewonderenswaardige daad van het college van regenten van het A.B.G. om desondanks mee te werken aan de totstandkoming van het boek, waarmee aangetoond wordt dat met feiten uit het verleden best te leven valt als men een stadium heeft bereikt waarin de bakens verzet zijn en het tij ten goede is gekeerd.

Het huidige A.B.G. dwingt respect af, vooral als men naar het verleden kijkt. Er valt dan een grote vooruitgang waar te nemen. Het verhaal begint in 1246, de oudste vermelding van het gasthuis van Bergen op Zoom. Het overzicht wordt afgesloten in 1968, het eindjaar van de instelling als ziekenhuis.

I

Het Sint-Maartensgasthuis

De gezondheidszorg in de middeleeuwen

Alvorens op de geschiedenis van de gezondheidszorg in Bergen op Zoom in het algemeen en die van het ziekenhuis in het bijzonder in te gaan, zullen we eerst enige aandacht schenken aan enkele ontwikkelingen in de gezondheidszorg in de Nederlanden in de Middeleeuwen.

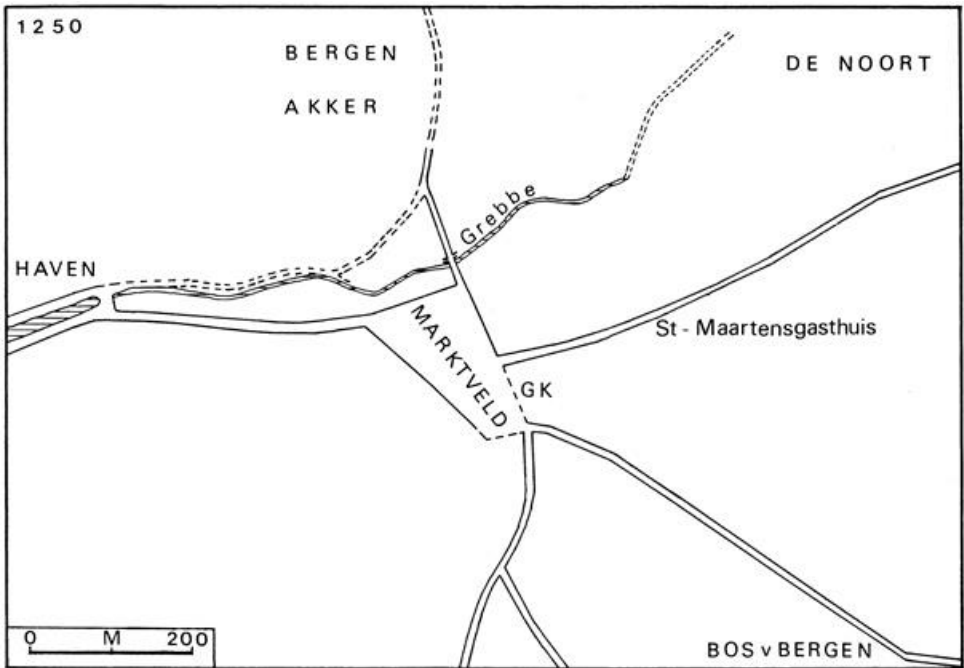
Volgens A. Querido, in zijn boek *Godshuizen en gasthuizen*, zijn de ziekenhuizen in onze streken ontstaan uit de christelijke geloofsleer en de christelijke cultuur. De kerk propageerde de werken van barmhartigheid: hongerigen spijzen, reizigers herbergen, dorstigen laven, naakten kleden, zieken troosten, gevangenen verlossen en doden begraven. De mens kon hierdoor zijn eigen zieleheil bevorderen en de kans op een plek in de hemel vergroten.

Deze gedachtengang vormde in de Middeleeuwen één van de belangrijkste drijfveren voor de verzorging van zieken en armen en daaruit kan de bloei van de gods- en gasthuizen verklaard worden.

Querido verklaart de grote lijn van de ontwikkeling van godshuis via gasthuis of hospitaal naar ziekenhuis. De oorsprong is het godshuis: het huis, opgedragen aan God, waar Zijn wil tot uitvoering werd gebracht, geconcretiseerd in de werken van barmhartigheid ¹).

Men kon er 'om godswil' één of twee nachten onderdak vinden. Sommige kloosters hadden er een speciaal verblijf voor ingericht. Toen echter in ons land de steden tot ontwikkeling kwamen, ontstonden daar ook de zogenaamde gasthuizen, ook wel hospitia of hospitalen genoemd,

¹ A. Querido, *Godshuizen en Gasthuizen* (Amsterdam 1967) 7- 10.

Afb. 1. De oudste kern van Bergen op Zoom omstreeks 1250. Het Sint-Maartensgasthuis is aangegeven bij de Wouwsestraat. (ontwerp W. van Ham, 1987)

bestemd voor vreemdelingen voor wie een verblijf in een herberg te kostbaar was. Ook zieken, kreupelen en ouden van dagen konden een beroep doen op deze instellingen, wanneer zij geen geld hadden om eigen voorzieningen te treffen.

Naarmate de steden in omvang toenamen, oefenden zij een steeds sterker wordende aantrekkingskracht uit op diegenen, die werk of ondersteuning zochten. Daardoor namen belang, aantal en omvang van de middeleeuwse gasthuizen toe. In de Noordelijke Nederlanden vinden we vanaf omstreeks 1250 gasthuizen; in de Zuidelijke Nederlanden ruim 100 jaar eerder. Van de oudste gasthuizen in ons land (en daar hoort dat van Bergen op Zoom bij) is meestal niet meer na te gaan wanneer of door wie

zij zijn gesticht. Soms namen kloosterlingen of plaatselijke notabelen het initiatief ²).

Een ander liefdadigheidshuis was het Heilige Geesthuis, of het huis van de Tafel der H. Geest, een instelling voor armenzorg. Deze instelling werd vernoemd naar de H. Geest en de H. Geestmeesters zorgden voor de bedeling aan de armen. In de meeste steden ontstonden dergelijke ‘tafels van de H. Geest’, die oorspronkelijk achter in de kerk vanaf een tafel goederen en eten uitdeelden aan behoeftige mensen. Later ontwikkelden deze instellingen zich tot armen-fondsen.

De armenzorg was oorspronkelijk louter een taak van de kerk, waarbij de kloosters een belangrijke taak vervulden. Door de opkomst van wereldlijke instellingen voor liefdadigheid en door een besluit van het Concilie van Vienne in 1311 kwam er een einde aan het beheer van hospitalen en gasthuizen door de kerkelijke overheid. Het personeel werd nog wel geleverd door kloosterorden, maar het beheer van de bezittingen en het bestuur kwamen onder toezicht van plaatselijke bestuurders. Het dagelijks beheer kwam in handen van gasthuismeesters ³).

Hoe was nu de dagelijkse gang van zaken in zo'n middeleeuws gasthuis? De gasthuizen lagen doorgaans aan de rand van de stad, langs een der toegangswegen. Men mocht er een of twee nachten blijven in een grote ruimte die meestal ‘baaiert’ of ‘beiert’ heette en waar een vuur brandde. Men kreeg een strozak met een deken, bier en soms een warm maal. In de beiert was meestal een ruimte afgeschermd waar een altaar stond, zodat de gasten de H. Mis konden bijwonen.

² J. A. Kossman-Putt o, Armen- en ziekenzorg in de Noordelijke Nederlanden, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 2 (Haarlem 1982) 254.

³ A. Querido, *Godshuizen*, 11-12.

Afb. 2. De kapel van het Sint-Maartensgasthuis op de hoek Wouwsestraat - Blauwehandstraat. Detail van een tekening door Abraham de Haen uit 1739.

In de vijftiende eeuw ging men aparte zalen maken voor mannen en vrouwen. Van sommige gasthuizen is bekend dat de gasten zich geheel moesten ontkleden en hun kleding inleveren die zij de volgende dag pas terugkregen nadat geconstateerd was dat er niets aan de inventaris van het gasthuis ontbrak. Een vorm van diefstal-preventie!

Wie te ziek was om verder te gaan werd meestal verpleegd. Bij overlijden in het gasthuis kreeg men een nette begrafenis (veel gasthuizen hadden

een kerkhof) en gingen alle bezittingen over in eigendom van de instelling. Dat was ook het geval bij zieken uit de eigen stad, die in het gasthuis werden opgenomen. Een reden voor vermogende inwoners, om zich thuis te laten verplegen door familieleden of vrienden. Er zijn overigens aanwijzingen dat de gasthuizen nauwelijks dienst deden voor de genezing van patiënten; men kwam niet verder dan verzorging, waarbij soms een geneesheer of chirurgijn werd ingeschakeld.

De bouwmeesters beschouwden het bouwen van gasthuizen als het maken van een kerk en ontwierpen meestal hoge, ruime gebouwen die eruit zagen als kerken of kapellen. Soms werd er een apart gebouw ingericht voor de verpleging van pestpatiënten. De gasthuizen beschikten meestal over moestuinen, landerijen en weilanden buiten de stad. Hier werden gewassen geteeld en slachtvee gefokt ten behoeve van de eigen voedselvoorziening.

Behalve voor passanten en zieken was er ook plaats voor een klein aantal bejaarden, die niet in staat waren voor zichzelf te zorgen. Zij kregen een zogenaamde 'prebende' of 'provene', hetgeen inhield dat zij hun intrek in het gasthuis mochten nemen en er tot hun dood verzorgd werden, maar daartegenover al hun bezittingen aan het gasthuis afstonden. Dit kon ook tegen betaling van een inkoopsom gebeuren. Deze mensen noemde men 'kostkopers' of 'proveniers'. Sommige welgestelden gebruikten deze constructie voor hun personeel ⁴).

De vroegste periode van het gasthuis van Bergen op Zoom

De oudste vermelding van een gasthuis te Bergen op Zoom komt voor in het testament van Godevaert IV van Breda van 25 april 1246. Bergen op Zoom behoorde toen nog tot het gebied van de heer van Breda.

⁴ J. A. Kossman-Putto, *A. G. N.*, 259-260.

In bovengenoemd testament werd het gasthuis van Bergen op Zoom bedacht met een bedrag van drie pond Leuvens geld. In dit in het latijn gestelde testament staat: 'hospitali de Berghen'. De akte is verschillende malen in druk verschenen en becommentarieerd. Behalve het gasthuis van Bergen op Zoom kregen ook die van Breda en Antwerpen een schenking ten behoeve van de verzorging van arme zieken. Vermoedelijk is met dit 'hospitale' het later Sint-Maartensgasthuis genoemde hospitaal op de driesprong Wouwsestraat / Blauwehandstraat / Zuivelstraat bedoeld. De naam Sint-Maartensgasthuis komt in de archiefstukken pas in de zestiende eeuw voor. Tevoren komt het steeds voor onder de naam 'het gasthuis van Bergen ' of 'het oude gasthuis'.

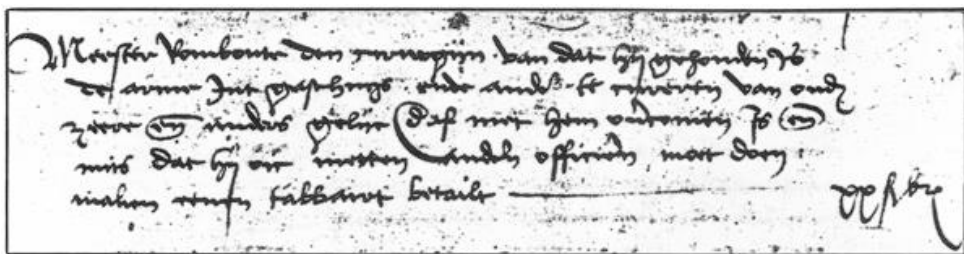
Veel conclusies kunnen uit het testament van 1246 niet getrokken worden. Wel blijkt daaruit dat Bergen op Zoom al enige omvang van betekenis had, groot genoeg om een gasthuis te bezitten ⁵).

De geschreven bronnen uit de dertiende eeuw zijn erg schaars. Tot op heden zijn er niet meer vermeldingen van het gasthuis uit die tijd bekend, hoewel die vermelding op zich al bijzonder is voor deze streek. Het gasthuis van 's-Hertogenbosch wordt voor het eerst genoemd in een akte uit 1274 ⁶).

De volgende vermelding vinden we in een akte in het Cartularium van het weeshuis van Bergen op Zoom. In die akte van 25 januari 1306 wordt een jaarlijkse rente gevestigd op enkele panden in de 'Nieuwstrate'. Hiermee is waarschijnlijk de Blauwehandstraat bedoeld, die in een akte uit 1302 als 'nova plathea' (= Nieuwe Straat) staat vermeld. Na 1365 wordt de straat

⁵ J. van den Nieuwenhuizen, *Oorkondenboek van het Sint-Elisabeth-hospitaal te Antwerpen* (Brussel 1976) 44-48.

⁶ H. J. M. van Rooij, *het Oud-archief het Groot-Ziekengasthuis te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1963) deel I, VII;

Afb. 3. Betaling aan de stads-chirurgijn om de zieken in het gasthuis te verzorgen (stadsrekening 1480-1481, fol. 14vo). Letterlijk staat er:

‘Meester Rombout den chirurgijn van dat hij gehouden is de arme int gasthuys ende andere te cureren van ouden zeere ende anders gelijc daer af met hem overcomen is ende mits dat hij oic metten anderen officieren moet doen maken eenen tabbairt betaillt. 29 schellingen brabant’s’

Noortgasthuisstraat genoemd. In de bovengenoemde rentebrief van 1306 staat het gasthuis als belending genoemd ⁷).

Het gebouw stond in de periode 1250-1350 aan de rand van de oudste kern van de stad, die in de loop van de dertiende eeuw opkwam. Dat komt overeen met de bewering van J.A. Kossman-Putto in haar bijdrage in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dat gasthuizen zich doorgaans aan de rand van de stad nabij een toegangsweg vestigden. Bergen op Zoom is in het begin van de veertiende eeuw van een omwalling voorzien. Het gasthuis kwam toen binnen de omwalling te liggen ⁸).

Bij de verkoop van de Waag in de Zuivelstraat in 1355 wordt het gasthuis nogmaals als oriëntatiepunt gebruikt. Deze en andere vermeldingen uit de eerste honderd jaar van het bestaan van het gasthuis geven alleen

⁷ C. van Es, *Inventaris van het Stads Wees- en Armkinderhuis te Bergen op Zoom* (Bergen op Zoom 1969) inv. nr. 67, fol. 7vo:

Stadsarchief Bergen op Zoom vóór 1810, voorl. inv. nr. 15, fol. 240vo.

⁸ W.A. van Ham, *Vorming en voortbestaan van het middeleeuwse stadsbeeld*, in: *Bergen op Zoom, gebouwd en beschouwd* (Bergen op Zoom 1987) 83.

aanwijzingen over de exacte ligging van het gebouw en daarmee ook over het bestaan van de instelling.

We blijven echter in het duister tasten over de organisatie, het bestuur en het functioneren. Werden er alleen bejaarden, armen en pelgrims ondergebracht of werden er ook zieken verpleegd? Was er een reglement of statuut? Wat dat betreft komen we pas wat meer te weten over de periode ná 1350, al kunnen we er wellicht vanuit gaan dat de ontwikkeling van het Bergse gasthuis niet veel anders zal zijn dan die van de gasthuizen elders.

In de eerder genoemde verkoopakte van het Waaggebouw (thans Zuivelstraat 24/26) staat vermeld dat dit 'westwaert jegens 't gasthuus van Berghen...' lag. De akte staat in het zogenaamde stadsregister, waarin ook een rentebrief van 13 maart 1365 is ingeschreven, die handelt over een huis en erf in de Gasthuusstrate (thans Blauwehandstraat). In datzelfde register staat zo nog een aantal vermeldingen. De domeinrekening van 1391/1392 vermeldt de betaling aan de knecht van het gasthuis, omdat die enige maanden het koren van de heer van Bergen op Zoom op zijn zolder bewaarde ⁹).

Pas na 1400 beginnen de gegevens talrijker te worden zodat een betrouwbare reconstructie van de gasthuisgeschiedenis mogelijk wordt.

Het gasthuis bezat rond 1400 meerdere landerijen en weilanden buiten de stadsmuren. Eén ervan lag buiten de Wouwsepoort en wordt genoemd in een verkoopakte uit 1399. Het 'gasthuuserve van Berghen' staat dan als aangrenzend gebied vermeld. Het gasthuis had deze landerijen waarschijnlijk in gebruik voor de eigen voedselvoorziening. In dat opzicht liep Bergen op Zoom in het spoor van de al eerder vermelde landelijke

⁹ S.A.15, fol. 240vo, 27vo. 58vo. 64. ARR. 6-1-1. 3. fol. 2-1.

ontwikkelingen. Dergelijke erven werden soms gekocht door het gasthuis, soms bij testamentaire schenking ontvangen ¹⁰).

In 1416 werd een dergelijk bezit, tevoren eigendom van het gasthuis, verkocht. Het ging hierbij om een stuk grond van negen en een half gemet (ruim vier ha); geen kleinigheid dus! De desbetreffende hoeve lag buiten de Wouwsepoort aan de zuidzijde van de Wouwseweg. Dat was overigens niet het enige bezit van het gasthuis in die buurt. Bij de verkoop was namelijk niet het gasthuiserf aan de oostzijde daarvan betrokken. Aan de westzijde (richting stad) lag het erf van de 'lasersluden' (mensen die aan melaatsheid leden en hier in een apart huis werden ondergebracht). Ook in tal van andere verkoopakten (o. a. van maart 1407) wordt het gasthuiserf aan de Wouwseweg als begrenzing genoemd ¹¹).

Overigens was er ook bij het gasthuis zelf ruimte genoeg om groente te verbouwen. Bij de verkoop van een huis in de Wouwsestraat op 9 juni 1402, werd meegedeeld dat het erf strekte tot aan 't 'sgasthuysbeemt'. In datzelfde jaar werd een huis in de Blauwehandstraat verkocht waarbij het erf strekte tot aan de schuur en het erf van het gasthuis ¹²).

Dankzij een verkoopakte uit 1420 weten we iets meer over de bestuurlijke organisatie uit die tijd. Claus de Cammer, in zijn functie van gasthuismeester, verkocht op 9 februari van dat jaar de helft van een 'heijninge', een stuk grond van drie gemeten (ca anderhalf hectare) dat van een omheining was voorzien, gelegen buiten de Bospoort. In de akte staat dat hij de koop sloot ten behoeve van het gasthuis. De gasthuismeesters hadden kennelijk de bevoegdheid om zelfstandig onroerend goed te kopen en verkopen.

Eén jaar later kocht diezelfde gasthuismeester Claus de Cammer één gemet land op de Zuidakker, ten zuiden van Bergen op Zoom. In deze akte

¹⁰ S.A.15. fol. 61vo.

¹¹ S.A.15, fol. 128, 95.

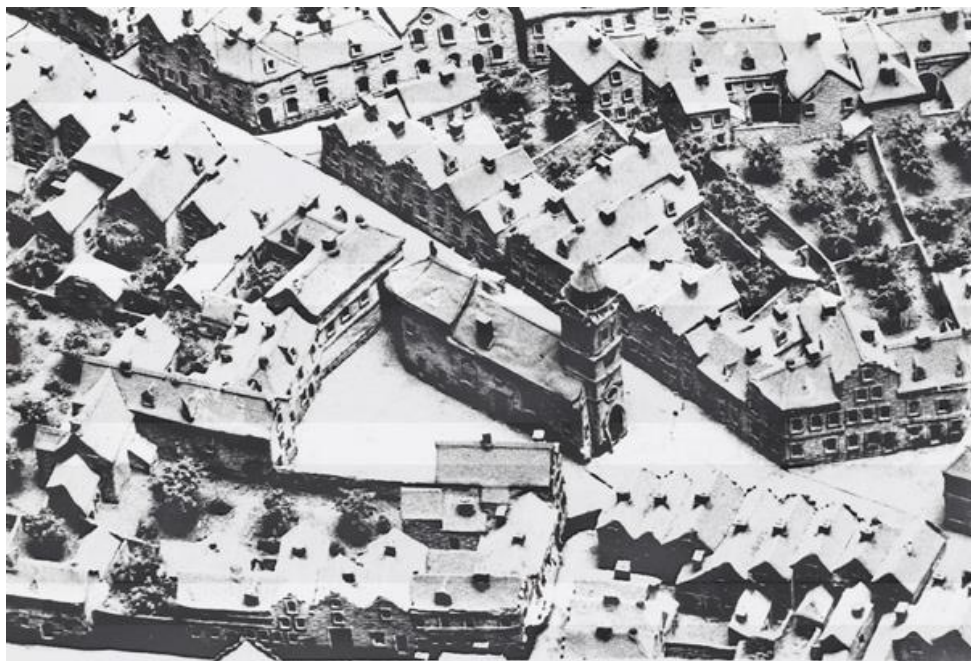
¹² S.A.15, fol. 76vo, 77vo.

staat de wat duistere mededeling ‘metter kercken ende gasthuus voirscreven ghemeen’; aan de oostkant grensde het aan het erf van het gasthuis en aan de westzijde aan dat van de kerk. De hierboven genoemde aanduiding kan dus inhouden dat het bewuste stuk land gemeenschappelijk bezit van de parochiekerk en het gasthuis was. Wijst dat op de kerkelijke invloed in het bestuur van het gasthuis of hebben beide instellingen gezamenlijk dit stuk land als legaat ontvangen? Overigens traden beide instellingen wel vaker samen op als het ging om handel in onroerend goed. In 1443 verkochten Berthelmeeus van Akeren als H. Geestmeester en Matheus van Goirle als kerkmeester voor de ene helft en Jan de Cammer als gasthuismeester voor de andere helft, een huis en erf in de Blauwehandstraat. Ook deze verkoop vond plaats met toestemming van het stadsbestuur.

In 1436 bleken er minstens twee gasthuismeesters te zijn: Claus en Jan de Cammer; ging het hier om familieleden? Het was toen niet ongebruikelijk dat bestuurders uit een kleine kring van enkele families kwamen. Beide gasthuismeesters kochten ten behoeve van het gasthuis één gemet grond buiten de Wouwsepoort ter uitbreiding van hun bezit aldaar ¹³).

De dagelijkse leiding was dus in handen van één of meer gasthuismeesters, die op hun beurt weer onder toezicht stonden van het stadsbestuur. Jaarlijks deden zij aan burgemeesters en schepenen rekening en verantwoording en zij hadden toestemming nodig voor de aan- en verkoop van onroerend goed, alsmede voor het doen van kapitaalsinvesteringen zoals voor de verbouwing van het gasthuis en voor het aanvaarden van legaten. De gasthuismeesters kregen van het stadsbestuur geld voor belangrijke uitgaven, zoals in 1442/1443 voor de

¹³ S.A.15, fol. 140, 144vo, 204vo, 255.

Afb. 4. Het Sint-Maartengasthuis en de kapel op de hoek Blauwehandstraat-Wouwsestraat, te zien op de maquette uit omstreeks 1750 in het Musée des Plans Réliefs te Parijs (detail).

aankoop van stenen en voor de kosten van timmer- en metselwerk aan het gasthuis ¹⁴).

Als voorbeeld voor het stedelijk toezicht kunnen enkele verkoopakten uit 1443 dienen. In twee akten, één over de verkoop van een stuk land buiten de Bospoort en één over de verkoop van een huis in de Blauwehandstraat, staat vermeld dat de gasthuismeesters deze bezittingen met toestemming van burgemeesters en schepenen, die ‘oppermomboiren’ van het gasthuis waren, verkochten. Oppermomboir betekent hoofdbestuurder ¹⁵).

In het register van rentebrieven, bewaard in het Rechterlijk Archief van Bergen op Zoom, staan verschillende akten vermeld over het betalen van

¹⁴ S.A.239, SR. 1442/-13, fol. 8vo, 9, 10, 14. 15 S.A.

¹⁵ fol. 255, 254vo.

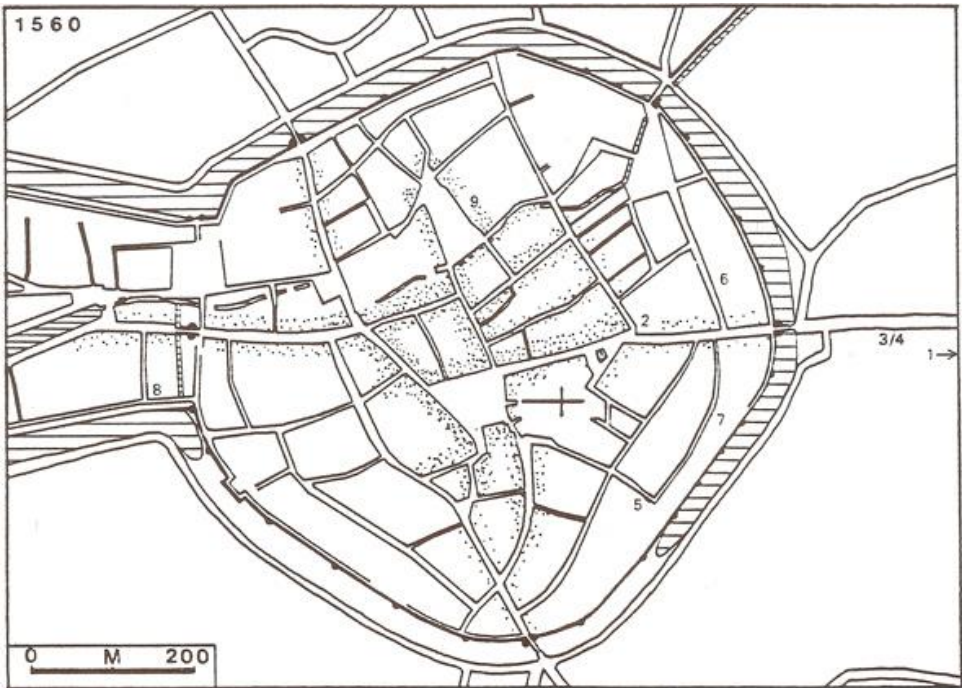
provenen aan het gasthuis. De gasthuismeesters konden het recht op een proveene (verblijf en onderhoud in het huis) alleen verlenen met toestemming van het stadsbestuur.

Sommige proveniers lieten een akte opmaken en stelden dan tal van voorwaarden. Zo werd Gheertruyt Jan Wittendochter in het gasthuis opgenomen in ruil voor haar bezittingen, die voor de helft in eigendom van het gasthuis en voor de helft aan de Tafel der H. Geest zouden komen. Haar zilveren riem gaf zij aan de H. Geestmeesters die in ruil daarvoor een bed met toebehoren zouden verzorgen in het gasthuis. Als ze ziek werd kon ze, mits zij daartoe toestemming van de Gasthuis- en H. Geestmeesters zou krijgen, enige van haar juwelen verkopen ter bestrijding van de ziektekosten ¹⁶).

Ook bij de aanvaarding van legaten staan soms de meest wonderlijke voorwaarden opgetekend: in een akte uit 1486 aanvaardden de gasthuismeesters een legaat van Jan Henricz van Mullum, die in 1485 in Lübeck overleden was. De akte geeft bovendien enige achtergrond-informatie over het functioneren van de instelling. Het legaat van 100 marken Lübecks geld was bestemd om iedere week een mis op te dragen op het hoogaltaar in de gasthuiskapel en om aan vijf arme mensen, die de missen bijwoonden en baden tot zieleheil van Jan Henricz., een mantel te geven; tevens was het legaat bestemd om twee waskaarsen te kopen, die tijdens die missen opgestoken moesten worden en om aan de armen die in het gasthuis verbleven brood uit te delen. Wat er overbleef mocht besteed worden ten behoeve van het gasthuis ¹⁷).

¹⁶ RA. inv. nr. 279, fol. 13vo.

¹⁷ RA. 391, fol. 185vo.

Afb. 5. Kaart van de stad en omgeving omstreeks 1560, waarop de gasthuizen staan aangegeven; (ontwerp W. van Ham, 1987).

1 Gasthuis voor leprozen	6 Het godshuis van de Cellebroeders
2 Sint Maartensgasthuis	7 Rabauwengasthuis
3 Sint Willemsgasthuis	8 Sint Jansgasthuis
4 Sint Elisabethgasthuis	9 Sint Jacobsgasthuis
5 Het godshuis van de Cellezusters	

Het geld van dit legaat werd aan het stadsbestuur overhandigd door de koopman Gielis de Smit. De schenker ervan, Jan Henricsz. woonde in Mulium, volgens de aantekening in de akte. Dat kan zijn Mülheim-Eichsen ten noorden van Schwerin of Mühlheim aan de Ruhr. Het is niet duidelijk of het hier gaat om een koopman die Bergen op Zoom tijdens de jaarmarkt bezocht (en wellicht toen in het gasthuis verbleef) of dat het een Bergenaar is die te Mullum woonde. Hij legateerde het geld uit sociale overwegingen, maar ook om 'bekeirt' (bekeerd) te worden, dus voor zijn eigen zieleheil.

De financiën van het gasthuis kwamen, zoals we al eerder zagen, voor een deel uit de stadskas. Daaruit werden ook cijzen betaald die het gasthuis aan de kartuizers van Antwerpen verschuldigd waren. De inkomsten van de mest op de Grote Markt vielen, traditiegetrouw, toe aan het gasthuis. Voor de medische verzorging van patiënten in het gasthuis kreeg de stads-chirurgijn een salaris van de stad: 'om de arme gequetsten en andere zieken in het gasthuis' te bezoeken. In de stadsrekening van 1480/1481 en de daaropvolgende jaren staat vermeld dat hij deze betaling kreeg om de patiënten te 'cureren van oude zeere', later staat er nog bij 'genesen en cureren'; het ging kennelijk toen al om méér dan verzorging der zieken ¹⁸).

Verbouwing en uitbreiding

Dankzij de bewaard gebleven stadsrekeningen uit de vijftiende eeuw beschikken we over meer informatie betreffende het gasthuis-gebouw. Al eerder vermeldden we dat het in de Nederlanden de gewoonte van de bouwmeesters was om grote, hoge zaalgebouwen te ontwerpen, die er uitzagen als kerken of kapellen. In die grote ruimte stond dan meestal een altaar, zodat de zieken en gasten de H. Mis konden bijwonen. Dit was ook het geval te Bergen op Zoom. Het gasthuis ontwikkelde zich in de loop van de veertiende en vijftiende eeuw tot een conglomeraat van gebouwen en vertrekken.

¹⁸ RA. 279., fol. 43vo;
C. J.F. Sloomans, *De Paas- en Koudemarkten te Bergen op Zoom 1365- 1565*, Tilburg 1985, 2e deel. 614-615;
S.A.238, SR. 1413. fol. 2; S.A.239, SR. 1442-1413, fol. 2;
S.A.246, SR. 1476/1477, fol. 9vo;
S.A.248, SR. 1480/1481, fol. 14vo.

De eerste verbouwing die uit de stadsrekening blijkt, vond plaats in 1442 - 1443, toen in verband met de uitbreiding van het gasthuis stenen werden gekocht en een bedrag van veertien pond groten Brabants geld werd uitgetrokken voor timmer- en metselwerk. De stadsrekening van het jaar daarop vermeldt nog de opvallende post voor de aankoop van een touw bij Herman de Lijndraayer voor de gasthuisklok. Daaruit valt wellicht de conclusie te trekken dat bij de verbouwing van het jaar daarvoor een klokkentoren(tje) is opgetrokken ¹⁹).

In 1472 - 1473 vonden er eveneens ingrijpende verbouwingen plaats; het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat het gebouw, dat we later kennen als de kapel van het Sint Maartensgasthuis en dat op een achttiende-eeuwse tekening is te zien, in deze tijd in steen is opgetrokken. In de stadsrekeningen staan dan vele posten vermeld over de aanschaf van maar liefst 24.500 tichelen (vlakke, dikke dakpannen), 234 fanelen (holgebogen daktegels voor de hoeken van het dak) en 106 vorsten (dakpannen voor de nok). Deze aantallen tonen wel aan dat het om een fors dak ging.

In datzelfde jaar kregen de gasthuismeesters van de stad geld om een boomgaard achter het gasthuis aan te kopen in verband met de uitbreiding van het complex met een apart gebouw 'omme de zieke van der haestiger ziekten te logieren' d.w.z. pestpatiënten.

Een andere grote verbouwing vond plaats in 1487-1488, waarbij de stad andermaal een bijdrage leverde in de aankoopkosten van 25.000 dakpannen, 305 fanelen en 160 vorsten. Het is niet onmogelijk dat het hierbij eveneens om een ruimte voor met pest besmette patiënten ging,

¹⁹ J. A. Kossman-Putto. AGN, deel 2, 259;
S.A.239, SR. 1442-1443, fol. 8vo. 10, 14;
S.A.240, SR. 1443-1444, fol. 9vo.

omdat in die periode veel maatregelen genomen werden ter verzorging van deze mensen ²⁰).

Ook in de jaren 1497 en 1499 werden door het stadsbestuur uitgaven gedaan voor timmer- en metselwerk aan het gebouwencomplex van het gasthuis in de Wouwsestraat. Vermeldenswaard is de reparatie aan het uurwerk op de toren in 1499 ²¹).

Afb. 6. Detail van de stadsplattegrond door Jacob van Deventer (ca 1560) waarop ten zuiden van de Wouwsestraatweg het Sint Elisabethgasthuis is aangegeven. Rechts daarvan het gasthuis voor de leprozen.

²⁰ SA. 244, SR. 1447-1473, fol. 35vo, 36, 36vo, 39;
S.A.245, 1. SR. 1473-1474, fol. 51vo;
SA. 250. 1, SR. 1487-1488, fol. 63-63vo.

²¹ S.A.253., SR. 1497-1498, fol. 60, 63; S.A.254. SR. 1498-1499, fol. 70.

II Andere gasthuizen

De uitgaven voor en het oppertoezicht op het gasthuis waren niet de enige zorgen voor het stadsbestuur op het gebied van de gezondheidszorg. Vooral in het laatste kwart van de vijftiende eeuw nam het stadsbestuur meer lasten op dit vlak voor zijn rekening. Dat kon ook wel, omdat het economisch goed ging; de belangstelling voor de jaarmarkten was erg groot en de stad nam in omvang en belang toe. Bergen op Zoom werd een voornaam knooppunt in de betrekkingen tussen economisch sterke steden in binnen- en buitenland. Dat had echter ook een keerzijde. De vele bezoekers verhoogden het risico op verspreiding van besmettelijke ziekten zoals de pest. Het bleek nodig om maatregelen te nemen en in 1471 werd de eerste van een lange reeks ordonnanties tegen deze ziekte vastgesteld.

In datzelfde jaar kreeg het gilde van de chirurgijns een eerste keure, die vrijwel in zijn geheel tot 1798 van kracht bleef. Bergen op Zoom kende sinds 1447 een door de stad bezoldigde medicus. Zijn functie stond hoog op de ranglijst van de ambtenaren. Soms was die functie gecombineerd met die van arts van de heer van Bergen op Zoom.

Voor verloskundige hulp werd een stedelijke vroedvrouw aangesteld. De oudste vermelding van deze functie komt voor in de stadsrekening van 1490-1491.

Daarnaast kwamen er in de stad nog apothekers voor, die georganiseerd waren in het gilde van de Meersche en waarvan ook winkeliers en handelaren lid waren. Het stadsbestuur had de taak om voor de gilden, dus ook voor die van de Meersche en de chirurgijns, regels vast te stellen en toezicht uit te oefenen op een goede naleving daarvan.

In tijden waarin de pest heerste, betaalde de stad het loon van een speciale barbier, die de taak had de pestlijders te aderlaten en te

verzorgen. Een enkele keer kwam het voor dat er ook een aparte vroedvrouw werd aangesteld voor met pest besmette kraamvrouwen ²²). Niet alleen in het stedelijke Sint-Maartensgasthuis werden zieken of hulpbehoevenden verzorgd. Al eerder kwamen het pesthuis en de leprozerie ter sprake.

Laserije of leprozenhuis

Volgens Levelt stonden er al in 1407 huisjes aan zuidzijde van de Wouwseweg nabij de Ketel, waar melaatsen of 'lazersluden' woonden. Met verkoopakten uit het begin van de vijftiende eeuw valt inderdaad het bestaan van deze zogenaamde laserij buiten de stadsmuren aan te tonen. Het is niet bekend of het hier in oorsprong een kerkelijke of particuliere instelling betrof. Later in de vijftiende eeuw is het een door de stad betaalde inrichting. Deze instelling staat op de kaart door Jacob van Deventer (ca 1560) aangeduid als 'leprozerie'. In 1472-1473 werd een behoorlijk bedrag besteed aan onderhoud en uitbreiding van het gebouw. Het complex onderging andermaal een uitbreiding in 1475, terwijl het in 1490 met twee huisjes werd uitgebreid ²³).

Pesthuizen

Het probleem van de snelle en vaak fatale besmetting van de pest, ook wel 'haestige ziekte' genoemd, groeide de stad haast boven het hoofd.

²² W.A.van Ham. De gezondheidszorg te Bergen op Zoom in vervlogen rijden, in: *Jaarboek de Ghulden Roos* 1970, 36, 40, 51.

²³ H. Levelt, *Beknopte geschiedenis der gast- of ziekenhuizen in Bergen op Zoom van 1305-1600*, in: *Sinte Geertruydsbronne*, 1928. 3; S.A.245. 3., SR. 1475/1476, fol. 138vo; S.A.251. 1, SR. 1490/1491, fol. 20vo en 92vo, 122vo.

Bij het Sint-Maartensgasthuis werd daarom een aparte ziekenzaal gebouwd in 1472/73 ²⁴).

Daarnaast vestigden zich in 1474 de Cellebroeders in de Korenbeersstraat. Deze belastten zich met het verplegen en begraven van pestpatiënten. In dezelfde periode (1484-1485) vestigden zich in de Huijbergsestraat de Cellezusters, die dezelfde taak hadden als hun mannelijke collega's. Zij woonden aanvankelijk in een huis, dat eigendom van de stad was. In een verkoopakte van 1494 staat als begrenzing van een huis in de Huijbergsestraat het huis en erf vermeld, waar de zusters woonden: 'het stadt huysje ende erve daer de Cellezusteren inne wonen' ²⁵).

Dat men zich in die jaren terdege bewust was van het besmettingsgevaar blijkt ook uit een verordening van 15 augustus 1518, waarin bepaald werd dat verboden was om fruit te verkopen, dat geteeld was op land in de directe omgeving van de ziekenhuizen buiten de Wouwse Poort. Men moest rekening houden met een minimale afstand van 20 roeden (ca 75 m.) ²⁶).

Sint-Willemsgasthuis

Bovendien stonden er in de stad en de omgeving enkele huizen voor de verzorging van bejaarden en gebrekkigen. Zo werd in 1498 door de welgestelde Willem Coelgenen een hofje gesticht onder de naam Sint-Willemsgasthuis. Het lag ook buiten de Wouwse Poort. Later werd het als een aparte afdeling opgenomen in het complex van het Sint-Elisabethsgasthuis.

²⁴ S.A. 244. SR. 1472-1473, fol. 35vo. 36, 36vo, 39.

²⁵ W.A. van Ham, De gezondheidszorg, 50;
S.A. SR. 1484-1485, fol. 71; R. 215, fol. 29.

²⁶ S.A. 158. fol. 312.

Sint-Janshuis

In de Bruinevisstraat lag het Sint-Janshuis, bestaande uit 10 kleine woningen en een kapel, die in 1523 verkocht werden aan de heer van Bergen op Zoom. Deze bestemde het speciaal voor zijn personeel.

Sint-Jacobsgasthuis

Aan de Vismarkt stond het Sint-Jacobsgasthuis, bewoond door de Sint-Jacobsbroeders, mensen die een pelgrimstocht naar Santiago de Compostela in Noord-Spanje hadden ondernomen. Tevens stond dit gasthuis open voor passerende pelgrims om er te overnachten.

Rabauwen-gasthuis

In de Rozemarijnstraat stond het Rabauwen-gasthuis. Met het woord ‘rabauw’ werden landlopers, zwervers en bedelaars aangeduid, maar soms stond het ook voor oplichters. In de stedelijke ordonnanties werden zij ‘rabauden oft bedelers oft bedeleressen’ genoemd ²⁷).

²⁷ W.A.van Ham, De Gezondheidszorg, 48-50; H. Levelt, Het rabauwen gasthuis te Bergen op Zoom in de 15e en 16e eeuw. in: *Sinte Geertruydsbronne*, 1928, 3.

III

Het Sint-Elisabethsgasthuis

Het stadsbestuur nam maatregelen om de regelmatig terugkerende pestepidemiën het hoofd te kunnen bieden. De drie eerder genoemde pesthuizen waren kennelijk niet voldoende; buiten de Wouwse Poort zou het vierde pesthuis gevestigd worden. Het stadsbestuur sloot daartoe op 14 augustus 1478 een overeenkomst met enige vrouwen en zusters uit Holland over de bouw van een godshuis. Het stadsbestuur betaalde hen 25 pond groten Vlaams geld voor de bouw van dat klooster op een perceel buiten de Wouwse Poort.

In ruil voor de stedelijke bijdrage kwamen beide partijen enige verplichtingen overeen.

- De zusters moesten net als alle andere burgers accijns betalen op bier en wijn; in de gasthuizen ging nogal wat bier en wijn om, dat geschonken werd aan de zieken.
- De zusters mochten geen onroerend goed of rentebrieven bezitten, behalve een stuk grond van acht tot tien gemeten (ca 4, 5 ha) om er koeien op te houden. Kregen ze toch onroerend goed of rentebrieven in bezit, bijvoorbeeld via een legaat, dat moesten ze die binnen een jaar verkopen. Het geld mochten ze dan wel beleggen buiten Bergen op Zoom.
- Ze mochten alleen erfenissen accepteren van ouders, niet van andere familieleden of vreemden.
- De zusters namen de verplichting op zich alle arme en rijke vrouwen, die aan de pest of een andere ziekte leden, uit Bergen op Zoom en omgeving te bezoeken en te verplegen. De rijke tegen betaling, de arme 'om godswil'.

- De zusters mochten geen handwerk verrichten dat in strijd was met de keuren van de ambachtsgilden, behalve ‘vrouwenwerck [...] van kammen, spinnen, caerden, noppen, bleijken ende diergelijcke’.

De zusters kwamen vermoedelijk op deze voorwaarden naar Bergen op Zoom, al moest het stadsbestuur daarvoor nog wel enkele keren in de buidel tasten. De eerste gegevens over de vestiging van de zusters en hun ziekenhuis komen pas zes jaar later in de Bergse archieven voor.

In 1484/ 1485 werden 20.000 dakpannen, 160 fanelen en 100 vorsten beschikbaar gesteld ‘aen't nyeuwe zusterhuys’. In de stadsrekening staat bij deze uitgavenpost nog expliciet vermeld, dat deze materialen nog niet geleverd waren en dat dit nog moest gebeuren. De betaling is gedaan, de leverantie zal dus wel gevolgd zijn. In dezelfde rekening komt een andere betaling voor ten behoeve van de bouw van het klooster voor de zusters van Alkmaar. Het ging hier om een kleine aanvullende subsidie van zes Brabantse schellingen.

Uit de archiefgegevens blijkt niet of er een geheel nieuw zusterhuis is gebouwd of dat bestaande woningen tot dit doel werden verbouwd. Het laatste is het meest voor de hand liggend, omdat het stadsbestuur verschillende panden buiten de Wouwse Poort aankocht, waarover in de stadsrekeningen staat vermeld dat men er zieken ‘van der haestiger ziekten inne leeght’.

De zusters van Alkmaar kregen in ruil voor de verpleging van deze zieken geld en faciliteiten van het stadsbestuur, zoals de hier bedoelde huizen. Die staan daarna in de stadsrekeningen herhaaldelijk vermeld als de ‘stadt sieckhuijskens’. Een van die huisjes was afkomstig van Willem Heusch, het andere van Monfranck Melian; het stadsbestuur betaalde nog vele jaren later een daarop rustende cijns. In de stadsrekening van 1490-1491 staan

de huisjes als volgt omschreven: ‘den huysse buyten de Wouwsche Poirte [...], nu zijnde 't sieckhuys van der haestiger ziecten’²⁸).

In de jaren 1498-1499 betaalde het stadbestuur de kosten voor de aanschaf van ruim 13.000 tichelen voor het ‘godshuis buyten der Woutscher Poirte’.

In een verkoopakte van 1501 wordt ‘het nijew godshuus’ als begrenzing genoemd. Kennelijk hebben we hier te maken met het godshuis van de zusters, dat in een rentebrief van 1502 vermeld staat als ‘het Sinte Elizabethsgasthuys’.

In datzelfde jaar kocht een zekere Jan Coelgenenzone een stuk grond, geheten de Mispelhoek, gelegen in de Meren (een gebied ten oosten van de stad) ten behoeve van dit convent. De zusters kwamen hierdoor niet in conflict met de bepalingen in de overeenkomst van 1478 omdat het hier om een stuk grond van slechts vier gemeten (ca 1,75 ha) ging. In de eerder genoemde overeenkomst stond bepaald dat zij niet meer onroerend goed mochten bezitten dan acht à tien gemeten²⁹).

De zusters uit Alkmaar klagen in 1509 over ruimtenood; we nemen althans aan dat zij het zijn, al blijkt dat niet uit het stuk zelf. Daarin wordt gesproken over de ‘gemeynen susteren van den convente oft suster-huysse’, die klagen dat het gebouw en het erf daaromheen erg klein zijn en er geen ruimte over blijft om de met pest besmette kloosterzusters en andere notabele inwoners in een aparte ruimte te verplegen. Ook toen al bestond er klasseverpleging!

²⁸ S.A.31, fol. 6;
S.A.249. 2, fol. 118, 121;
S.A.251. 1, fol. 20vo, 86vo, 92vo.

²⁹ S.A.254. SR. 1498/1499, fol. 77;
R. 215, fol. 191vo;
R313 fol. 59;
R. 216, fol. 216.

Zij verzochten het stadsbestuur een oud vervallen huis, dat naast de kapel van het klooster stond en dat eigendom was van de stad, ter beschikking te stellen van het klooster ter uitbreiding van het godshuis. De zusters zouden ermee accoord gaan om dat huis onder dezelfde voorwaarden in gebruik te nemen als indertijd gesteld werden bij de stichting van het klooster. Het stadsbestuur besloot op 18 mei 1509 onder bovengenoemde voorwaarden het huis ter beschikking van de zusters te stellen. Om het gezag van het stadsbestuur nog eens extra te onderstrepen werden de voorwaarden aangescherpt en uitgebreid.

- De zusters moesten de zieken opnemen en verplegen tegen het gebruikelijke salaris (ondanks de uitbreiding van het complex).
- Zij moesten de accijnzen aan de stad blijven betalen. Ze mochten hun religieuze 'staet' niet veranderen, noch een andere 'religie' (=kloosterregel) aannemen.

Om het besluit toch vooral kracht bij te zetten werden behalve moeder-overste ook alle andere kloosterzusters met name genoemd: in totaal elf zusters.

De stad had het recht om de grond, de huizen en erven van dit godshuis weer zelf in gebruik te nemen als de zusters zich niet aan bovengenoemde voorwaarden hielden. Het gezag van het stadsbestuur was in deze dus zeer groot.

In de vierde week van mei 1509, dus nauwelijks twee weken nadat tot het bovenstaande was besloten, waren enkele timmerlieden aan het werk aan de 'stadt sieckhuijsen buiten de Wouwse Poort'. Het is niet onwaarschijnlijk dat beide feiten met elkaar verband houden.

Enkele jaren later bleek de ruimtenood overigens nog niet helemaal opgelost te zijn. In 1512 werden twee stallen, die het stadsbestuur in eerste instantie had willen verkopen, in gebruik gegeven aan het ziekenhuis. De stallen werden verbouwd tot ziekenzalen. De betaling van dit karwei liet lang op zich wachten: de timmerman kreeg voor zijn werk

pas in 1515 betaald. In datzelfde jaar werden er in de vrouwenkamer drie bedsteden en een 'beddecoetsse' (= bed of rustbed) gemaakt. De uitbreidingen van de verpleegruimten waren noodzakelijk door de veel voorkomende pestepidemiën. Ook in 1514 'regeerde' deze dodelijke ziekte ³⁰).

We gaan hier niet zonder reden wat uitvoeriger in op de ontwikkeling van genoemd zusterklooster. In de hierboven vermelde periode was dit godshuis alleen bestemd voor de verpleging van pestpatiënten, maar daar zou een tiental jaren later grote verandering in komen. Het godshuis gaat dan een belangrijke rol spelen als stedelijk gasthuis.

Het godshuis had als patrones de H. Elisabeth (1207-1231). Zij was de dochter van koning Andreas II van Hongarije en van Gertrudis van Andechs-Meran. Tijdens een hongersnood in 1226 was zij een toonbeeld van naastenliefde en na het overlijden van haar man leefde zij als kloosterlinge in vrijwillige armoede. Reeds vier jaar na haar overlijden werd zij heilig verklaard en werd zij beschermheilige van bedelaars en arme mensen.

De zusters van het Bergse godshuis kregen in 1513 een reglement, dat thans wordt bewaard in het archief van het bisdom Breda ³¹).

Door enkele ontwikkelingen in de periode 1516-1525 nam het belang van het Sint-Elisabethsgasthuis in de plaatselijke gezondheidszorg toe. De instelling nam meer taken op zich dan alleen de verzorging van pestpatiënten. In 1516 kregen de zusters de verzorging van bejaarde mannen.

³⁰ S.A.31, fol. 105; S.A.260. fol. 97;98; 102; S.A.262. fol. 5. 50vo, 105, 110vo, 114; S.A.263. fol. 5vo.

³¹ J. J. M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie* (Bussum 1974) 255; W. J. P. M. Brand, *Inventaris van het archief van het Bisdom Breda-gedeponeerde archieven I*, Breda 1983, 97.

Het oude-mannenhuys, gesticht door Willem Coelgenen, bleef echter wel een afzonderlijke instelling onder de naam Sint-Willemsgasthuys. In 1520 blijkt men bezig te zijn met de bouw van een nieuw ziekenhuys. Op 8 augustus van dat jaar werd de levering van het houtwerk voor de bouw van het ziekenhuys aanbesteed. In de aanbestedingsakte wordt gesproken over het 'nyeuwen sieckhuys dwelck men alnu fundeert ende makende is'. In de posten van de stadsrekeningen komt dan niet veel meer voor over het oude gasthuys aan de Wouwsestraat.

Kennelijk raakte dat toen al in onbruik, hoewel de feitelijke opheffing

nog enkele jaren op zich liet wachten. Aan de ziekenhuisfunctie van het oude gasthuys in de Wouwsestraat kwam een einde. In 1546 werd het gebouwencomplex afgestaan aan Willem van Woensdrecht, officiaal van de bisschop van Luik, om er een 'kynderschole' in onder te brengen. Lenaert Zovitius werd als eerste hoofd van deze school benoemd; hij kreeg ook woonruimte in het oude Sint-Maartensgasthuys.

Afb. 7. Afbeelding van Sint-Elisabeth, die kleding en schoeisel uitdeelt. (anoniem schilderij omstreeks 1480 in het [Walraf Richard Museum](#) te Keulen)

Het is verleidelijk aan te nemen dat de bouw van het nieuwe ziekenhuys in 1521 in volle gang was. Catharina Knoppers, weduwe van de eerder genoemde Willem Coelgenen, kreeg van de heer van Bergen op Zoom, Jan III van Glymes, toestemming om een stuk land met een bos, gelegen onder Standdaarbuiten en een stuk land en een bos onder Halsteren bij

testament aan het Sint-Elisabethsgasthuis te schenken. Het ging hierbij om ruim 135 gemeten (ca 60 ha) grond. De opbrengst moest volgens het testament ten goede komen aan de zieken van het Sint-Elisabeths-godshuis en van het nieuwe gasthuis gezamenlijk.

Men beschouwde deze duidelijk als twee verschillende instellingen; dat blijkt nog meer uit een andere bepaling in het testament waarin staat vermeld dat de schenking in zijn geheel aan het godshuis van 'Sinte Lijsbetten' ten goede moest komen als het nieuwe ziekenhuis niet voltooid zou worden. Op papier werd de indruk gewekt dat de bouw van het gasthuis ver gevorderd was, hoewel we later zullen zien dat dit niet het geval was.

De zusters, die de schenking van de weduwe Coelgenen-Knoppers zouden krijgen, lieten door notaris Nicolaus Christi een akte opmaken, waarin de positie en de verplichtingen van de zusters nader werden geregeld. In die akte van 9 januari 1521 werd onder meer opgenomen dat de zusters tot de orde van Sint-Augustinus moesten behoren en dat zij ook de huishouding van het Sint-Willemsgasthuis moesten verzorgen. Bovendien moesten zij Catharijne Knoppers en haar overleden echtgenoot Willem Coelgenen als de wereldlijke stichters van het godshuis beschouwen en zich voor hun religieuze verplichtingen richten naar de aanwijzing van de prior van Groenendaal bij Brussel en naar die van hun biechtvader bij het klooster van SintMargriet te Bergen op Zoom. Verder werd bepaald dat de biechtvader in overleg met de eerder genoemde prior en de gardiaan van de Minderbroeders de moeder-overste van het klooster zou kiezen. De biechtvader (=rector) zou een salaris van negen pond Brabants geld krijgen voor het lezen van de dagelijkse H. Mis en voor het bijstaan der zieken, een en ander volgens de gewoonte van het gasthuis van Leuven. De moeder-overste zou iedere zaterdag door een andere priester een H. Mis laten lezen ter ere van O. L. Vrouw.

Als de zusters deze verplichtingen niet zouden nakomen, dan zou het legaat ten goede komen aan de kerk van het Begijnhof, de armen en aan het Sint-Willemsgasthuis. Dat de regels van het gasthuis van Leuven als voorbeeld werden gekozen, komt voort uit het feit dat de congregatie van de zusters dat als haar moederhuis beschouwde. ‘Daer wij uuyte gesproken zijn’ staat in de akte vermeld ³²).

In een verkoopakte van 1 februari 1521 wordt gesproken over de regeerders van de nieuwe ‘sieckhuijsen’ buiten de Wouwse Poort achter het godshuis van ‘Sinte Elysabeth’. Omdat er over deze periode geen gasthuisrekeningen bewaard gebleven zijn, is het vrijwel onmogelijk exact aan te geven wat er aan bouwactiviteiten is ondernomen. We kunnen er wel van uit gaan dat de bouw niet erg vlotte omdat drie jaar later, in 1524, de gasthuismeesters nog geld ontvingen voor de bouw van het nieuwe gasthuis en in 1525 de markies hen een aanzienlijk bedrag schonk voor de bouw.

Cornelis van Stapele en meester Peter van Dijke, stadsgeneesheer, waren gasthuismeesters in 1524. Zij namen in die hoedanigheid een bedrag van 450 Rijnse guldens in ontvangst ten behoeve van de bouw van het nieuwe gasthuis. Het geld werd door de heer van Bergen op Zoom, Jan III van Glymes, als executeur-testamentair van Anthonis de Vault, geschonken. De Vault, in leven officier in dienst van Philips de Schone, was op zijn eerste reis naar Spanje overleden en er waren van hen geen navijsbare erfgenamen. Van zijn bezittingen werd het bovengenoemde bedrag geschonken aan het gasthuis. In de verklaring, die hierover werd opgenomen, stond wel vermeld dat de gasthuismeesters het geld moesten terug betalen als er alsnog wettige erfgenamen zouden

³² RA. BoZ., 328, fol. 57vo;
ARR. 51, fol. 121 en 144vo;
ARR. 2424.

opdagen. De Vault was in ieder geval vóór december 1517 overleden. Op 29 december van dat jaar verschenen de gasthuismeesters bij het stadsbestuur met enkele rentebrieven uit zijn nalatenschap. Het legaat van Anthonis de Vault werd aan het gasthuis zelf geschonken; dat van de weduwe Coelgenen-Knoppers aan de zusters van het gasthuis. De zusters hebben van dit laatste legaat echter nauwelijks kunnen profiteren om de eenvoudige reden dat er bij het overlijden van Catharina Coelgenen-Knoppers zoveel schuld op de bezittingen rustte, dat er weinig overbleef voor de bouw van het nieuwe ziekenhuis ³³).

De stichting van het nieuwe gasthuis in 1525

Hierboven zagen we dat er in de periode 1520-1525 een aantal bouwactiviteiten plaatsvonden. Die werden afgerond met de stichtingsakte van 16 januari 1525 waarbij ook de rechtspositie van de instelling ingrijpend werd gewijzigd.

De groei van de stad en de toename van het aantal zieken maakten het noodzakelijk dat er afdoende maatregelen genomen werden om de zieken naar behoren te verzorgen. Het stadsbestuur en de heer van Bergen op Zoom sloegen daartoe de handen ineen.

Dat resulteerde onder meer in een akte die de aanduiding kreeg: ‘den principale brief van der fondatie ende institutie des groot nieyw gasthuys tot Bergen’, gedateerd 16 januari 1525.

- In de aanhef van deze stichtingsakte werd de aanleiding tot het opstellen van de overeenkomst gememoreerd. Jan III van Glymes verklaarde daarbij dat het stedelijk gasthuis niet aan redelijke eisen voldeed. Omdat hij het tot de plicht van liefdadigheid en barmhertigheid rekende dat zieken goed verzorgd werden, was hij in overleg

³³ RA. BoZ. 217. fol. 151 vo;
RA. BoZ. 331, fol. 54vo;
ARR. 2423 en ARR. 2428.

getreden met de zusters van het Sint-Elisabethsgasthuis om op hun grond een nieuw ziekenhuis te bouwen, waarbij de verzorging van de zieken een taak van de zusters bleef, maar het toezicht in handen kwam van de heer én van het stadsbestuur.

- In de overeenkomst werd onder meer bepaald dat Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom, zou zorgen voor de bouw van 'dormyten' (slaapzalen), 'refftteren' (eetzaal), en de 'beyaert' (ziekenzaal) met bijbehorende ruimten volgens een ontwerp-tekening; met de bouw zou in maart 1525 begonnen worden. In het geval dat de verbouwing of de verandering van het bestuur van het gasthuis op problemen zou stuiten van de zijde van de bisschop van Luik of het kapittel van de Grote Kerk, zou de heer bij voorbaat de stad en de zusters vrijwaren voor deze moeilijkheden. Het oude gasthuis en het daarbij behorende kerkhof zouden door een daartoe bevoegd persoon worden geprofaneerd, dat wil zeggen dat het geen kerkelijk (gewijd) goed meer zou zijn.
- Pelgrims en rabauwen (bedelaars), die niet ziek waren, mochten niet meer in het gasthuis worden opgenomen. Voor hen werd een gebouw in de Rozemarijnstraat bestemd.
- Om de aanwezige zusters en degenen die er nog bij zouden komen door de uitbreiding van het ziekenhuis, te onderhouden, werd een erfrente van 25 pond groten Brabants uitgetrokken. Dit bedrag werd betaald uit de bezittingen van het oude gasthuis, zowel uit de rentebrieven als uit het onroerend goed. Mocht een van deze rentebrieven of onroerend goed verkocht worden, dan moest de opbrengst terstond worden belegd voor de financiering van de bovengenoemde erfrente van 25 pond.
- Uit de fundatie van Mr. Willem Coelgenen (het Willemsgasthuis) zouden vier plaatsen (bedden) onderhouden worden; uit de oude gasthuisgoederen acht bedden. Wie verder nog geld beschikbaar wilde

stellen voor het onderhouden van een plaats in het gasthuis moest ook zorgen voor de kosten van het beddegoed en al wat daarbij nodig was.

- De zusters dienden ook zorg te dragen voor de verpleging van diegenen, die met de pest besmet waren. Zij werden behandeld in het ‘pestilencie huys’.
- Wie meer dan drie pond bezat moest een bedrag van negen groten per verpleegdag betalen. Bij minvermogenden, die dit bedrag niet zelf konden betalen, zou een verpleegprijs van viereneenhalf groot in rekening gebracht worden, te betalen door de H. Geestmeesters. Bij overlijden van minvermogenden in het gasthuis zouden al hun meegebrachte bezittingen aan het gasthuis toekomen.
- In het bovengenoemde ‘pestilencie huys’ nam men iedereen op, die binnen de parochie van Bergen op Zoom ziek werd, evenals de parochianen zelf en alle poorters van Bergen op Zoom, die elders ziek werden.
- Zwangere vrouwen, met de pest besmet, zouden in het pesthuis een bijzondere behandeling krijgen. Voor hen zou een aparte kamer worden ingericht, waar zij met hulp van de stadsvroedvrouw konden bevallen. De zusters verzorgden de kraamverpleging. Liet men zieken in het gasthuis opnemen, dan kwam het transport niet voor rekening van de zusters.
- De zusters waren niet verplicht melaatsen en geesteszieken op te nemen; zij mochten die alleen met toestemming van de gasthuismeesters opnemen, waarbij die van de stad en de vierschaar van Bergen voorrang hadden op andere, voor zover er beschikbare plaatsen waren (gefundeerde bedden). Mensen, die met de pest besmet waren werden zonder meer opgenomen, tenminste als zij afkomstig waren uit de stad of vierschaar van Bergen op Zoom.
- De zusters zorgden ervoor dat een zieke, die genezen was, het gasthuis verliet, eventueel met advies van de gasthuismeesters en hulp van de

heer en de stad. Het stadsbestuur droeg zorg voor de aanstelling van een geneesheer en chirurgijn, zonder dat dit kosten met zich meebracht voor de zusters. Indien er medicijnen nodig waren, die de zusters niet zelf konden maken, dan werden ze op voorschrift van de geneesheer door de apotheker gemaakt, eveneens zonder kosten van de zusters.

- Voor het bestuur van het gasthuis moesten de biechtvader (rector) en de zusters jaarlijks een lijst maken van vier notabele burgers plus de namen van de twee zittende gasthuismeesters, waaruit de heer en het stadsbestuur twee gasthuismeesters konden kiezen. De heer en het stadsbestuur waren wel bevoegd om één of beide gasthuismeesters te handhaven, zolang het hen goeddunkte. De rentmeester moest jaarlijks ten overstaan van de gasthuismeesters, de rector en de moeder-overste, rekening en verantwoording afleggen en deze rekening in tweevoud opmaken, een voor de stad en een voor de heer. Een eventueel batig saldo moest in handen worden gesteld van de moeder-overste tot profijt van de zusters en het gasthuis.
- De rector en de gasthuismeesters hadden ook het beheer over de door Mr. Willem Coelgenen gestichte provenen en moesten jaarlijks de rekening controleren. Zij hielden toezicht op de hier verzorgde bejaarden en mochten daarbij corrigerend optreden, voorzover het ging om overtreding van regels die niet tot de rechtsmacht van de heer of de stad behoorden.
- De rentmeesters werden benoemd en ontslagen door de rector en de moeder-overste, nadat de gasthuismeesters waren gehoord. De rentmeester mocht alleen kopen of verkopen met toestemming van de rector, de moeder-overste of de gasthuismeesters of de meerderheid van deze personen.
- Omdat een groot deel van de verpleegden armlastig was, kreeg het gasthuis vrijstelling van accijns op bier en wijn. Dat waren toen

volksdranken bij uitstek. Die vrijstelling gold voor de zusters, hun familie en de zieken in de ziekenzaal (beierd) met een maximum van vier amen wijn per jaar (één aam is ca 148 l.).

- De zusters mochten de wijn in iedere taveerne in de stad halen, maar het stadsbestuur zou hiervoor wel een afzonderlijk reglement opstellen om misbruik tegen te gaan. Van de vrijstelling werden uitgesloten: de zieken in het pesthuis, de proveniers en de zieken, die op eigen kosten in het gasthuis werden opgenomen.
- De rector kreeg dezelfde vrijstelling van accijns op bier en wijn als de rector van het begijnhof, te weten voor elf amen Berghs bier, voor drie amen bier van buiten de stad, voor twee amen wijn, voor een aam Rijnwijn en voor een aam 'cortte' wijn (= vermoedelijk jonge wijn). Ook hiervoor zou het stadsbestuur een reglement opstellen.
- Omdat het gasthuis zijn 'oorspronck ende beginsel' gevonden had in dat van Leuven, dat goed bestuurd werd en waar ook armen met allerlei ziekten werden verpleegd, zouden alle zaken waarin dit reglement niet voorzag, geregeld worden volgens de statuten van het gasthuis van Leuven. Van deze statuten zou een afschrift gemaakt worden ten behoeve van het gasthuis ³⁴).

We kunnen deze 'fundatiebrief' beschouwen als het oudst bekende reglement van het nieuwe stedelijke gasthuis. Tevens is de conclusie gerechtvaardigd dat het hier al in 1525 ging om een ziekenhuis, waar lieden met allerlei ziekten werden verpleegd en verzorgd. Het ging niet meer om louter pestpatiënten. Was de instelling in de Middeleeuwen er geheel op gericht om zieken te verzorgen, nu was er ook van geneeskunde sprake, waar artsen en apothekers aan te pas kwamen. De met

³⁴ ARR. 2425.

pest besmette zieken namen weliswaar een belangrijke plaats in, maar zij waren beslist niet meer de enigen.

De regelmatig terugkerende pestepidemiën baarden de stad en de heer veel zorgen. Eén jaar na de hierboven beschreven overeenkomst besloten de heer en het stadsbestuur gezamenlijk de kosten voor de pestafdeling te dragen, waarbij de heer vijf en het stadsbestuur tien bedden bekostigden. Het stadsbestuur zou voor deze kosten de opbrengsten van de huizen en landerijen van het oude gasthuis kunnen gebruiken. De bedragen, die beschikbaar gesteld werden, stonden los van de gelden voor de bouw en inrichting van het nieuwe gasthuis.

Ook de heer mocht zijn bijdragen voor het gasthuis dekken met extra inkomsten: in 1525 kreeg hij toestemming van keizer Karel V om hiervoor wagen- en karrengeld te heffen ³⁵).

Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom, overleed op 20 januari 1532 te Brussel. Een half jaar vóór zijn dood had hij in zijn testament opgenomen dat het gasthuis bij zijn overlijden een aanzienlijk bedrag zou krijgen. Dat legaat bestond uit twee delen: een huis of de tegenwaarde van 1200 pond voor de kosten van drie ziekenhuisbedden, een bedrag om de arme zieken dagelijks van wijn te voorzien en een bedrag van 500 ducaten om de gebouwen van het gasthuis te kunnen uitbreiden.

Het zou echter nog zeven jaar duren voor het tot uitbetaling van dit legaat zou komen. De executeurs zorgden voor deze vertraging. Bij de kerkelijke overheid dienden zij een verzoek in om de uitvoering van het testament te mogen wijzigen. Zij vroegen onder meer om het bedrag van 1200 gulden aan te mogen wenden voor de bijdrage in de kosten van herstel en

³⁵ S.A.36. Resolutie Brede Raad 1526-1557, fol. 1;
ARR. 51, fol. 129 en 144vo.

uitbreiding van het pesthuis. Over het bedrag van 500 ducaten voor de uitbreiding van de gasthuisgebouwen werd met geen woord meer gerept. De toestemming tot betaling werd in 1534 verleend, maar het bedrag bleek in 1538 nog niet te zijn uitgekeerd. Na klachten van de zusters gaf markies Antonius van Glymes in dat jaar opdracht tot de overdracht van twee huizen, schuren, land en grond met een oppervlakte van vijf gemeten en 176 roeden achter het gasthuis. Bovendien kreeg het gasthuis een jaarlijkse erfrente van ruim 68 Rijnguldens ³⁶).

Uit de overeenkomst van 1525 bleek dat de kosten van het gasthuis betaald werden uit de bezittingen van het gasthuis, bijdragen van de zieken die op eigen kosten werden opgenomen, een bijdrage van de heer van Bergen op Zoom en een bijdrage van de stad. Omdat bijna alle rekeningen van de rentmeester van het gasthuis over deze jaren ontbreken, valt moeilijk na te gaan hoe de verdeling van de lasten en inkomsten er precies uitzag.

Wel is er een rekening bewaard uit 1535/1536, opgesteld door de priester Jacob Gielens als rentmeester van het gasthuis, afgehoord in aanwezigheid van de drossaard, de pastoor, de moeder-overste en de gasthuismeesters. Aan inkomsten uit verhuur van grond, cijzen en renten op landerijen en huizen werd in dat jaar 164 pond, 1 denarie en 21 tournoise ontvangen. De uitgaven beliepen ruim 171 pond; men had ook toen moeite om de rekening rond te krijgen.

³⁶ ARR. 2426-2427;

RA. BoZ.. reg. van Procuratiën en Certificatiën, R 394, fol. 157vo.

Afb. 8. Artsen in werkkleding om pestpatiënten te bezoeken. De linkse heeft een roede als kenteken in de hand; de snavels aan de hoofdbedekkingen waren gevuld met geurige kruiden om zodoende geen last te hebben van de stank van de patiënten. Anonieme gravure, c. 1720.

Uit de stadsrekeningen blijkt wel dat het stadsbestuur, behalve voor de acht bedden in het gasthuis en de tien bedden in de pestafdeling, ook de kosten droeg van de stadsgeneesheer en de chirurgijn voor wat betreft hun visites aan de zieken in het gasthuis. In 1534/ 1535 waren er zelfs twee chirurgijns aangesteld: één om de arme zieken in de beierd en één om de zieken in het pesthuis te bezoeken. Daarbij kwam dan ook nog de rekening van de in de stad gevestigde apotheker. Opmerkelijk is dat het stadsbestuur in die tijd ieder jaar een nieuwe mantel (tabbaert) voor de chirurgijn betaalde (kosten twee karolus guldens). In de jaren 1549/ 1550 kreeg deze man ook nog een vergoeding van zes karolus guldens voor zijn instrumenten en materialen.

Op 26 juni 1532 sloot het stadsbestuur een overeenkomst met de gasthuismeesters, met instemming van moeder-overste van het gasthuis, om het aantal bedden dat door de stad betaald werd te verminderen met twee. Waren de lasten voor het stadsbestuur te zwaar geworden in een tijd dat de stad economisch achteruit ging?

Het lijkt immers niet aannemelijk dat het aantal patiënten terugliep, althans als we aannemen dat de moeder-overste van het gasthuis de waarheid schreef in het hier volgende verzoek aan de markies, dat omstreeks 1538 is te dateren. Dit stuk is in verschillende opzichten van belang. Het geeft enerzijds de positie van de zusters aan en hun verhouding tot de markies en de stad en anderzijds laat het ons getuigen van de slechte financiële toestand van het gasthuis. Kathelijns Tsgrooten, moederoverste, noemde zichzelf en haar medezusters in de aanhef van deze brief 'arme dieneressen'.

De brief is gericht aan de markies als 'vadere ende patroon' van het gasthuis. Kennelijk had hij het oppergezag over het gasthuis. Hij stond immers hiërarchisch boven het stadsbestuur, óók wat het toezicht betrof. De zusters kwamen met verschillende klachten. Zo zouden zij volgens de overeenkomst, gesloten met de markies en het stadsbestuur voor ieder

patiënt in het pesthuis, die de verpleegkosten niet zelf kon betalen, een bedrag ontvangen van de Tafel der H. Geest (de stedelijke instelling voor armenzorg). Dit geld hadden zij nooit ontvangen. Toch moesten zij wel die patiënten verzorgen, waarvoor zij kosten en schulden dienden te maken. Bovendien waren er in de afgelopen zomer en voorbije winter zoveel zieken geweest dat er iedere dag - en dat voor meer dan vier maanden lang - een vat bier verbruikt werd. De zusters stonden daardoor voor meer dan 200 Rijnse guldens bij een brouwer in het krijt. Ze konden deze rekening niet meer betalen.

Daarnaast dreigde er een keizerlijke belastingheffing te komen voor het gasthuis en zijn rector; nu moest het gasthuis ook al het loon van de rector betalen en een belasting op de aalmoezen, zodat men dubbel zou moeten gaan betalen. De zusters riepen daarom de hulp van de markies in om hier onderuit te komen. Ten slotte was er van het legaat van juffrouw Kathelijne Knoppers van 1300 Rijnse guldens van het land van Standdaarbuiten niets overgebleven door de schuld die daarop rustte ten behoeve van de markies.

Daarom vroegen de zusters de markies om hen financieel bij te staan, omdat zij zelf maar weinig vrienden hadden om hen te helpen en er vele zieken, zowel met de pest besmet als met andere ziekten, in het gasthuis gebracht werden. Daarbij werd niet gevraagd of de zusters wel voldoende te eten en te drinken hadden.

Ze hadden ook al bij het stadsbestuur geklaagd, maar daar geen respons gekregen; als er geen hulp zou komen, werden ze nog genoodzaakt om het gasthuis te verlaten.

Zelf leefden de zusters in grote armoede en hadden gebrek aan eten, drinken, kleding en materiaal om de grote stank en vervuiling tegen te gaan. De zusters dronken alleen nog 'clein' bier (van slechte kwaliteit), waardoor in de afgelopen zomer al acht zusters waren overleden. Men kon onmogelijk al dat zware werk doen en dan ook nog vasten, putwater

drinken en dag en nacht waken voor de zieken. Om die reden smeekten zij de markies om hulp.

Het verzoek miste zijn uitwerking niet. De markies gaf nog in augustus 1538 aan zijn rentmeester opdracht om geld ter beschikking te stellen, desnoods als voorschot op de uitbetaling ingevolge het testament van zijn vader, dat ook nog niet volledig uitgevoerd was ³⁷).

Meer zeggenschap voor de markies

Hierboven zagen we dat het toezicht op het gasthuis gedeeld werd door het stadsbestuur en de markies. Met enkele voorbeelden willen we illustreren hoe dit toezicht kon uitmonden in een verregaande bemoeienis met de dagelijkse gang van zaken. Op 20 mei 1538 besloot het stadsbestuur dat de eerste plaats, die vrij kwam in de oudemannen-afdeling, bestemd moest worden voor Quirijn Willemszone, alias ‘manneken zone’. Eenzelfde besluit werd genomen op 11 september 1538 voor de eerst vrijkomende plaats voor Dierick van Wouwe. Waarschijnlijk had deze toewijzing te maken met het feit dat deze mensen een ‘fundatie’ hadden gedaan ten behoeve van het gasthuis, dat wil zeggen een bedrag geschonken voor het onderhouden van een plaats in het gast- of oudemannenhuis ³⁸).

Ook de kerkelijke overheid hield een oogje in het zeil. In 1532 werden enkele belangrijke overeenkomsten gesloten tussen de zusters van het

³⁷ S.A.266. SR. 1525/1526, fol. 56 v, 58v, 67v;
S.A.269. SR. 1534/1535, fol. 78v, 145v;
S.A.660. 19; S.A.271. SR. 1546/ 1547, fol. 130;
S.A.273, SR. 1549/1550, fol. 3v;
S.A.21, La H1, fol. 244v;
ARR. 2428; ARR. 7, res. domeinraad 27. 8. 1538;
RA. BoZ., 394, fol. 157v.

³⁸ S.A.157, register van Ordonnantiën La G, fol. 327vo. 329vo.

gasthuis enerzijds en de deken en het kapittel van de Grote Kerk anderzijds om een einde te maken aan de onenigheid, die ontstaan was over de toediening van de sacramenten door de rector van het gasthuis. De rector mocht sinds 1532 aan alle zieken en kloosterzusters (en niet alleen aan de armen) sacramenten toedienen en de uitvaart voor de doden verrichten. Dit alles op voorwaarde, dat hij wekelijks aan de kistmeester van het kapittel opgave zou doen van diegenen die aan de pest gestorven waren, zodat het kapittel de kerkelijk rechten kon innen ³⁹).

Waarschijnlijk in verband met de eerder gesignaleerde slechte financiële toestand van het gasthuis en de daarop door de markies genomen maatregel, leek het deze laatste nodig om ook maatregelen te treffen met betrekking tot het toezicht op het beheer van het gasthuis. Zij (?) positie werd daarna versterkt. Op 7 september 1540 gaf hij opdracht om voor de controle van de rekening en verantwoording van het gasthuis niet alleen de moeder-overste, de rector en de gasthuismeesters uit te nodigen, maar ook twee of drie leden van de markgrafelijke domeinraad en de burgemeesters van de stad. Mochten de laatsten niet bij het afhoren van de rekening aanwezig kunnen zijn, dan zou dat geen beletsel hoeven te zijn om de rekening alsnog goed te keuren. Een week later benoemde de markies zijn drossaard, de stadhouder en de tesorier tot gecommiteerden om de rekening van het gasthuis goed te keuren. In de resoluties van de domeinraad staat uitdrukkelijk vermeld dat de markies tot deze maatregel had besloten omdat het overgrote deel van de bezittingen die het godshuis van Sinte Elisabeth in gebruik had, van hem afkomstig was ⁴⁰).

³⁹ G. C. A. Juten, St. Lijsbethgasthuis te Bergen op Zoom, *Taxandria* XXX (1923), 23-24.

⁴⁰ ARR. inv. nr. 8, fol. 11vo; ARR., inv. nr. 2429;
ARR., inv. nr. 8, fol. 14vo.

Hoewel de invloed van de markies door deze maatregel werd vergroot, wilde dat nog niet zeggen dat het stadsbestuur in haar toezichthoudende rol werd teruggedrongen.

Als de gasthuismeesters grond of andere bezittingen wilden verkopen, moesten zij daarvoor toestemming hebben van het stedelijk bestuur. In de registers van procuratiën werden aparte verklaringen van machtiging opgenomen, waaruit blijkt dat deze toestemming vereist was. Zo machtigden in 1541 Jan van Crompfliet en Franchoy's Manteau, als momboirs van de 13 proveniers, ook wel 'Blaubroers' genoemd, de rentmeester van het gasthuis, Dierick Heyster. Deze machtiging had de goedkeuring van de schepenen van de stad als 'oppermomboirs'. Het ging hierbij om de verkoop van een stuk grond van zes gemeten land in de Heer Boudenspolder bij Halsteren. Dit land was afkomstig uit het legaat van Mr. Willem Coelgenen ⁴¹).

Na 1540 kwam het gasthuis voor korte tijd in rustig vaarwater. Ook had men in de jaren veertig van de zestiende eeuw tamelijk weinig last van pestepidemiën. Enkele archiefgegevens uit die jaren laten ons iets zien van het beheer en de praktijk van het gasthuis. Zo kreeg de rentmeester van het gasthuis in 1547 opdracht van het stadsbestuur om een achterstallige betaling uit de erfenis van meester Jaspar van der Steene te incasseren en daarvoor een kwitantie af te geven. De baljuw van Tholen was erfgenaam van de bovengenoemde Jaspar. Het stadsbestuur hield zich kennelijk heel concreet met het gasthuisbeheer bezig ⁴²).

In 1556 brak de pest weer in alle hevigheid uit, niet alleen in de stad maar ook in de dorpen van het Markiezaat. Mensen uit Zeeland en Holland hadden de ziekte overgebracht; vooral in de stad Delft was het raak. Om

⁴¹ R 394, fol. 229 ; S.A.161. reg. van Ordonnantiën La 1-13, fol. 132vo.

⁴² W.A.van Ham, De gezondheidszorg, 52;
S.A.161, reg. van ordonnantiën La 1-13, rol. 168;
S.A.37, register van ordonnantiën 1545-1562, 123.

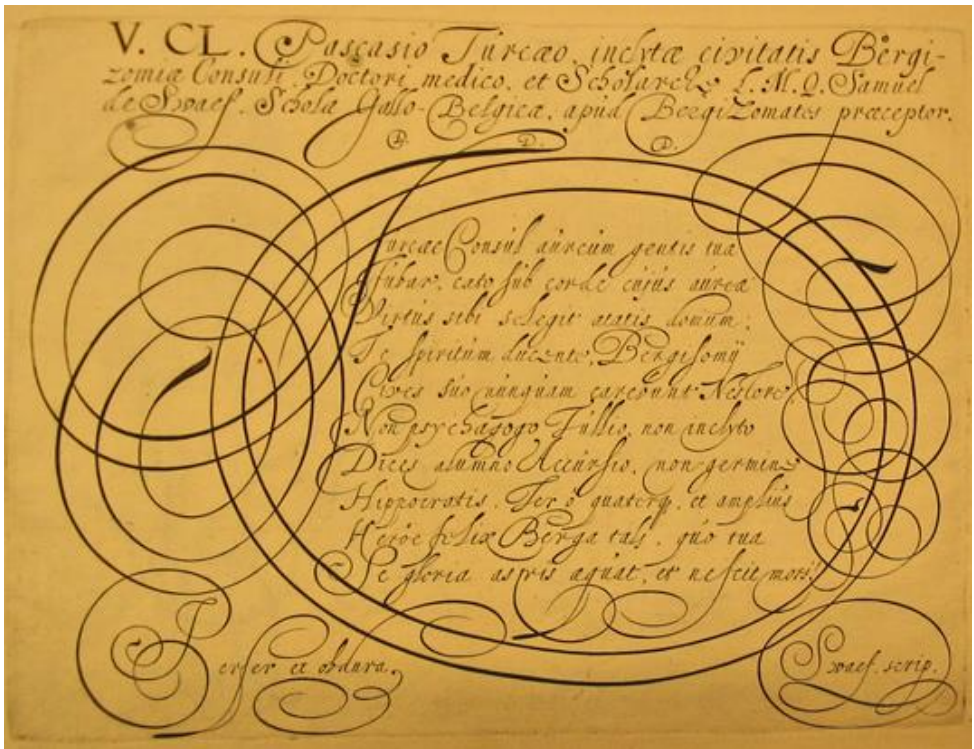
die reden mocht het veel gedronken Delfts bier niet meer worden ingevoerd.

In 1558 heerste de pest in Roosendaal, Wouw en Halsteren. Inwoners uit de plaatsen werden daarom uit de herbergen in de stad geweerd. Met schrik constateerde het stadsbestuur dat er in die jaren veel zieken uit de omgeving in het gasthuis werden opgenomen.

Op 22 april 1556 werd er een ordonnantie uitgevaardigd, die als titel meekreeg: 'van der siecken personen van buyten'. Het stadsbestuur stelde daarin dat het gasthuis overvol was met zieken uit de omgeving, hetgeen een zware belasting was en veel werk met zich meebracht voor de zusters. Daardoor was er geen plaats meer voor de zieken uit de stad. Deze situatie was niet alleen tegen de regels van het gasthuis maar werd ook in andere steden niet toegelaten. De pastoor, moeder-overste en zusters van het Sint-Elisabethsgasthuis kregen daarom uitdrukkelijk de opdracht om géén personen van buiten de vierschaar of parochie van Bergen op Zoom op te nemen. Op overtreding kwam een boete van tien karolus guldens te staan. Zieken van buiten, die naar het gasthuis gebracht werden, moesten weer terug gebracht worden naar de plaats waar zij vandaan kwamen, als zij dat wilden, of naar een andere plaats. Wie een zieke van buiten naar het gasthuis bracht kreeg ook een boete en de verplichting om de zieke weer terug te brengen.

De zieken uit de stad moesten bovendien eerst door de cellebroeders of de cellezusters worden onderzocht om te zien of zij besmet waren met de pest, dit om te voorkomen dat die ziekte verzwegen werd. Kennelijk kwam dat in die tijd veel voor ⁴³).

⁴³ S.A.37, 226.

Afb. 9. Latijns gedicht door dokter Paschasius Turcq, door de schoolmeester Samuel de Swaeff in een dichtbundel opgenomen, 1627.

Behalve door pestepidemieën werd de streek in de jaren 1555-1560 ook geplaagd door dijkdoorbraken, waardoor veel landerijen verloren gingen. Grote overstromingen waren er in 1555 en 1557; behalve de directe gevolgen voor de bewoners van de streek (veel mensen verdronken), veroorzaakten deze overstromingen ook indirect veel overlast. Hierdoor gingen immers de oogsten verloren; bovendien werd er veel geld van de bewoners verlangd voor het herstel en de aanleg van dijken. Ook het gasthuis droeg hiervan de gevolgen, omdat dit verschillende bezittingen had in de polders van Woensdrecht en Hildernisse. Deze gingen teloor en brachten geen geld meer op ten behoeve van de exploitatie van de instelling.

Geertruydt van der Borch, moeder-overste van het gasthuis, klaagde in 1560 bij het stadsbestuur dat de bijdragen voor de herbedijking teveel werden voor het gasthuis. Dit droeg ook al schade door de verloren geraakte bezittingen en de vermindering van de inkomsten. Zonder hulp van buiten zou het voor de zusters niet meer mogelijk zijn de zieken naar behoren te verzorgen. Zij verzochten daarom de heren van de magistraat, het gasthuis aan te bevelen voor het geven van bijdragen. Vooral wanneer enige ‘devote’ personen geneigd waren tot het geven van aalmoezen, moesten die gewezen worden op de nood van de instelling. En waaraan kon men beter zijn geld schenken dan aan het gasthuis, als men profijt van zijn geld wilde hebben in de vorm van goddelijke genade, zo luidde de mening van moederoverste! ⁴⁴⁾

We zagen hierboven al dat de zusters steeds pogingen in het werk stelden om meer geld binnen te krijgen en dat het stadsbestuur met maatregelen kwam om de uitgaven van het gasthuis te beperken.

Door verkoop van bezittingen en dergelijke probeerde men de begroting rond te krijgen. Zo verkocht Mr. Lancelot Huplion in 1562 namens het gasthuis twee kleine woningen met de erbij behorende grond, gelegen aan de Wouwseweg bij het SintElisabethsgasthuis, aan Jan Brixius. Kennelijk gebeurde dat niet uit luxe; een maand later gaf de markies aan de zusters van het gasthuis kwijtschelding van de betaling van 112 viertelen (ca 9400 l.) rogge ‘tegen de hootpenning van zeven karolus guldens’. Waarschijnlijk ging het hier om een belasting, bijvoorbeeld op landbouwgrond, die oorspronkelijk in natura betaald werd, maar later in geld werd afgerekend ⁴⁵⁾.

⁴⁴ RA. BoZ. 395, fol. 31.

⁴⁵ RA. 224, fol. 17vo;
ARR. inv. nr 10, fol. 193.

Ook voor de stad werden de lasten voor de gezondheidszorg te zwaar. Er komen uit de archieven steeds weer feiten naar voren die in tijden van bezuinigingen bekend voorkomen. Zo was de stad in 1563 achter met betalingen aan apotheker Henrick Manteau, die voor levering van medicijnen aan het Sint-Elisabethsgasthuis meer dan twee jaar op zijn geld moest wachten. De rekeningen waren al opgelopen tot 48 karolis guldens, maar hij stelde zich met 36 gulden tevreden. Dat bedrag werd uiteindelijk voor éénderde door de stad betaald, voor éénderde door de rentmeester van de Tafel van de H. Geest en voor éénderde door de huisarmmeesters. Men begrijpt dat de relatie met deze apotheker daardoor ernstig verstoord was. Geen wonder dat men veertien dagen na de bovengenoemde betalingsregeling een overeenkomst sloot met een andere apotheker, namelijk Pieter Henricxz in de Crane, die voor 12 karolis guldens per jaar als apotheker voor het gasthuis werd aangenomen. Daarbij verplichtte hij zich medicijnen te leveren aan de zusters en aan alle arme zieken, maar niet aan de zieken in het pesthuis ⁴⁶). Enkele jaren later, de tachtigjarige oorlog was inmiddels in volle gang, bleek het opnieuw slecht gesteld te zijn met de financiën van het gasthuis. In deze oorlogsjaren werden de polders, waarin ook bezittingen van het gasthuis lagen, onder water gezet. Verschillende bezittingen van het gasthuis gingen voorgoed verloren. Daarnaast leed het gasthuis schade door de plundering van Spaanse soldaten, die in de nabijheid van Bergen op Zoom in kwartier lagen. Deze militairen, onder leiding van de zoon van Alva, Don Frederik, voerden in mei 1572 plundertochten uit als wraak voor de overwinningen van de geuzen, die in april Den Briel en daarna Vlissingen en Veere veroverd hadden. In een ordonnantie van het stadsbestuur werd zelfs vermeld dat het gasthuis in mei 1572 ‘gansselijck’

⁴⁶ S.A.33, reg. van ordonnantiën la M, fol. 254, 255.

beroofd werd door de soldaten, die in het gasthuis logeerden toen Don Frederik te Bergen op Zoom in kwartier lag.

Behalve voor een groot aantal zieken uit de stad, moesten de zusters ook nog zorgen voor veel zieke en gewonde soldaten, zowel Spaanse, Waalse als anderen, die dagelijks uit de omliggende kampementen en uit Zeeland binnen gebracht werden. Het gasthuis was daardoor zozeer in financiële moeilijkheden gekomen dat sluiting ervan dreigde. Het stadsbestuur kon door geldgebrek geen hulp bieden. De superintendent, die namens de koning van Spanje het Markiezaat bestuurdde (hij had immers het Markiezaat na het overlijden van markies Jan IV van Glymes geconfisceerd) had in november 1572 daarom opdracht gegeven aan de graanmeester van het Markiezaat om vijftig viertelen rogge (ca 4200 l.) aan het gasthuis te leveren. Voorwaarde was dat men die onmiddellijk terugbetaalde als de graanmeester daarom vroeg. Het stadsbestuur moest zich hiervoor borg stellen.

Een jaar later, in 1574, besloot het stadsbestuur de zusters van het gasthuis de betaling van wijnaccijns over 1572 kwijt te schelden. Dat gaf enige verlichting in de financiële benauwdheid van het ziekenhuis ⁴⁷).

De taak van de stadsgeneesheer

Al eerder hebben we vermeld dat het stadsbestuur een chirurgijn en een geneesheer aanstelde, die ook een belangrijke taak hadden voor het gasthuis. In 1549 werd er een nieuwe chirurgijn aangesteld voor het gasthuis, Lancelot Huplion, die behalve zijn jaarlijkse salaris ook een vergoeding kreeg voor zijn gereedschap en te gebruiken materialen; hierbij werden met name olie, zalf en kruiden genoemd.

⁴⁷ Dr. H. P. H. Jansen, *Kalendarium, geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen*, Utrecht 1971, blz. 82; S.A.33, register van ordonnantiën la M, blz 890-893; S.A.38, resolutiën van de magistraat en brede raad, 1574-1578, fol. 70 vo.

Voor de geneesheer werd in 1568 een nieuwe aanstellingsakte en beroepseed opgesteld. De geneesheer had een universitaire opleiding en schreef voor wat er met een patiënt moest gebeuren. De chirurgijn, ook wel barbier genoemd, was meer belast met het uitvoerende werk, zoals aderlating, steensnijding etc.

In 1562 werd Paschasius Turcq, 'doctor in de medicijnen, geboren uyt Vlaenderen', benoemd tot stadsgeneesheer. In 1568 werd hij voor de tijd van vijf jaar opgevolgd door doctor Jan Justus, die het ambt in 1573 weer overdroeg aan Paschasius Turcq. Deze laatste was de stamvader van een belangrijke artsenfamilie.

In de aanstellingsakte werd bepaald dat de arts de arme zieken in de beierd van het gasthuis moest 'visiteren ende cureren', maar dat hij niet de met pest besmette zieken mocht bezoeken. Behalve zijn jaarloon van acht ponden groten Vlaams geld, kreeg hij voor deze visites tien karolis guldens. Daarnaast kreeg hij zeventien karolis guldens voor een tabbaart, een stuiver voor ieder water- (of urine-) onderzoek, vier stuivers voor iedere zieke waar hij naar toe moest (niet in het gasthuis liggend). De thuisverpleegde zieken, die leefden van de huisarmenkas of van de Tafel van de H. Geest, moest hij voor niets bezoeken. Hij had verder de plicht om de zieken overdag en eventueel ook 's nachts te bezoeken. De eed die de geneesheer moest afleggen luidde in 1568 als volgt:

'Dat sweerdy, want ghij aengenomen ende ontfangen sijt als medecijn te wesen der stadt van Berghen, dat ghij daer inne doen sult wel ende getrouwelijck, altijt bereedt wesende bij daghe ende bij nachte om alle siecke personen te cureren ende te ghenesen bij der hulpe Goidts, nae uwen besten, de rijcke om redelijcken loon, ende de arme om goidtswille, sonder u daer inne te sparen, als ghij des versocht wordt, van allen gebreken ende siecten, dye den luyden overcomen moghen, ende dat ghij die bequaemste ende nutste medecijnen daertoe dienende henluyden gheven ende ordoneren sult, huere leven ende

gesonde daer inne soeckende, naer uwer bester wetenschap, ende al tgene te doene, dat een goedt medecijn sculdich is ende behoort te doene, soo moet U godt helpen, ende sijne heijlighen’.

Overigens had de stadsmedicus vaak nog andere bronnen van inkomsten; de meesten waren immers tevens lijfarts van de markies ⁴⁸).

⁴⁸ S.A.33, register van ordonnantiën La M, blz. 438, 902, 195;
W.A.van Ham, De Gezondheidszorg, 34.

IV

De verhuizing van het gasthuis naar de Geweldigestraat

De hervorming, die in het najaar van 1580 in Bergen op Zoom plaatsvond, liet ook het Sint-Elisabethsgasthuis niet ongemoeid. Op 15 augustus en 8 november vielen de kerk en verschillende kloosters in de stad ten prooi aan plunderingen door soldaten en aanhangers van de hervormde religie. Het stadsbestuur deed nog wel een poging om de bestuurders van het gasthuis te waarschuwen om hun spullen in veiligheid te brengen, maar of zij dat ook werkelijk gedaan hebben, is niet bekend. De archiefgegevens uit die periode laten ons wat dat betreft enigszins in de steek.

Dankzij een verklaring van het stadsbestuur in de resoluties van 1589 over het verloop van de gebeurtenissen bij het gasthuis, is iets meer bekend over de verwoesting en de verplaatsing van het ziekenhuis in 1582.

De gasthuisgeschiedenis over de periode van 1580 - 1590 stond overigens al eerder in de belangstelling van de geschiedschrijvers. Levelt (gemeente-archivaris van 1920 - 1924) wijdde er een viertal artikelen aan, die thans als tendentiekus aangemerkt kunnen worden. Zij werden geschreven in een tijd dat de vraag van belang was of het gasthuis van oorsprong een religieuze, dan wel een stedelijke instelling was.

In de bijdrage van Levelt staat vermeld dat het gasthuis in 1580 door de plunderingen van de hervormden en soldaten werd verwoest. Maar is die bewering wel juist? In de resoluties van 1589 meldde het stadsbestuur dat het gasthuis was verplaatst na de verwoesting van het godshuis. Die verwoesting kan ook een gevolg zijn van de militaire gebeurtenissen in die jaren. In december 1581 ont kwam Bergen op Zoom immers op het

nippertje aan een verovering door Parma, doordat een verrassingsaanval werd afgeslagen.

Het gasthuis en de gasthuisgebouwen zullen wellicht van de gebeurtenissen tijdens de hervorming geleden hebben, maar mogelijk ook van de hierboven vermelde militaire gebeurtenissen. Het gasthuiscomplex lag immers vlak buiten de vestingwallen, waardoor een vijand zich daarin zou kunnen verschansen. Om militair-tactische redenen diende het complex daarom te worden gesloopt ⁴⁹).

In het voorjaar van het jaar 1582 vond de verhuizing van het ziekenhuis plaats naar de leegstaande gebouwen van het Sint-Margrietenklooster in de Geweldigerstraat. Daarin woonden vóór november 1580 eveneens zusters Augustinessen. Op 15 januari 1582 gaf de militaire bevelhebber Antoine de la Garde bevel om de gebouwen van het Sint-Elisabeths-gasthuis buiten de Wouwse Poort af te breken in verband met de werkzaamheden aan de fortificaties.

Zowel de magistraat als de kloosterzusters hadden, zonder succes, geprotesteerd tegen deze afbraakplannen, maar na overleg tussen De la Garde en het stadsbestuur werd het gebouwencomplex van het Sint-Margrietenklooster ter beschikking van het ziekenhuis gesteld. De zusters

⁴⁹ J. Kleyntjes en C. Sloomans, *De hervorming te Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom, 1933 78 ev;

S.A.41, resolutie van 18 juli 1589;

H. Levelt, *Beknopte geschiedenis*, 1-6;

H. Levelt, Het gasthuis te Bergen op Zoom "zwart goed", in: *Sinte Geertruydsbronne*, 1929, 1-4;

H. Levelt, Het gasthuis te Bergen op Zoom "zwart goed" II, in: *Sint Geertruydsbronne*, 1929 37-39;

H. Levelt, Naam en zaak in de Bergen op Zoomsche gasthuis- en weeshuishistorie, in: *Sint Geertruydsbronne*, 1934 2-10;

W.A.van Ham, *Merck toch hoe sterck*, Studies uit Bergen op Zoom, 4 (1982), 44.

en de zieken zouden ‘metten eersten seisoene’ daarheen vertrekken. De zusters van het SintMargrietenklooster, voor zover die er nog waren, konden er ook blijven wonen ⁵⁰).

De grote veranderingen in het bestuur van stad en Markiezaat hadden ook gevolgen voor het bestuur en het beheer van het gasthuis. De zusters hadden er hun langste tijd gewoond.

Er was in de afgelopen jaren veel gerommeld met de financiën van het gasthuis. Dat was reden om orde op zaken te stellen en dat begon in mei 1583, toen burgemeester Gevaert Willems, als gecommitteerde namens de stad en de markies een nieuwe instructie kreeg. Daarin werd onder meer voorgesteld dat hij de inkomsten van het Sint-Jacobsgilde aan het ziekenhuis zou afstaan. De inkomsten van deze broederschap werden, nu de meeste gildebroeders verdwenen waren, ‘in onsalicheyt’ opgemaakt door drie of vier overgebleven personen, terwijl daarmee vele schamele en ongelukkigen in het genoemde gasthuis onderhouden konden worden. Datzelfde gold ook voor de inkomsten van het Begijnhof, nadat alle begijnen vertrokken waren. Als gevolg van de resolutie van de magistraat van 14 mei 1583 waren alle begijnen vertrokken. Toen waren er nog achterstallige inkomsten van het Begijnhof, die ook aan het gasthuis ten goede kwamen ⁵¹).

De inkomsten werden inderdaad aan het gasthuis toegewezen, zij het dat het nog lang duurde voor die van het Sint-Jacobsgilde daadwerkelijk aan het gasthuis werden overgedragen. De kwestie was namelijk dat de gelden wel aan het stedelijk gasthuis waren toegewezen, maar dat men die nog in bezit van de broeders liet, tot dit gilde was uitgestorven. Omdat

⁵⁰ S.A.39, 143b.

⁵¹ S.A.40, resoluties 1582-1588, 24-25.

er nog enkele broeders overbleven en er nadien nog bij kwamen, duurde het tot 1714 voor het zover was ⁵²).

Ondertussen werd het beheer van het gasthuis nog steeds gevoerd door de zusters Augustinessen. Op 16 juni 1585 legden Anna Blijenborch, moeder-overste van het gasthuis en Bernart Scholt van Collen (=van Keulen?), chirurgijn in de compagnie van kapitein Bacx, een verklaring af over de opname van gewonde soldaten. Na de slag op de Kouwensteinsedijk (bij de inname van Antwerpen), was bij monsieur De la Moulgerije de arm afgeschoten. Ook waren er vijf zwaar gewonde Franse soldaten in het gasthuis gebracht uit de compagnie van kapitein Bellot en nog vier zieke soldaten, die van half mei tot 10 juni in het gasthuis verbleven. Zij waren allemaal genezen en uit het gasthuis ontslagen. De gewonde soldaten waren: sergeant Pasquet, Estienne Maior, Pierre Bollengies, Jean le Lorme en Michiel Bastien; de zieke soldaten waren: sergeant De Mennin, Claude Anthoine, Guillaume Baste en sergeant La Tour. Zo speelde het gasthuis indirect een rol bij de befaamde inname van Antwerpen in 1585 ⁵³).

Dat was een van de laatste activiteiten van de zusters in de verpleging. Zij klaagden erover dat zij geen geld en middelen meer hadden om het gasthuis open te houden, dat het gasthuis in grote schulden verkeerde en dat zij veel overlast ondervonden door het geweld van de soldaten. Om die reden waren zij van plan om het gasthuis te verlaten.

Op 28 maart 1589 werd dan ook door de leiding van het gasthuis opgedragen aan de rentmeester Willem Jansz. Bolmaker. Voor de rentmeester werd een nieuwe instructie opgesteld, waarin onder meer werd bepaald dat hij het hoogste gezag kreeg over alle mannen en vrouwen in het gasthuis en de oude mannen in de godscamere (het Sint-

⁵² W.A.van Ham, C. Vanwesenbeeck en L. J. Weys, *De Sint Jacobskapel aan de Vismarkt de Bergen op Zoom* (Bergen op Zoom 1976) 23.

⁵³ RA., inv. nr. 402, fol. 87.

Afb. 10. Het gasthuiscomplex naast de kapel van het Sint Margrietenklooster in de Geweldigestraat, detail van de maquette c. 1750. Tevens staan hierop de Oude Mannenhuisjes aan de Klaverstraat aangegeven.

Willemsgasthuis). De zusters mochten iemand voordragen aan de gasthuismeesters en de rentmeester, die de dagelijks leiding van het gasthuis zou krijgen, zoals dat vroeger in handen was van de moeder-overste. Deze persoon kwam wel onder leiding van de rentmeester. Deze zou iedereen die niet strikt noodzakelijk was voor het gasthuis, als ook de zieken, die voldoende genezen waren, uit het gasthuis moeten ontslaan. De rentmeester kreeg met een inventaris alle meubelen en andere onroerende goederen overgedragen, zonder dat daar iets van verkocht mocht worden; hij mocht alleen aankopen doen ten behoeve van het gasthuis en de zieken. Hij zou alle inkomsten van het gasthuis ontvangen: renten, cijzen, opbrengsten uit verhuur, wekelijks bijdragen van de stad, aalmoezen van rijke lui. Hij moest deze inkomsten naar behoren in een register inschrijven, waarbij hij alles wat oninbaar was met redenen

omkleed in dat register diende te vermelden. Hij zou aan de moeder van het gasthuis geld geven voor de dagelijkse uitgaven voor het ziekenhuis, waarbij voor de aankoop van turf, koren, boter, kaas, bier etc. wel een opdracht bon van de gasthuismeesters nodig was. De kledingstukken en het schoeisel ten behoeve van de verpleegden dienden nauwgezet geregistreerd te worden. Van zijn uitgaven en inkomsten moest hij een nauwkeurige boekhouding bijhouden, met bewijsstukken. Hij woonde in het gasthuis in de ruimte die hem daarvoor het meest geschikt leek, zodat hij bij onraad of geweld door de soldaten of anderen onmiddellijk orde op zaken kon stellen.

Twee wethouders werden als momboirs (gasthuismeesters) aangewezen; zij hadden met de rentmeester de bevoegdheid om, nadat de gasthuismoeder was gehoord, lastig personeel te ontslaan en andere daarvoor in plaats aan te nemen. Er mochten geen meisjes, boden of vrouwen aangesteld worden zonder voorafgaande kennis van de momboirs. Bij grote moeilijkheden diende de rentmeester zich te wenden tot de drossaard en de burgemeester van buiten de bank, die in overleg met het schepen-college over de kwestie een besluit zouden nemen. De rentmeestersrekening werd jaarlijks afgehoord door de drossaard, de schout en de schepenbank, in de tijd dat de nieuwe schepenbank aantrad (17 maart) en de gecommiteerde van zijne excellentie (toen prins Maurits als markies van Bergen op Zoom) in Bergen op Zoom was. De rentmeester hoefde daarvoor niet naar Holland af te reizen, zoals vroeger wel gebeurde. Als de gecommiteerde niet in Bergen op Zoom was, zou de rekening alleen door de eerstgenoemden worden afgehoord. Hij zou worden vrijgesteld van inkwartiering van soldaten, van betaling van impost en accijnzen, wekelijkse quotisaties en schattingen en alle andere lasten, waarmee de poorters werden belast. Het salaris van de rentmeester werd vastgesteld op 50 karolis guldens per jaar, te betalen

door het stadsbestuur. Bij zijn benoeming diende hij wel een eed af te leggen ⁵⁴).

De maatregel was ingrijpend. De rentmeester, benoemd door het stadsbestuur en de markies, was voortaan de eindverantwoordelijke. Dankzij deze instructie, vastgesteld door de Brede Raad van de stad, beschikken we over een grote reeks jaarrekeningen van het gasthuis, de eerste over 1589/ 1590 en met enkele onderbrekingen doorlopend tot 1810. Van de periode vóór 1589 beschikken we slechts over enkele rekeningen, opgesteld door de pastoor en de moeder-overste van het gasthuis.

Het vertrek van de zusters

Hoewel de zusters nog wel een voordracht mochten doen voor een moeder van het gasthuis hebben ze van dit recht waarschijnlijk geen gebruik meer gemaakt. De toestand was er ook niet naar. Allereerst waren ze van plan uit het gasthuis te vertrekken. Op de tweede plaats kwam de nieuwe (hervormde) rentmeester orde op zaken stellen en het is niet ondenkbaar dat hij weinig op had met de rooms-katholieke zusters. Gezien de klachten bij het stadsbestuur zal de verhouding tussen de zusters en de rentmeester niet optimaal geweest zijn.

De besluiten van het stadsbestuur geven bij het verslag van de vergadering van 18 juli 1589 een smakelijk verhaal over de al dan niet vermeende wantoestanden in het gasthuis. Daarin wordt gesteld dat het gasthuis, na de verhuizing naar het Sint-Margrietenklooster, in een desolate toestand is geraakt. Dit was ten dele veroorzaakt door de last van het groot aantal zieken, ten dele door het ‘sobere’ beleid en toezicht. Er waren niet voldoende goede meubelen aanwezig en er heerste een grote wanorde, niet alleen tot nadeel van de zieken en de gemeente,

⁵⁴ S.A.41, resoluties van de Brede Raad 1588-1591, fol. 96 e. v.

maar ook tot grote schande. Er waren enige zeer ongehoorzame zusters, die zich in oneerbaarheid (een oude hervormde aantijging) verre te buiten gingen.

Het stadsbestuur had al geruime tijd geprobeerd hierin verandering te brengen en daarom, ook vanwege het slechte beleid van de moeder-overste, een rentmeester aangesteld. Maar die maatregel was niet voldoende. Er waren zelfs enkele zusters, die zich ten opzichte van de rentmeester zeer onbehoorlijk en ongehoorzaam hadden gedragen en hun sleutels in aanwezigheid van de gasthuismeesters voor zijn voeten hadden geworpen. Zij hadden de soldaten in het gasthuis tegen hem opgeruid, zodat hij verschillende malen in gevaar verkeerde en ook geslagen werd. De laatste moeder-overste had haar ontslag gekregen niet alleen vanwege haar hoge ouderdom, de grote schuldenlast van het gasthuis en het gebrek aan middelen, maar meer nog vanwege haar 'moetwille en groote ongeschiktheid'. Het stadsbestuur had haar, mede op gezag van de drossaard, zowel ten stadhuize als in het gasthuis op haar dwalingen gewezen, maar zij bleef in haar houding volharden. Als argument gaf zij daarbij aan dat zij niet onder het gezag van de magistraat stond, maar onder dat van de Prior van Groenendaal; ook zij wierp haar sleutels voor de voeten van de magistraat.

Bovendien had zij veel meubels verkocht en de vijand een lijst gegeven van alle inkomsten van het gasthuis. Zij was daarom niet meer te handhaven en het stadsbestuur stelde Josynken van der Heyden, weduwe van Jan de Lem, geboren te Oudenaarde (B) als moeder van het gasthuis aan; deze was eerder werkzaam in eenzelfde functie in het gasthuis van Middelburg. Haar salaris werd bepaald op 10 pond Vlaams. De moeder-overste en het merendeel van de zusters mochten wel blijven, maar zij maakten van het aanbod geen gebruik. Het stadsbestuur zou de nodige maatregelen nemen om de schulden van het gasthuis te betalen en de zaken weer op goede orde te krijgen.

Uit het verhaal valt duidelijk op te maken dat er sprake was van een verwijdering of onenigheid tussen de rentmeester en het (hervormde) stadsbestuur enerzijds en de zusters anderzijds. Vermoedelijk kunnen de beschuldigingen aan het adres van deze laatsten in dat licht gerelativeerd worden ⁵⁵).

Zo vertrokken de zusters in juli 1589 uit het gasthuis, althans op één enkeling na. Een van de zusters, Digne Bavens, die sinds haar dertiende jaar in het ziekenhuis gewerkt had en dat inmiddels al 35 jaar deed, had haar hele erfenis in het gasthuis ingebracht en bleef nu als goed ‘patriot’ in Bergen op Zoom wonen. Zij kreeg van het stadsbestuur jaarlijks 4 pond groten Vlaams, haar toegezegd bij besluit van 21 november 1589, maar wel op voorwaarde dat zij zich ‘geschicktelick in alle stillicheydt’ gedroeg en ten tijde van de pest bereid was de zieken te helpen; ook Lisken Bolmakers, eertijds zuster in het Sint-Elisabethsgasthuis bleef in de stad wonen. Zij huwde een soldaat en kreeg, toen deze haar in de steek liet, een bijdrage van het stadsbestuur ⁵⁶).

Het vertrek van de zusters en de benoeming van de rentmeester was indirect een gevolg van het feit dat het stadsbestuur meer zeggenschap wilde in het reilen en zeilen van het ziekenhuis. De benoeming van de rentmeester en zijn nieuwe instructie wijzen duidelijk in die richting. Dat blijkt echter ook uit andere feiten; zodra er onenigheid was greep het stadsbestuur in.

Zo werd op verzoek van het stadsbestuur Hendrick Foorde, een Engels sergeant, door de militaire gouverneur Thomas Morgan aangesteld om toezicht te houden op de soldaten in het gasthuis. Er waren verschillende klachten over hun gedrag bij het stadsbestuur binnengekomen en de rentmeester zag - ondanks zijn verregerende bevoegdheden - geen kans

⁵⁵ S.A.41, resoluties van de Brede Raad 1588-1591, fol. 125vo.

⁵⁶ S.A.783. 1, gasthuisrekening 1589/1590;
S.A.230, register met requesten 1589-1600, fol. 15vo, 87, 90.

om de tucht onder deze lieden te handhaven. De soldaten (men zou haast denken dat ze niet ziek waren) gedroegen zich vooral onbehoorlijk tegenover het vrouwelijk personeel, dat tegen hun geweld beschermd moest worden.

Hendrick Foorde moest daarom de zaak in de gaten houden en iedere zaterdag controleren of er soldaten waren die voldoende genezen waren om het ziekenhuis te kunnen verlaten. Hij moest daarvoor wel het advies inwinnen van de chirurgijn en de moeder van het gasthuis. Hendrick Foorde kreeg hiervoor twee stuivers per soldaat per week. Hij moest van iedere soldaat bij binnenkomst de naam noteren en bijhouden, hoelang deze verpleegd werd. Hij moest erop toezien dat er geen soldaten zonder toestemming in de keuken of in de hof van het gasthuis kwamen; soldaten die bij de zieken op bezoek kwamen, mochten niet verder komen dan de ziekenzaal. De zieken mochten ook geen gezonde soldaten mee in de hof nemen en ze konden om gewoon voedsel vragen als hun gesteldheid dat toeliet, maar het bezoek mocht niet tijdens de maaltijd blijven. Men was kennelijk bang voor mee-etters; de voordeur werd tijdens etenstijd gesloten. Niemand mocht met gasthuis-kleren de straat op, tenzij men uit het ziekenhuis ontslagen werd.

Henrick Foorde werd tevens geacht erop toe te zien dat de vergoeding voor de verpleegde soldaten werd betaald en dat hij bovendien de zieken troostte, vooral als zij in de stervensfase verkeerden. Hij moest er tevens op toezien dat soldaten of vrouwen van buiten geen herrie zouden maken.

De aanstelling van Foorde vond plaats op 4 oktober 1589; amper een maand later klaagde hij dat hij voor zo'n zware taak wel erg onderbetaald werd. Bovendien had het gasthuis veel voordeel van zijn werk; dus vroeg hij om een hogere bijdrage. Hij kreeg geen salarisverhoging, maar wel een ton 'heerenbier' per veertien dagen!

Overigens was hij niet de enige die bij het stadsbestuur klaagde over betalingen. Adriaen Diericszoon beklagde er zich in dezelfde periode over dat hij te weinig betaald werd om de restanten van de Lazerij (waar tevoren de melaatsen verbleven) af te breken. Daarvan werden de vrijkomende stenen gebruikt voor de bouw van de nieuwe Wouwse Poort. Hij was toen door de vijand overvallen, die hem wel tien wonden had toegebracht. Hij had daardoor lange tijd niet kunnen werken en had dus niets verdiend, terwijl hij wel aan de chirurgijn 13 karolus guldens moest betalen voor zijn verpleging. Het stadsbestuur had begrip voor zijn situatie en betaalde hem 3 pond Vlaams geld ter compensatie ⁵⁷).

Orde op zaken

Het lag in de lijn der verwachting dat het stadsbestuur ook orde op zaken ging stellen met betrekking tot de financiën en de bezittingen van het gasthuis. De magistraat deed in 1590 een voorstel aan Prins Maurits, die toen de scepter zwaaide over het Markiezaat, om in overleg met de drossaard een staat te maken van de schulden en bezittingen van het gasthuis en met de crediteuren een betalingsregeling te treffen. Er werd een commissie gevormd uit het stadsbestuur, die samen met de gasthuismeesters en de rentmeester deze lijst moest opstellen. Tevens werd gepubliceerd dat iedereen die een vordering had op het gasthuis dit binnen veertien dagen bekend moest maken. Iedereen die eigendommen van het gasthuis had, hetzij in goederen, meubelen of rentebrieven, zowel in onderpand of belening als anderszins, moest deze terug brengen naar het gasthuis. De publicatie die daarop volgde is in afschrift in de resoluties van de stad opgenomen en gedateerd 28 juli 1590 ⁵⁸).

⁵⁷ S.A.41 resoluties 1588-1591, fol. 146vo;
S.A.230, register met requesten 1589-1600, fol. 9vo.

⁵⁸ S.A.41 resoluties 1588-1591, 179vo en 180vo.

Overigens blijkt uit archiefgegevens dat er nog enkele zusters van het Sint-Margrietenklooster, waarin het Sint-Elisabethsgasthuis was ondergebracht, in de stad woonden. Er is een verzoekschrift bewaard gebleven van Anna Keyzers, hoofd-priorin en Catharina Eijckx, zuster van het Sint-Margrietenconvent, waarin zij verklaren dat ze 11 tot 12 jaar geleden (dus ten tijde van de hervorming) een kist met allerlei Latijnse boeken aan Jufr. Roecx in bewaring hadden gegeven om die te bewaren bij Dierick Jansz Op ten Noort. Deze woonde in De Gans op de Markt (thans nr. 28). Die kist is naar het stadhuis gebracht en geopend. De zusters wilden deze kist graag terug ontvangen. Het stadsbestuur besliste echter dat de kist en de boeken op het stadhuis bleven en dat de rentmeester daarvan een inventaris zou opmaken ⁵⁹).

Het stadsbestuur wilde in die dagen ook een opgave van de goederen en papieren van het Sint-Elisabethsgasthuis. Dat bleek niet alleen uit de instructie voor de rentmeester, maar daarover werd ook een opmerking gemaakt in de gasthuisrekening. Men had diverse malen opdracht gegeven tot inventarisatie van de goederen en papieren ⁶⁰).

Niet alleen de kist met boeken van het Sint-Margrietenklooster stond op het stadhuis; ook de kist met de rentebrieven van het gasthuis werd hierheen gebracht. Uit veiligheidsoverwegingen plaatste men die in de Weeskamer en bracht er een extra slot op aan.

Ook uit andere feiten bleek dat het stadsbestuur zich met de dagelijkse gang van zaken bemoeide, of het nu ging om de aanschaf van tarwe, turf of andere benodigdheden, of om de betaling van achterstallige rekeningen. De laatste post in de gasthuisrekening van 1595/ 1596 vermeldt dat de burgemeester een klok van 83 pond uit het gasthuis liet halen.

⁵⁹ S.A.230, register met requesten 1589-1600, 70vo.

⁶⁰ S.A.783. 1, gasthuisrekening 1589/1590, 51 vo.

Op 15 januari 1595 kwam er een verzoek binnen bij het stadsbestuur van de glasmaker Cornelis de Rovere, die graag een aantal voorwerpen van zijn vader, die uit het gasthuis vertrokken was, terug wilde hebben. Het ging hier om enige meubelen en gereedschap voor de glasmaker ('wercken en consten den ambacht van den gelaesmakers rakende'). Van het gasthuis kreeg hij deze bezittingen pas, nadat hij de nog openstaande schuld van zijn vader had betaald. Het stadsbestuur steunde het beleid van het gasthuis en antwoordde de man dat hij zijn spullen terug zou krijgen na betaling van zijn vaders schuld. De rentmeester kreeg daarbij de opdracht om het een en ander te regelen.

Een jaar later kregen de momboirs en de rentmeester van het stadsbestuur de opdracht om aan Janneken Jans, alias Blijenborch, die vóór 1589 moeder-overste van de zusters was, een bedrag van 36 karolus guldens te betalen voor onderhoud en kleding. Zij woonde toen in Antwerpen, maar had kennelijk toch nog recht op een betaling ⁶¹). Het stadsbestuur bemoeide zich ook heel nadrukkelijk met het beheer van de (onroerende) goederen van het gasthuis; vaak was dat ingegeven door financiële belangen.

In juni 1596 merkte de rentmeester van het gasthuis, Willem Janszoon, op dat het gebouw in een slechte staat verkeerde. Het dak van de 'bayaert', waar de zieken lagen, was zó lek dat het inregende. Bovendien moesten er, naar oud gebruik, mantels voor enige zieken gekocht worden. De kas van het gasthuis was echter door de zware lasten zo goed als leeg. Dit werd onder meer veroorzaakt door de 'dijkschoten' (belasting op onroerend goed in verband met de onderhoudskosten en dergelijke van een polder), bijvoorbeeld voor het bezit van het gasthuis in de polder Heer Jansland onder Gastel.

⁶¹ S.A.784. 3, gasthuisrekening 1595/1596; S.A.783. 1, gasthuisrekening 1589/1590, hoofdstuk VIII uitgaven;
S.A.230, register met requesten 1589-1600, fol. 107.

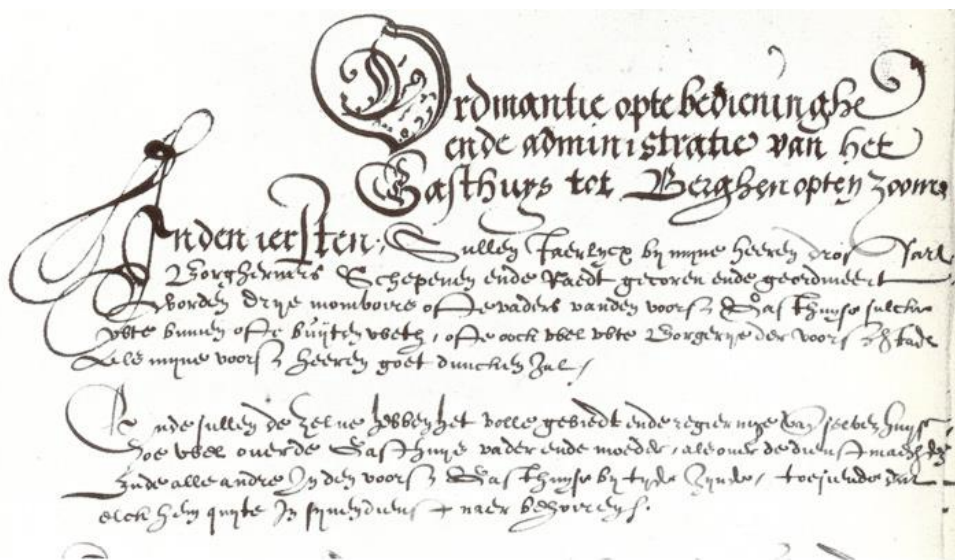
Een verzoek aan het stadsbestuur kon in dit geval rekenen op een willig oor. De gasthuismeesters en de rentmeester moesten wel eerst een specificatie opgeven van de schulden en de noodzakelijke reparaties. Er werd daarop door het stadsbestuur een bedrag van f 250, - uitgetrokken voor de betaling van deze polderlasten en de reparaties aan het gasthuisgebouw. In 1601 werd op kosten van de stad bovendien de muur rond de tuin van het gasthuis opnieuw opgemetseld, nadat die door de ruiterij was vernield. Overigens bleef het in deze periode bij enkele reparaties; de financiële middelen lieten uitbreidingen of ingrijpende verbeteringen niet toe. De bewaard gebleven gasthuisrekeningen vermelden pas in 1614/1615 weer enige verbouwingen ⁶²).

Een nieuw reglement

Het begin van de zeventiende eeuw bracht de nodige veranderingen in het bestuur en beheer van het gasthuis. Allereerst werd er op 19 juli 1601 een geheel nieuw reglement vastgesteld, vervolgens werden er tamelijk ingrijpende financiële maatregelen genomen.

Het reglement van 1601 draagt de titel 'Ordinantie op te bedieninghe ende administratie van het Gasthuijs'. Het stadsbestuur zou jaarlijks drie 'momboirs ofte vars' (gasthuismeesters) aanstellen, die zowel uit het stadsbestuur als uit de burgerij mochten komen. De drie momboirs hadden het volledige toezicht op het gasthuis, ook over de gasthuis-moeder, de gasthuisvader en de dienstboden. Zij bepaalden het salaris en de overige arbeidsvoorwaarden van het personeel, zij het dat in het geval van de gasthuisvader en de gasthuismoeder vooraf kennis gegeven moest worden aan het stadsbestuur. De laatste twee hadden vrije kost en inwoning in het gasthuis. De gasthuismeesters dienden ervoor zorg te

⁶² S.A.230, register met requesten 1589-1600, fol. 129vo;
S.A.156, register van ordonnantiën, La K, fol. 120.

Afb. 11. Titel van het reglement op de administratie van het Gasthuis, 1601.

dragen dat de gebouwen in orde gehouden werden, waarbij zij eventueel opdracht moesten geven voor de nodige reparaties of verbouwingen. Leegstaande ruimten mochten zij verhuren. Ook de tuin en de overige erven mochten verhuurd worden of in gebruik gegeven worden aan derden voor landbouwdoeleinden.

De momboirs dienden ervoor zorg te dragen dat er voldoende voedsel en kleding was. Met betrekking tot het voedsel werden met name genoemd: koren, vlees, boter, kaas, gezouten vis en bier. Overigens hadden zij ook de taak erop toe te zien dat de zieken regelmatig een maaltijd kregen. Een ander punt van de regeling had betrekking op de administratie; er moest een kantoor komen, waar de momboirs eens per week of per veertien dagen samen kwamen om over de dagelijkse gang van zaken in het gasthuis te vergaderen en de rekeningen voor geleverde goederen en diensten te controleren, zodat de rentmeester die onmiddellijk kon betalen. Iedere momboir, en niemand anders, kreeg een sleutel van dit kantoor. De gasthuisvader en -moeder konden in deze vergadering

aangeven welke nieuwe voorzieningen in het gasthuis noodzakelijk waren.

Merkwaardig was wel dat het toezicht op het gasthuis een familie-aangelegenheid kon worden, omdat de echtgenotes van de momboirs toezicht uitoefenden op de meubels en het linnengoed. Zij mochten hun echtgenoten in alles assisteren om het bestuur van het gasthuis zo goed mogelijk te laten verlopen. Ook konden zij wekelijks inkopen doen voor het gasthuis, zoals vers vlees en vis op de markt, waarna zij hun voor- geschoten uitgaven konden declareren bij de rentmeester.

De momboirs moesten aanwezig zijn bij het controleren van de jaarrekening. Alle besluiten, begrotingen, koop en verkoop moesten geregistreerd worden. De archieven moesten in een afgesloten kist worden bewaard, waarvan de drie momboirs elk een sleutel kregen. Verder werd de gasthuisvader en -moeder opgedragen een inventaris te maken van alle meubelen en huisraad; deze lijst werd regelmatig door de momboirs gecontroleerd.

Men liet bovendien mantels, lakens en slaapmutsen maken voor de zieken. De momboirs moesten er verder voor zorgen dat alle 'noodeloze monden' uit het gasthuis werden verwijderd. Iedereen die niets in het gasthuis te zoeken had, kon vertrekken.

De dagelijkse leiding van het gasthuis was in handen van de al eerder genoemde gasthuisvader en de gasthuismoeder, die voor de behandeling van de zieken bijgestaan werden door dienstboden. Zij zorgden ervoor dat de zieken alles kregen wat nodig was voor een behoorlijke verzorging. Eventueel waarschuwden zij de chirurgijn of stadsapotheker en haalden zij medicijnen.

Op de middag en 's avonds werden de zieken alleen bediend als de ziekte dat noodzakelijk maakte. Tijdens de maaltijden was er geen bezoek toegestaan en moest de ziekenzaal gesloten blijven. Deze maatregel was ook al eerder genomen, nadat gebleken was dat ook anderen dan de

zieken mee aten. De zieken kregen 's avonds geen vlees. Voor en na de maaltijd werd een christelijk gebed gesproken, waarbij de ‘cranck-besoecker’ voorbad.

In de ziekenzaal moest altijd ten minste één dienstbode aanwezig zijn om de zieken te helpen. Zieken konden alleen worden opgenomen met toestemming van één van de momboirs of van de burgemeester buiten de bank. Er werd een nauwkeurige registratie bijgehouden van de zieken, waarbij de naam en toenaam, de ouderdom, de plaats van afkomst en het beroep genoteerd werd. Ook moest in dit register worden aangegeven wie bij eventueel overlijden bericht moest krijgen.

De gasthuisvader mocht geen financiële administratie bijhouden, noch uitgaven doen, uitgezonderd kleine betalingen die geen uitstel konden lijden, zoals voor het brengen van bier en meel. Hij droeg er zorg voor dat zieken die voldoende waren opgeknapt, het ziekenhuis tijdig verlieten.

Mocht dit op problemen stuiten, dan moesten die door de momboirs worden opgelost. Ging het daarbij om militairen dan behoorde hij bovendien de gouverneur in te lichten. Hij moest er op toezien dat er geen maaltijden, vergaderingen of andere bijeenkomsten in het gasthuis gehouden werden als die niets met het ziekenhuis te maken hadden.

Oude versleten meubelen en spullen van overleden patiënten mocht hij alleen met toestemming van de momboirs verkopen. Die toestemming had hij ook nodig als hij buitenstaanders in de hof toeliet om de was te bleken of te drogen, als hij zolders of kamers wilde verhuren, huisraad uitleende of de dienstboden zieken buiten het gasthuis liet verzorgen.

De bezoekers kregen alleen toegang tot de zieken in de beierd. Als een zieke uit bed mocht om in de tuin een luchtje te scheppen, mochten daar geen bezoekers bij zijn. Iedere zaterdag diende de gasthuisvader te bezien of er zieken waren die voldoende genezen waren om het gasthuis te verlaten.

Afb 12. Gevelsteen van het Sint-Elisabethgasthuis anno 1631, die oorspronkelijk boven de ingang aan de Geweldigstraat was gemetseld.

Het reglement gaf met deze punten duidelijk aan hoe de dagelijkse gang van zaken was. Er werd verder nog in geregeld dat ieder zieke recht had op een bed, maar dat minder ernstige zieken ook in andere ruimten dan de beierd konden worden ondergebracht en - als het nodig was - er ook twee of meer zieken in één bed een plaats kregen. Evenals in de regeling van 1589 werd er bepaald dat de zieken niet in de tabbaard van het gasthuis de straat op mochten. Die werd voor alle duidelijkheid voorzien van zwart-wit geblokt laken op de mouwen. Zwart en wit waren de stedelijke kleuren.

Om besmetting te voorkomen stelde men dat in tijden van pest of besmettelijke ziekten de verzorgers van de pestpatiënten niet in de ziekenzaal mochten komen. De oude mannen die in de achterhuizen in de Klaverstraat woonden, dienden als vanouds verzorgd te worden.

Ook de rentmeester kreeg bij dezelfde ordonnantie een nieuwe instructie, waarin bepalingen werden opgenomen over het voeren van een boekhouding, over het afhoren van de jaarrekening en over zijn bevoegdheid tot het doen van aankopen. Uitvoerig werd omschreven hoe hij oninbare posten moest administreren, wat hij moest doen bij de vergoedingen voor militaire patiënten enzovoorts. Als hij rentebrieven of ander geldswaardige papieren nodig had voor vorderingen, dan werden die door een van de momboirs uit de archiefkist gehaald. Er moest dan wel een briefje voor in de plaats gelegd worden. Om niet steeds de archiefkist te moeten openen, moest de rentmeester voor zijn dagelijkse werk alle rentebrieven, erfenissen en giften in een register overschrijven. Een uitzondering op zijn boekhoudkundige werkzaamheden was dat hij de gasthuisvader behulpzaam moest zijn als er genezen patiënten uit het ziekenhuis gezet moesten worden ⁶³).

Zoals blijkt uit de gasthuisrekening van 1603-1604 waren de renten ten behoeve van de Sint-Maartenskapel in 1602 aan het gasthuis toegewezen. Al eerder was dat het geval met de inkomsten van het Sint-Jacobsgilde, zij het dan dat het gasthuis nog niet onmiddellijk van deze gelden kon profiteren. Nog in 1697 dacht men de gelden van het Sint-Jacobsgilde te kunnen invorderen nadat de laatste gildebroeder, Emanuel Friscus was overleden. Bij nader onderzoek bleek echter dat ook de zoon van Friscus gildebroeder was, omdat hij kon bewijzen naar Sint-Jacob in Santiago de Compostela te zijn geweest. De momboirs hadden tevergeefs de sleutels van de huizen van het Sint-Jacobsgilde opgevraagd bij de weduwe van Friscus ⁶⁴).

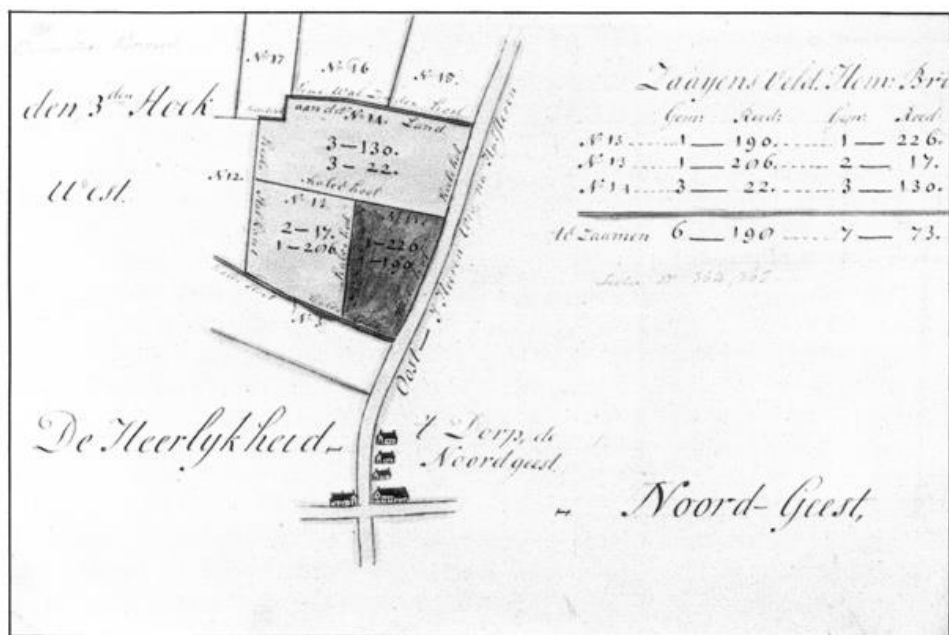
Op 14 juni 1605 nam het stadsbestuur het besluit om de administratie en de goederen van het Cellezustersklooster in de Huijbergsestraat samen te

⁶³ S.A.156, ordonnanties la K, fol. 120.

⁶⁴ S.A.784. 5. gasthuisrekening 1603/1604, 31vo;
S.A.786. 2, gasthuisrekening 1641, fol. 22.

voegen met de administratie van het gasthuis. De bedoeling was om daaruit de kosten te betalen van het verplegend personeel, dat belast was met de verzorging van pestpatiënten. Tevoren waren er vrouwen van buiten de stad aangenomen voor de verpleging van deze patiënten. De samenvoeging van de administraties was het gevolg van één van de maatregelen in het kader van de bestrijding van die besmettelijke ziekte; lange tijd - van 1603 tot 1605 - heerste er een epidemie. Op 29 juni 1605 kon men een dankdag houden, omdat de uitbreiding van de pest tot stilstand was gekomen ⁶⁵).

Het stadsbestuur besloot in 1608 de inventaris van het Cellezusters-klooster te verkopen en de opbrengst te besteden aan de aankoop van nieuwe meubelen voor het gasthuis. Enkele jaren eerder, op 28 oktober

Afb. 13. Kaarten van drie percelen bouwland onder Noordgeest, eigendom van het gasthuis. (Kaart door K. Bestebreur, 1784)

⁶⁵ S.A.44. resoluties 1605-1611, fol. 6vo;
W.A.van Ham, De Gezondheidszorg, 53.

1605, had de binnenraad van Bergen op Zoom besloten om het batig saldo van de rekening van de Tafel der H. Geest (een armeninstelling) bij wijze van lening aan het gasthuis ter beschikking te stellen om de financiële nood enigszins te lenigen.

Het valt op dat in die periode allerlei inkomsten, afkomstig van geestelijke instellingen, na de hervorming gecontinueerd en ter beschikking van het gasthuis gesteld werden. De instellingen zelf verdwenen, maar niet de bronnen van inkomsten daarvan. Dat gold ook voor de inkomsten van het begijnhof, die in 1609 aan het gasthuis werden toegewezen. Daarover werd tot 1637 een proces gevoerd voor de Raad van State met de rentmeester van de geestelijke goederen. Uiteindelijk werd bepaald dat de vroegere inkomsten van het begijnhof aan de stad zouden komen en dat de genoemde rentmeester alle documenten, die hij had opgeëist, aan het stadsbestuur moest afstaan ⁶⁶).

De rentmeester van het gasthuis kon in de zeventiende eeuw de rekening van inkomsten en uitgaven opmaken. Bij de bestudering van deze rekeningen valt op dat er in de indeling van deze rekeningen in de zeventiende en achttiende eeuw nauwelijks verandering is gekomen. De eerste rekening sinds de nieuwe administratie in 1589 bevat 27 hoofdstukken over de inkomsten, die totaal 2387 karolus guldens en 10 stuivers bedroegen. De eerste veertien hoofdstukken hebben betrekking op renten, erfelijke renten en cijzen; twee hoofdstukken op verpachtingen en verhuur van onroerend goed van het gasthuis; drie hoofdstukken op legaten en testamenten. Daarbij staan ook diverse renten op onroerend goed vermeld, die door verschillende personen aan het gasthuis vermaakt werden tot onderhoud van zieken. Tot de 'goede luyden' die dergelijke inkomsten aan het gasthuis legateerden, behoorden

⁶⁶ S.A.44, resoluties 1605-1611, d. d. 26 juni 1608;

S.A.48, resoluties 1634-1646 tussen 17 en 20 november 1637;

St. Cath., Resoluties van het gasthuis 1644-1776, fol. 65, d. d. 17. 9. 1697.

de heer en vrouwe van Bergen op Zoom en verschillende met name genoemde personen van buiten de stad. Zo kwam het gasthuis onder meer in bezit van onroerend goed onder Roosendaal, Wouw en Halsteren. Andere hoofdstukken hebben betrekking op de opbrengst van verschillende accijnzen die door het stadsbestuur aan het gasthuis werden afgestaan; op de betaling voor de verpleging van zieke soldaten; op de opbrengst van collecten; op erfelijke provenen en op betalingen voor brouwerij de Horen op de hoek Engelsestraat-Blauwehandstraat die bij legaat aan het gasthuis waren afgestaan.

De uitgaven werden in deze eerste rekening verantwoord in tien hoofdstukken en beliepen ruim 2387 karolus guldens, zeventien stuivers en drie oorten. Er was dus sprake van een klein nadelig saldo van zeven stuivers en drie oorten.

In de rekening van 1603-1604 worden de renten, afkomstig van de Sint-Maartenskapel, voor het eerst opgevoerd; tien jaar later die van het vroegere Cellezustersklooster en in 1632 ook de ontvangst over landen en renten van het vroegere begijnhof met de bijgeschreven mededeling dat er een proces over deze kwestie loopt. Van de opvallende posten in de rekening kan nog genoemd worden het legaat van 620 karolus guldens afkomstig van Maijken Willems, gewezen binnenmoeder van het gasthuis⁶⁷).

De belegering van de stad in 1622 had ook gevolgen voor de financiën van het gasthuis. Zo ontstond er een grote achterstand in de betaling van het verpleeggeld voor zieke en gewonde soldaten en konden de pachten en cijzen van enkele boerderijen en landerijen onder Steenberghe, Nieuw Gastel en Halsteren door de inundaties en vernielingen niet worden

⁶⁷ S.A.783. 1, gasthuisrekening 1589/1590;
S.A.784. 10, gasthuisrekening 1613/1614, fol. 21vo;
S.A.785. 4, gasthuisrekening 1623/1624 – 1635.

geïnd. De achterstallige betaling voor de verpleging van soldaten liep in 1625 zelfs op tot f 4000, -. Door de vele zieken en gewonden was het gasthuis overvol. De stadsmiddelen schoten te kort om alle kosten te dragen. Een deputatie van het stadsbestuur trok naar Den Haag om een bijdrage te vragen. Zowel de Staten-Generaal als enkele Hollandse steden stelden een bijdrage ter beschikking. De Raad van State gaf bovendien een bedrag van twee cent per soldaat voor de aanschaf van medicamenten. Het stadsbestuur gaf zelf een extra ondersteuning van f 50 per week, in 1623 teruggebracht tot f 25 per week. Eerst in 1626 bleek de gasthuisrekening weer een batig saldo op te leveren ⁶⁸).

Het voornaamste feit uit het begin van de zeventiende eeuw is ongetwijfeld de verbouwing van het gasthuis in 1631. Het ging hierbij vermoedelijk om een uitbreiding of om een ingrijpende verandering. Het gebouw kreeg een nieuwe stenen toegangspoort naast de vroegere Sint-Margrietenkapel in de Geweldigestraat. Hierin plaatste men een gevelsteen die de opschriften 'Anno 1631' en 'Gasthuis' droeg en waarop het stadswapen was afgebeeld. Wel een duidelijk aanwijzing dat men de instelling als een stedelijk gasthuis zag. In de gasthuisrekeningen van 1631 en 1632 staan enkele bedragen vermeld, die betaald werden aan metselaars, timmerlieden, loodgieters en schilders. Het ging hierbij om betrekkelijk kleine bedragen van 3 tot 5 karolus guldens, terwijl voor de nieuwe stenen poort aan Cornelis de Metser ruim 18 karolus guldens betaald werd. In 1631 werd ook het prieeltje in de hof van het gasthuis opnieuw geschilderd en werd het dak gerepareerd ⁶⁹).

⁶⁸ W.A.van Ham, Bergen op Zoom belegerd- West-Brabant in nood, 1622 in: *De Ghulden Roos*, 1972, 116;

S.A.46, resoluties 31 aug. 1622 en 23 jan 1623;

S.A.785. 4, gasthuisrekening 1623, fol. 17.

⁶⁹ S.A.785. 12 gasthuisrekening 1631, hierin staat een post vermeld over de betaling van 18 carolis guldens aan Cornelis de metser voor "t maecken van de nieuwe

Bij hoge uitzondering werd op 29 mei 1665 besloten op verzoek van de diakonie der hervormde kerk een psychiatrisch patiënt in het gasthuis op te nemen. De man in kwestie, Sander Cornelissen, was met 'eene specie van dollicheyt besocht'. Tegen betaling van een gulden per week (ten laste van de diakonie) mocht hij worden opgenomen, hoewel het 'tegen den stijl ende gemeene practijcke' van het gasthuis was ⁷⁰).

De regenten van het gasthuis maakten in 1667 de rekening op voor de verpleging van een aantal 'Munsterse' soldaten, die op het kasteel van Wouw waren gelegerd. Zij konden aanspraak maken op een vergoeding van vier stuivers per dag. Omdat de soldaten bijna vier maanden verpleegd waren, beliep de rekening ruim f 295, -. ⁷¹). In het laatste kwart van de zeventiende eeuw ging het zowel met de financiën van het gasthuis als met die van de stad bergafwaarts. In 1673 besloot het stadsbestuur dat alle achterstallige betalingen ten behoeve van het gasthuis door de rentmeester van de stad zouden worden geïnd. Drie jaar later had men nog steeds last van wanbetalers, met name soldaten. Men mocht sindsdien geen soldaten meer opnemen als niet ten minste één week verpleeggeld vooruit betaald werd. Nog erger werd de toestand in 1679, toen door inundaties de bezittingen in het Noordland geen inkomsten meer opleverden ⁷²).

De verpleging van de militairen bleef in die tijd problemen opleveren. De momboirs en de rentmeester kregen daarom in 1682 de opdracht een lijst bij te houden van alle zieke soldaten, die in het gasthuis verpleegd werden, om daarmee bij het landsbestuur de gelden voor verpleging en

steene poort aent gasthuis";

S.A.796. 3 bijlagen van de gasthuisrekening 1632.

⁷⁰ St. Cath. 1. Resoluties van het gasthuis, 1644-1776, fol. 26vo, d. d. 19-5-1665.

⁷¹ St. Cath. 1, resoluties van het gasthuis 1644-1776, fol. 29.

⁷² S.A.53, resolutie d. d. 25-6-1673;
S.A.54, resolutie d. d. 28-4-1676; 19-3-1679.

medicamenten te declareren. Tien jaar later stelden de regenten van het gasthuis een formulier op dat nauwkeurig ingevuld moest worden als er soldaten in het gasthuis werden opgenomen. De meeste biljetten tot opname in het ziekenhuis waren namelijk onleesbaar of onvolledig ingevuld. De achtergrond van deze maatregel was dat het voor de rentmeester niet altijd duidelijk was bij welk regiment hij de verpleeggelden kon declareren. In 1694 lag er een Zwitsers regiment te Bergen op Zoom in garnizoen. In verband met de vele zieken in dat regiment werd besloten een eigen hospitaal in te richten, waarvoor het meubilair geleend werd bij het stedelijk gasthuis ⁷³).

Omdat het met de stedelijke financiën zo mogelijk nog slechter gesteld was dan in de voorgaande decennia, deed het stadsbestuur verschillende malen een beroep op de kas van het gasthuis om daaruit geld te lenen; overigens werd over het geleende geld wel rente betaald ⁷⁴).

Al met al werd de situatie voor het gasthuis er niet beter op. Enerzijds bleven de militaire autoriteiten regelmatig achter met de betalingen, anderzijds deed het stadsbestuur een beroep op de kas van het gasthuis. In 1684 besloot het stadsbestuur dat het afgelopen moest zijn met de opname van arme zieken en andere behoeftige personen omdat daarvoor de financiële middelen niet meer aanwezig waren en er ondanks een voorzichtig beleid een enorme schuldenlast was ontstaan. Het stadsbestuur zou voortaan alleen een bedrag van f 120, - per jaar betalen voor de binnenvader en binnenmoeder, die bovendien het recht van kost en inwoning bleven genieten. De binnenvader moest van dat bedrag wel kleine reparaties verrichten aan dat deel van het gasthuis, dat hij als woning in gebruik had.

⁷³ S.A.55, resolutie d. d. 30-8-1682;
S.A.53, resolutie d. d. 25-6-1673; 10-7-1692;
St. Cath. 1, resoluties 1644-1776, fol. 49vo.

⁷⁴ S.A.55, resolutie 12-4-1685.

Daarvoor werd van hem verlangd dat hij de oude mannen geregeld van bier en turf voorzag. Bovendien betaalde het stadsbestuur een bedrag van f 70, - voor Lissen Crijnsen, die haar leven lang door het gasthuis onderhouden moest worden. Alle andere personen verbleven op eigen kosten in het gasthuis. De rentmeester diende er bovendien voor te zorgen, dat de achterstallige betalingen bij het afhoren van de jaarrekening het bedrag van honderd gulden niet zouden overschrijden ⁷⁵).

Tot het beheer door de regenten behoorden ook de tien kleine oude mannenhuisjes in de Klaverstraat. Al eerder is vermeld dat deze bejaardenvoorziening gerealiseerd was uit de schenking door Willem Coelgenen en aanvankelijk Sint-Willemsgasthuis werd genoemd. In de resoluties van het gasthuis wordt in de zeventiende en achttiende eeuw alleen gesproken van het Oudt Mannenhuis. In tegenstelling tot wat de naam vermeldt, was de instelling niet alleen bestemd voor mannen, maar ook voor alleenstaande vrouwen (met of zonder kinderen) zonder eigen inkomsten. Volgens de opgave in de resoluties van het gasthuis waren in 1695 alle huisjes bezet door vrouwen, sommigen vergezeld van hun kinderen of kleinkinderen ⁷⁶).

Ondertussen was er in 1682 een ruimte vrijgemaakt voor de vestiging van het Armkinderhuis, dat in 1699 werd gecombineerd met het in de Korenbeursstraat gevestigde Weeshuis. Zo ontstond het stads wees- en armkinderhuis, dat uiteindelijk tot in de negentiende eeuw in een van de gebouwen in de Geweldigestraat bleef ondergebracht.

In 1685 kregen de momboirs en de rentmeester toestemming om een stuk land in de Lage Meren aan de meest biedende te verkopen. Tien jaar later verkochten zij een belangrijk deel van het bezit van het gasthuis,

⁷⁵ S.A.55, resolutie 30-8-1685.

⁷⁶ St. Cath. 1, resoluties van het gasthuis 1644-1776, fol. 54.

kennelijk met het doel de financiën op orde te brengen. Er werden drie stukken land in de Nieuw Beijmoerpolder, respectievelijk groot 2 gemeten 163 roeden, 2 gemeten 13 roeden en 1 gemet 272 roeden verkocht; bovendien nog een perceel onder Noordgeest, 3 gemeten 225 roeden, een perceel onder de Poortერი achter Blijenborch, groot 4 gemeten 297 roeden en een huis, genaamd Sint Jacobsstaff in de Blauwehandstraat. Vervolgens een perceel bos en schaarhout onder Wouw, groot 5 à 6 gemeten, een perceel in de Heer Boudewijns-polder, groot 21 gemeten en 279\li roeden, een stuk land in de Noordpolder groot 13 gemeten en 175Yz roeden, een perceel in de Nieuwe Cromwielpolder, 3 gemeten en een perceel in het Westland van Steenberg, 5 gemeten en 49 roeden. De verpleging van zieken ging overigens nog steeds door, zij het dat het stadsbestuur voor speciale patiënten toestemming ging geven. In 1689 mocht een jonge soldaat met kinderpokken in het pesthuis worden verpleegd; in 1690 een soldaat met 'rooden loop'; en in 1692 werd een vrouw, die 'in haar sinnen geslagen was', die in het pesthuis werd opgenomen. De pest kwam sinds het einde van de zeventiende eeuw hier niet meer voor. Het gebouw werd sindsdien voor de verpleging van andere besmettelijke ziekten of voor de verzorging van geestelijk gestoorden gebruikt ⁷⁷).

De ziekenzaal tijdelijk kerk

In 1701 lag het gasthuis vol met zieke militairen. De regenten vroegen de burgemeester buiten de bank hoe alles geregeld moest worden en uit welke fondsen de kosten voor de verpleging van de soldaten betaald dienden te worden.

⁷⁷ S.A.55, resolutie d. d. 12-4-1685; 3-8-1684; 4-11-1685;

S.A.57, resolutie d. d. 21-3-1695;

S.A.56, resolutie d. d. 28-7-1689; 17-11-1690; 10-7-1692;

St. Cath. 1, resoluties van het gasthuis, 1644-1776, fol. 49vo, d. d. 22. 10. 1694.

In 1703 bestemde de Raad van State de zogenaamde 'Fransche Kerk' voor de tijd van de oorlog (Spaanse Successieoorlog 1701-1714) tot ziekenzaal voor de militairen. De ruimte werd hiertoe aan het Land afgestaan; de beierd van het gasthuis werd zolang tot kerk ingericht. Men besloot voorlopig geen nieuwe zieken in het gasthuis op te nemen. Die waren daarna op thuis-verpleging aangewezen. De binnenvader kreeg een kamer toegewezen in het pesthuis, waar ook ruimte gemaakt werd voor de verpleging van de andere zieken. In 1707 bleek dat er nog steeds geen nieuwe zieken werden opgenomen en dat het militaire hospitaal in de Franse kerk leeg stond. De Raad van State besloot daarom dit hospitaal te sluiten en met het stadsbestuur een overeenkomst aan te gaan over de verpleging van zieke soldaten. Het stadsbestuur voelde hier niet veel voor vanwege de slechte toestand van het gasthuis. Men richtte de beierd echter weer tot ziekenzaal in en de vroegere Sint-Margrietenkapel kwam opnieuw vrij voor de eredienst door de Lutherse en Waalse gemeenten ⁷⁸).

Men krijgt uit de resoluties van het stadsbestuur en uit de gasthuis-rekeningen over de eerste decennia van de achttiende eeuw, de indruk dat er van de ziekenhuisfunctie niet veel over was gebleven. Er werden nog wel enkele zieken verpleegd en de zorg hiervoor lag nog steeds bij de binnenvader en de binnenmoeder; de stadschirurgijn klaagde er in 1715 bij het stadsbestuur over dat hij sinds 1703 geen salaris meer ontvangen had. In dat jaar was de rentmeester T. Schilperoort overleden en zijn erfgenamen hadden de administratie overgenomen, maar er verder ook weinig mee gedaan. Ook Schilperoort zelf had al in 20 jaar geen jaarrekening afgesloten. Op aandringen van de voogden van de jonge markiezin Maria Henriëtte de la Tour d' Auvergne maande het

⁷⁸ S.A.59, resoluties 24-1-1703; 2-2-1703; 28-4-1703;

S.A.61, resoluties 22-5-1707; 3-10-1707; 15-10-1707 en 24-2-1708.

stadsbestuur de erfgenamen alsnog rekeningen te overleggen. In 1717 werden daarop de rekeningen van 1693 tot en met 1709 afgehoord en een jaar later die van 1710 tot en met 1713. In 1715 werd S. Turcq tot nieuwe rentmeester benoemd.

Hoewel het belang van de instelling als ziekenhuis afnam, ging men gestaag verder met het verwerven van de inkomsten. Om een indruk te geven uit welke bronnen men kon putten volgt in [Bijlage 1](#) een opsomming van de met cijnzen belaste huizen en percelen.

Uit de inkomsten, vermeld in [Bijlage 1](#), mag echter niet de conclusie getrokken worden dat er in het gasthuis veel zieken verpleegd werden.

Volgens Sloomans lagen er in het gasthuis zelf geen zieken meer en gebruikte men de inkomsten voor het onderhoud van de gebouwen en voor uitkering aan arme zieken en gebrekkigen. Dit

Is ten dele juist: de revenuen van het gasthuis werden gebruikt voor de thuisverpleging van zieken en voor de verzorging van zelfstandig wonende bejaarden. Het gasthuis zelf werd door een particulier gehuurd, die er op eigen risico voor de verpleging van zieken zorgde ⁷⁹).

⁷⁹ S.A.67, resoluties 20-9-1715; 25-3-1717; 7-4-1717; 10-4-1717; 26-5-1717; 12-6-1717;

S.A.788. 1, gasthuisrekening 1715;

C. J. F. Sloomans, *Het Algemeen Burger Gasthuis*, rapport 1942, 41.

Afb. 14. De gebouwen van het Sint Catharinagasthuis in de Geweldigstraat op een foto omstreeks 1910. het opschrift heeft dus niet betrekking op het oude Sint-Catharinagasthuis maar op het in 1882 daar gevestigde bejaardenhuis St. Catharina. Boven de ingang is (midden op de foto) de gevelsteen van het oude gasthuis te zien. Op de achtergrond de Lutherse Kerk.

V

Het Sint Catharinagasthuis

Particulier ziekenhuis

In 1722 was de binnenvader van het gasthuis Herman Voorloop overleden. De momboirs en het stadsbestuur gingen er mee accoord dat met ingang van 9 november 1722 het gasthuis met tuin en blekerij gehuurd werd door Bastiaen Grootvelt, Hij betaalde hiervoor een bedrag van *f* 30, - per jaar aan huur; hij moest wel de heren momboirs ten dienste staan wanneer zij vergaderden en zorgen dat de vergaderkamer verwarmd was tijdens hun bijeenkomsten. Verder moest hij het gebouw onderhouden en schoonhouden. Hij kreeg daarvoor gratis turf en hout en vrijstelling van accijns, zoals ook het gasthuis die had genoten.

Het college van regenten was sindsdien een bestuurscollege dat de inkomsten en uitgaven voor het Oud Mannenhuis en de bezittingen van het gasthuis beheerde. In de notulen van het gasthuis vinden we sinds 1722 geen aantekeningen meer over de opname van patiënten, omdat dit nu door de huurder Bastiaen Grootvelt werd geregeld.

De vroegere binnenmoeder van het gasthuis, Geertruy Geerts, weduwe van Herman Voorloop, diende nog wel een verzoek in om achterstallig loon uitbetaald te krijgen. De momboirs gingen daar echter niet zonder meer op in. Eerst moest zij duidelijkheid verschaffen over het meubilair dat zij en haar overleden man van het gasthuis in gebruik hadden. Men had uit het archief een oude inventaris uit 1666 te voorschijn gehaald, waaruit bleek dat er het een en ander verdwenen was; men miste onder meer vier schilderijen, een oude koets en een archiefkast. Geertruy

Geerts wist echter van niets. Haar achterstallig loon werd dan ook niet meer uitbetaald ⁸⁰).

In 1741 ging de huur van het gasthuis over op Frans Broodhagen; hij kreeg nagenoeg dezelfde voorwaarden opgelegd als zijn voorganger. Wel kreeg hij ten laste van de proveniers een brood per week extra. Na het overlijden van Broodhagen zette zijn weduwe de exploitatie voort. Zij hertrouwde met Jan Frederik Regter, die in 1761 het verzoek indiende om de huur over te mogen nemen op dezelfde voorwaarden als zijn voorganger. Hij drong er wel op aan ook dezelfde emolumenten te mogen ontvangen, hoewel zijn voorganger die sinds de belegering van 1747 niet meer had gekregen. De momboirs zouden er de resolutieregisters op nakijken om zijn bewering na te gaan, maar ze hadden hierover geen enkele aantekening gevonden. Het klopt inderdaad dat het huurcontract van Frans Broodhagen uit 1741 niet in het resolutieboek vermeld staat; dat van zijn voorganger uit 1722 echter wel. Overigens bevat het resolutieregister over de periode 1741-1745 slechts één verslag van een momboirsvergadering. In een notabene staat vermeld dat er in de jaren 1742-1744 geen zaken zijn voorgevallen, die het vermelden waard zijn. Jan Frederik Regter(en) kreeg daarna het gasthuis in huur voor *f* 30, - per jaar, op voorwaarde dat hij toezicht hield op het hele gebouw; hij ontving geen verdere emolumenten ⁸¹).

Een merkwaardige naamsverandering

Een tot nu toe onopgehelderde zaak is die van de naamsverandering van Sint-Elisabethsgasthuis in Sint-Catharinagasthuis. Het besluit daartoe moet in de eerste helft van de achttiende eeuw genomen zijn, maar wanneer precies is niet bekend. In de rekening van 1736 draagt het

⁸⁰ St. Cath. 1, resoluties van het gasthuis 1644-1767, fol. 106vo, d. d. 9-11-1722; fol. 109 e. v., d. d. 12-1-1723.

⁸¹ St. Cath. 1, fol. 163vo, d. d. 12-3-1761 en fol. 155vo.

gasthuis voor het eerst de naam ‘Sint Catharina gasthuis deser stadt’. In de bijlagen bij de rekeningen worden nog tot 1750 kwitanties aangetroffen ten name van het Sint-Elisabethsgasthuis. De meeste kwitanties voor leveringen van materialen en voor onderhoud van de gebouwen hebben de aanduiding ‘gasthuis van bergen’. Maar bijvoorbeeld de kwitanties voor de polderlasten dragen de naam Sint-Elisabethsgasthuis. Het is niet onmogelijk dat de polderbesturen de oude naam, die in hun registers voorkwam, nog lang gebruikten uit onwetendheid over de naamsverandering. De rentmeester van het gasthuis gebruikte in ieder geval sinds 1736 de aanduiding Sint-Catharinagasthuis.

In het oudst bewaarde resolutieregister, dat van 1644-1767, wordt met geen woord gerept over deze naamsverandering. Pas in de aanhef van de vergadering van 10 december 1754 staat vermeld: ‘Vergaderinge gehouden bij de Heeren regenten van het Ste Catarine gasthuijs en Oudt Manhuijs deser stadt Bergen op ten Zoom’. Tevoren werd gesproken over de resoluties van het gasthuis zonder meer. Het is niet onmogelijk dat de naamsverandering in de periode 1722 -1736 is ingevoerd door de huurder van het gasthuis, dus in de tijd dat het een particulier ziekenhuis was. De heiligennaam Sint-Catharina is vermoedelijk ontleend aan de heilige martelares Catharina van Alexandrië, een van de 14 noodhelpers, die volgens een legende in 307 (andere bronnen spreken over 311-313) de marteldood zou zijn gestorven. Zij zou een vijftigtal wijsgeren hebben bekeerd en fungeert als patrones van de filosofen, de wagenmakers en de molenaars. Haar feestdag wordt op 25 november gevierd. Catharina was in Brabant een populaire heilige; er waren talloze Catharinagilden. In het gedenkboekje van Huize Sint-Catharina uit 1982 wordt vermeld dat de naam mogelijk herinnert aan Catharina Knappers, de weduwe van Willem

Coelgenen, die in het begin van de zestiende eeuw het gasthuis met een legaat begunstigde ⁸²).

Krankzinnigengesticht

Ook over de periode 1761 - 1774 staat geen enkele aantekening in het resolutieboek van het gasthuis. Toch vond er juist in deze periode een verandering plaats in de taak van het gasthuis. Het werd namelijk door de huurder Jan Regter ingericht tot krankzinnigengesticht. Wanneer dat precies gebeurd is, valt niet na te gaan. In 1769 diende hij bij het gemeentebestuur een verzoek in om een toelage, waaruit hij het salaris zou kunnen betalen voor een knecht 'tot beter bewaaringe' van de krankzinnigen. De toelage kreeg hij niet; wel vrijstelling van de huurpenningen.

In maart 1775 legden de momboirs van het gasthuis aan het stadsbestuur een concept-reglement ter goedkeuring voor. In de inleidende tekst stelden zij, geen eerder vastgesteld reglement van het gasthuis te hebben ontdekt in het archief en dat zij een reglement wel noodzakelijk achtten. Een vreemde gang van zaken, omdat uit het voorgaande wel degelijk gebleken is dat er eerdere reglementen waren (het laatste uit 1601). Wellicht was het archief niet op orde ⁸³).

Jan Regter en zijn vrouw hadden, als huurders van het gasthuis, samen met hun personeel vrije inwoning. Regter sloot contracten af om

⁸² St. Cath. 1, Resoluties van het gasthuis 1644-1776, fol. 160;
S.A.788. 9, rekening van het St. Catharinagasthuis 1736;
S.A.798. 13-798. 18, Bijlagen van de gasthuisrekeningen 1737-1750;
Timmers, Christelijke Symboliek, 274;
Ton Smits, *Honderd jaar bejaardenzorg, huize Sint Catharina Bergen op Zoom 1882-1982*, (Bergen op Zoom, 1982), 6.

⁸³ S.A.100, resolutie d. d. 22-7-1769;
S.A.103, resoluties d. d. 9-3-1775.

krankzinnigen en onder curatele gestelde personen onder te brengen en hen van eten en drinken te voorzien. Zij moesten wel toezicht houden op het gebouwencomplex en de momboirs helpen als er iets nodig was voor de bestuursvergaderingen. Artikel 3 van het reglement bepaalde dat de binnenvader en binnenmoeder (Jan Regter en zijn vrouw) de in het gasthuis opgenomen personen, zowel de ‘allergeringste als die wel gegoed zijn’ met alle ‘zagtheid en bescheidentheyd’ moesten behandelen. Zou dat soms niet altijd gebeurd zijn?

De binnenvader mocht niet zomaar iedereen in het gasthuis opnemen. Allereerst moest dat bij de momboirs gemeld worden en diende het verpleegcontract door hen en door de magistraat goedgekeurd worden. Men had bovendien de verplichting om een verklaring te tonen dat de persoon in kwestie in een verbeterhuis (=tuchthuis) mocht worden geplaatst. Voor opname was een eenmalige bijdrage van f 10, - verschuldigd en voorts een zelfde bedrag per jaar. Bij minvermogenden mochten de momboirs een lager bedrag vaststellen. Het gasthuis had toen de dubbelfunctie van krankzinnigengesticht en tuchthuis. De binnenvader hield een lijst bij van opgenomen personen en van de bedragen, waarvoor zij in het gasthuis waren ondergebracht. Die lijst diende hij bij de rentmeester in te leveren. Daarnaast behoorden de namen en de bedragen in de resolutieboeken te worden opgetekend. Ook de datum van opname en vertrek werd nauwkeurig bijgehouden. De binnenvader had de plicht om in geval van ziekte van een van de opgenomen personen de dokter of de chirurgijn in te schakelen en de benodigde geneesmiddelen te halen. In het reglement van 1775 werden tevens bepalingen opgenomen over de kosten van de dokter en de medicijnen, die bij een curator of een familielid van de krankzinnigen in rekening gebracht mochten worden.

Meestal was er sprake van een curator of van familieleden met wie een contract werd afgesloten over de opname in het gasthuis. Met deze

kontaktpersonen werden ook afspraken gemaakt over de consequenties bij het overlijden van de patiënt. De momboirs en de rentmeester hadden de bevoegdheid om de dagelijkse gang van zaken te inspecteren. In het reglement van 1775 werden de momboirs ook wel regenten genoemd. Met de rentmeester regelden zij de publieke verkopeningen en verpachtingen van landerijen en boerderijen. De rentmeester moest zich aan verschillende bepalingen houden als hij kapitalen ten laste van het gasthuis wilde opnemen, als hij verbouwingen aan het gebouw of andere onroerende goederen liet uitvoeren, rekeningen betaalde of zijn administratie voerde. Het slot van de resolutie, waarin het reglement werd vastgesteld, wekt enige verbazing. Hier werd gesteld dat de rentmeester gedurende zijn hele leven geen aanspraak zou mogen maken op verandering van zijn 'tractementen en emolumenten'. Enige verhoging werd bij voorbaat uitgesloten ⁸⁴).

Het lijkt aannemelijk dat de instelling als zodanig in 1775 definitief is ingericht tot krankzinnigengesticht en dat van een ziekenhuis toen geen sprake meer was. Wel is het waarschijnlijk, gezien het verzoek van Jan Regter uit 1769, dat er al eerder geesteszieken werden opgenomen. Toch wordt pas in 1775 officiëel de eerste lijst van patiënten in het resolutieboek opgenomen. Er bevonden zich toen acht vrouwen en vijf mannen, waarvan er twee uit Bergen op Zoom kwamen, drie uit Middelburg, een uit 's-Heerenhoek en een uit Amsterdam; van de overige zes staat de plaats van herkomst niet vermeld. Zeven personen werden op kosten van de Hervormde Kerk opgenomen. Met een van die kerkelijke instanties, de diaconie van de Lutherse Kerk uit Amsterdam, ontstond in 1776 een geschil over de betaling van de verpleging van de uit deze stad afkomstige Jan Bakker. De diaconie wilde de verpleegkosten niet betalen. Uiteindelijk

⁸⁴ S.A.103, resoluties d. d. 25-3-1775.

werden de kosten bij wijze van uitzondering door de stad Bergen op Zoom vergoed.

Twee jaar later werden enkele onderdelen van het reglement van 1775 aangescherpt. Het ging hierbij vooral over het afsluiten van de verpleegcontracten en over het registreren van de in het gast-en verbeterhuis opgenomen personen. Kwesties, als die over Jan Bakker uit Amsterdam en een soortgelijke over Tanna Krabbé uit Zierikzee, maakten deze veranderingen van het reglement noodzakelijk. Dat ging echter niet zonder slag of stoot. De momboirs hadden besloten het entreegeld te verhogen tot *f* 25, -. De binnenvader vreesde dat dit tot een terugloop van het aantal opnamen zou leiden. Hij dreigde zelfs met zijn vrouw het gasthuis te verlaten. De kwestie die hierdoor ontstond was zo hevig, dat het tot scheldpartijen met de voorzitter van de momboirs leidde. Op hun beurt stuurden de momboirs hierover een uitgebreide klachtenbrief naar het stadsbestuur. Uiteindelijk werd alles in der minne geschikt; het entreegeld bleef *f* 25, -, maar de momboirs konden dit naar eigen goeddunken verlagen als het voor een op te nemen patiënt te hoog zou zijn ⁸⁵).

Men dacht in de achttiende eeuw iets anders over krankzinnigheid dan tegenwoordig. Een enkel voorbeeld kan dat illustreren. In 1776 was juffrouw J. A. Siffele uit Middelburg opgenomen en haar curator vroeg om een doktersverklaring over haar toestand. Die verklaring moest jaarlijks geleverd worden om te zien of haar toestand al verbeterd was. Dat was in 1776 nog niet het geval, want men verklaarde dat haar denkwijze over de 'geestelijken toestand, goddelijke openbaringen, handeling der Regeering,

⁸⁵ S.A.103, resolutie d. d. 27-3-1775;
S.A.104, resolutie d. d. 3-3-1777 ;
St. Cath. 1, resoluties 1644-1776, fol. 166vo; 167vo; 71; 171vo; 174;
St. Cath. 2, fol. 3-22vo.

$$\frac{1815}{40} = 75$$

Naam	maatschap	afgehoort	afgehoort	afgehoort	afgehoort	afgehoort	afgehoort
Wander	Goud	afgehoort	afgehoort				
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	16 Jan.	1 July 1822		
De Hof	Wille	afgehoort	afgehoort	30	7 July 1822		
De Vries	Wille	afgehoort	afgehoort	70	16 October 1822		
De Vries	Wille	afgehoort	afgehoort	63	11 November 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	33	11 July 1822		
De Hof	Wille	afgehoort	afgehoort	37	24 October 1822		
Van der Vries	Wille	afgehoort	afgehoort	51	12 Sept. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	49	6 Dec. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	30	24 May 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	32	8 July 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	37	13 Jan. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	69	16 Oct. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	21	23 Nov. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	42	15 April 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	46	26 Aug. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	38	15 Oct. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	38	16 Oct. 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	30	4 July 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	23	22 July 1822		
Wander	Wille	afgehoort	afgehoort	39	1 Jan. 1822		

See my Journal on the 1st of Oct 1848. Vol 1 of Notes
and Sketches. Vol 1, Part 1, 1848.

~~February 2nd~~
Feb. 2nd, 1882.

Afb. 16. Lijst van in het Sint-Catharinagasthuis opgenomen personen.

Al eerder hebben we vermeld dat het gasthuis inkomsten genoot uit cijzen en renten op huizen en gronden in de stad. Daarnaast had de instelling echter ook onroerend goed in eigendom, in veel gevallen via legaten of schenkingen verworven.

In 1784 lieten de regenten van het gasthuis het bezit aan landerijen en boerderijen in kaart brengen door de landmeter K. Bestebroer. Dit landboekje, gedateerd 29 april 1784 is een van de weinige waardevolle archiefstukken uit de tijd van het SintCatharinagasthuis bewaard. In het landboekje staan 43 percelen een bos en een stuk aanwas in de Westland Polder onder Steenberg, zeven percelen in de Rubeere Polder onder Steenberg, drie percelen in de Auvergne en Heer Boudewijns polder onder Halsteren, een perceel zaailand en heide onder Halsteren en acht percelen onder Noordgeest opgetekend in 11 fraaie handgetekende en ingekleurde kaarten.

In het landboek zijn verder twee handgetekende kaarten ingeplakt die betrekking hebben op percelen in bezit van de Tafel der Proveniers. Beide percelen lagen in de Oud Beimoerpolder onder Halsteren; de kaarten zijn vervaardigd door de landmeter Anthonis van Trijen, getekend te Halsteren in 1805. Kennelijk zijn deze laatste kaartjes in het landboek geplakt na de samenvoeging van de administraties van het gasthuis en de Tafel der Proveniers ⁸⁷).

Nadat het ruim een halve eeuw rustig was geweest in het bestuur van het gasthuis (men had de zaken nagenoeg volledig aan de huurder overgelaten) ging het college van momboirs (regenten) zich na 1775 weer intensief met het beleid en de dagelijkse gang van zaken in het gasthuis bemoeien. Voortaan hielden zij zich niet alleen bezig met de verhuur en verkoop van onroerend goed, maar ook met de betaling van rekeningen, het geven van opdrachten tot verbouwing of verandering aan het gasthuis

⁸⁷ St. Cath., nr. (landboek).

en het opnemen van patiënten. De notulen van de regenten uit deze periode geven dan ook een goed beeld van het reilen en zeilen van de instelling. Zo bleek dat de huurder van het gasthuis het binnenterrein grotendeels mocht gebruiken als moestuin ten behoeve van datzelfde gasthuis. Enkele stukjes grond, direct grenzend aan de bejaardenhuisjes in de Klaverstraat, moest hij afstaan als bleekveldjes. Het resterend gedeelte mocht hij voor een zacht prijsje huren omdat de grond van slechte kwaliteit was; er zat veel puin in de grond en bovendien waren er in de tijd dat de Franse bezetters van de stad het gast- en het weeshuis als hospitaal gebruikten (1747- 1748) doden begraven. Niet erg aantrekkelijk voor de teelt van groenten en fruit!⁸⁸⁾

In verband met de toegenomen onderhoudskosten besloot men in 1776 tot verkoop van enkele huizen in de stad. Het ging hierbij om de Pelicaen op de Grote Markt (nr 20), de Karre in de Potterstraat (nr. 10), een niet met name genoemd pand in de Cromwielstraat en het Coolhuis in de Moeregrebstraat. De veiling van deze huizen bracht uiteindelijk f 2023, - op. Eenzelfde plan had men in 1788 met de verkoop van een hoeve en landerijen in Oud Gastel en enkele landerijen onder Steenberghe. Op de veiling waren deze bezittingen zelfs al ingezet, maar er kwam protest van enkele aanwezigen. Het protest hield in dat het bij de verkoop ging om geestelijke goederen, die men alleen met toestemming van de Staten-Generaal mocht verkopen. En van die toestemming was geen sprake. De veiling werd afgelast en het stadsbestuur werd om advies gevraagd. Uiteindelijk ging de hele verkoop niet meer door⁸⁹⁾.

Het aantal patiënten was inmiddels wel toegenomen. In 1780 werden er 24 personen ondergebracht. De helft daarvan kwam uit Zeeland. Dit aantal zou nog verder stijgen: in 1793 waren er 41 personen. Dat werd

⁸⁸ St. Cath. 1, fol. 191 en 192vo.

⁸⁹ S.A.981. 5.

Jan Regter en vooral diens vrouw, die inmiddels 83 jaar oud was, te veel. Regter nam in 1793 ontslag als binnenvader van het gasthuis. In die functie werd hij opgevolgd door Dirk Biesheuvel, van huis uit meester-smid, afkomstig uit Werkendam. Hij kreeg een nieuw huurcontract, waarin voornamelijk dezelfde bepalingen stonden als in dat van Jan Regter. De wijzigingen hadden vooral betrekking op het gebruik van de gebouwen, de kelder van het vroegere pesthuis, de regentenkamer en de procedures bij het opnemen van patiënten ⁹⁰).

Tucht- en verbeterhuis

Bekijkt men de situatie op de Franse maquette van de stad van omstreeks 1750 dan is te zien dat het complex van het Sint-Catharinagasthuis zich uitstreckte van de Geweldigerstraat tot aan de Vismarkt en Klaverstraat. Aan de Vismarkt grensde het terrein aan de huizen van Sint-Jacob; het liep door tot aan de Oude- Mannenhuisjes in de Klaverstraat. De gebouwen in de Geweldigerstraat grensden aan de achtererven aan de huizen aan de Vismarkt en aan de Sint-Margrietenkapel (toen Waalse en Lutherse Kerk). Deze gebouwen deelde men sinds 1682 met het Stads wees- en armkinderhuis. In 1796 besloten de regenten van beide instellingen om de erven van beide tehuizen met een beukenhaag te scheiden. De bovenkamer boven de regentenkamer werd toen aan het Weeshuis verhuurd ⁹¹).

Inmiddels was er in 1795 een einde gekomen aan het Ancien Régime van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Franse troepen onder leiding van generaal Le Maire konden op 30 januari de stad zonder enig geweld binnentrekken. Op 2 februari werd voor het stadhuis de Vrijheidsboom geplant. Voor het bestuur van de toen gevormde Bataafse

⁹⁰ St. Cath. 2, fol. 96vo-97; 117; 119; 133.

⁹¹ St. Cath. 2, fol. 159.

Republiek werd een Nationale Vergadering gekozen, die de een grondwet tot stand bracht: de Staatsregeling van 1798.

Deze Staatsregeling van 1798 had ook consequenties voor de administratie van het gasthuis. Er dreigden financiële gevaren voor het gasthuis te ontstaan. Men diende nauwkeurig op te geven wat er ontvangen werd aan renten en cijzen, die mogelijk als ‘vervallen’ konden worden aangemerkt. Uiteraard klommen de regenten in de pen om dit te voorkomen. Zij verzochten de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam van de Bataafse Republiek (de toenmalige volksvertegenwoordiging) indien de plannen zouden worden doorgevoerd daar een geldelijke vergoeding voor te verstrekken. In 1806 - 1807 liepen de inkomsten zelfs zover terug dat men bij het stadsbestuur het verzoek deed om een stuk grond te krijgen waarop men een bewaaren werkplaats zou kunnen bouwen. Deze werkplaats kan als een soort tuchthuis worden beschouwd. Het fonds voor dit tuchthuis zou men dan afzonderlijk administreren. De binnenvader zou zich dan kunnen meten met de ‘deftige Inrichtingen der verbeterhuizen in Holland’. Zover is het echter niet gekomen, er kwam geen apart gebouw, maar wel kwamen er door de rechtbanken ter beschikking gestelde personen om er ‘tucht’ te ondergaan. Het gasthuis wordt dan afwisselend ‘tucht- en verbeterhuis’ en gasthuis genoemd.

In 1807 werd Jacob Roosen binnenvader, als opvolger van Dirk Biesheuvel⁹²).

Tijdelijk gecombineerde administraties

Na de komst van de Fransen in 1794 en 1795 volgden de veranderingen in het landelijke en plaatselijke bestuur elkaar in hoog tempo op, met name

⁹² St. Cath. 2, 178-180; 198vo-210; 218vo.

vanwege de politieke veranderingen in Frankrijk, waar in 1799 Napoleon Bonaparte aan de macht was gekomen.

De internationale politiek van Napoleon had ook gevolgen voor ons land. Zijn broer Lodewijk werd tot koning uitgeroepen, waardoor het Koninkrijk Holland een feit werd (1806). Het Koninkrijk Holland was slechts een kort leven beschoren: reeds enkele jaren later, in 1810, werd het land ingelijfd bij het Franse Keizerrijk. Dit had ook gevolgen voor de administratie van het gasthuis. Bergen op Zoom behoorde toen samen met de rest van West-Brabant en het gebied rond Antwerpen tot het 'Département des deux Nêthes'. Door de in Antwerpen gevestigde prefect, de hoogste gezagdrager van dit departement, werd een '*commission administrative des hospices*' ingesteld, bestaande uit vijf leden. Deze commissie, die op 9 augustus 1811 werd geïnstalleerd, nam de taken over van de regenten van het SintCatharinagasthuis, van de Tafel der Proveniers en van het Stads wees- en arrnkinderhuis. De administraties van de drie instellingen bleven wel gescheiden, maar zij kregen een gezamenlijk bestuur ⁹³). De notulen van deze commissie werden sinds 7 juli 1812 in een apart notulenboek (in het Frans) ingeschreven. Het gasthuis heette toen, geheel volgens de regels van de Franse administratie: 'Hospice de St. Catherine'. Dit bestuur achtte het een van haar belangrijkste taken om de goederen en bezittingen van het gasthuis te inventariseren. De onroerende goederen werden op ruim 2300, - guldens getaxeerd; de obligaties op 9829, - guldens en de jaarlijkse inkomsten op ruim 3040, - guldens ⁹⁴). Ondertussen liep het aantal patiënten aanzienlijk terug. Op 5 september 1814 zelfs tot het lage aantal van drie krankzinnige patiënten; wel werd toen uit de inkomsten van het gasthuis aan 39 behoeftigen in de stad onderstand verleend.

⁹³ W.A.van Ham, *Inventaris van de stedelijke archieven uit de Franse Tijd 1810-1814*, Bergen op Zoom 1966, III-IV.

⁹⁴ St. Cath. 3, resoluties 1812-1832, d. d. 7-7-1812; 27-7-1814.

In de laatste maanden van 1814, ongeveer een half jaar nadat de Fransen zich uit Bergen op Zoom hadden teruggetrokken, kwam er een einde aan de gezamenlijke administraties. Inmiddels was Willem I tot soevereine vorst uitgeroepen. Korte tijd later werd hij tot koning van het Koninkrijk der Nederlanden gekroond.

Hij had bepaald bij besluit van 31 december 1814 om met ingang van 1 februari 1815 de administraties van de godshuizen weer op oude voet verder te laten gaan. Het college van burgemeester en wethouders benoemde op 25 januari 1815 een nieuw college van regenten. In praktijk bleken het dezelfde personen te zijn als die van de Commission administrative uit de Napoleontische tijd.

In maart 1815 nam het College van gedeputeerde staten hierover een besluit, dat inhield dat de vijf leden van het bestuur van dezelfde gezindte moesten zijn als die waartoe het godshuis behoorde en dat de president van dit bestuur lid moest zijn van het gemeentebestuur. De regenten mochten worden geassisteerd door een amanuensis, die uit de inkomsten van het gasthuis moest worden betaald. Op 14 juni 1815 volgde de definitieve benoeming van de regenten. Burgemeester en notaris C. Hartman van Hoek werd amanuensis; deze functie bleek dezelfde te zijn als die van de vroegere rentmeester ⁹⁵).

Op weg naar het Algemeen Burgerlijk Gasthuis

Nu het gasthuis weer een eigen bestuur had, los van andere instellingen, werd de zorg voor krankzinnigen, alcoholisten en onder curatele gestelde personen voortgezet. In 1815 werden er twee lokalen bijgebouwd, speciaal bedoeld voor de bewaring van gevaarlijke krankzinnigen. Dat was bepaald geen luxe als we kijken naar de lijsten met patiënten. In augustus

⁹⁵ St. Cath. 3, resoluties 5-9-1814; 12-3-1815 en 14-6-1815.

1815 waren er 22 mensen opgenomen, waarvan er 6 als 'gevaarlijk' en 12 als 'kwaadaardig' werden aangemerkt.

Op 6 april 1816 besloten de regenten tot afbraak van het oude pesthuis aan de Minderbroederstraat. De vrijkomende materialen moesten worden gebruikt voor de reparaties aan het muurwerk van het gast- en het oudemannenhuis.

De aanzet tot oprichting van het Algemeen Burgerlijk Gasthuis kwam in 1826, toen burgemeester P.J. Cuypers het voorstel deed om de administratie van het gasthuis en die van de Tafel der Proveniers met de financiële administratie van de stad samen te voegen. Er werd een commissie van onderzoek ingesteld bestaande uit de heren Vermeulen,

Afb. 17. Detail van de kaart, uitgegeven door J. G. van Kuik Koudsijn in 1829. Hierop staan de volgende gebouwen aangegeven: 1. Het Sint-Catharinagasthuis Het weeshuis De oudemannenhuisjes.

Vergroesen en Camauer. Het verslag van deze commissie zou bepalend worden voor de toekomst van het gasthuis. De commissie was tegen samenvoeging van de administraties met de stedelijke financiën. Wel was zij voorstanders van de samenvoeging van de administraties van beide genoemde instellingen, waarbij de fondsen besteed zouden worden ten behoeve van arme zieken, die thuis werden verpleegd.

De gemeenteraad besloot daarop tot de volgende maatregelen:

1. De administratie van het Sint-Catharinagasthuis en die van de Tafel der Proveniers zouden worden samengevoegd.
2. Het gebouw zou met ingang van 1 mei 1829 niet meer worden verhuurd voor het onderbrengen van krankzinnigen, maar worden ingericht tot het verplegen van zieken.
3. De renten en revenuen van de beide instellingen zouden aan dit nieuwe gasthuis ten goede blijven komen.
4. De oudemannen- en vrouwenhuisjes zouden zoals vroeger blijven bestaan.
5. Er zou een commissie moeten komen om een reglement op te stellen voor een Algemeen Gast- of Ziekenhuis.

Het besluit werd ten dele goed uitgevoerd. Alleen vlotte het ontwerpen van het reglement niet erg ⁹⁶).

Op 10 april 1829 diende Anna Catharina Vosselmans, weduwe van Jacob Roosen, haar ontslag in als binnenmoeder van het gasthuis. Zij had inmiddels een hoge leeftijd bereikt; er was nog maar één persoon in het oude gasthuis opgenomen en die kon wellicht naar elders worden overgebracht. In verband met het hierboven vermelde besluit van de gemeenteraad, kwam de ontslagaanvraag bij het college van burge-

⁹⁶ N. A. BoZ. notulen van de Gemeenteraad d. d. 27-10-1826; 1-4-1833; 25-5-1836; 3-6-1836.

meester en wethouders. Uiteraard kreeg de weduwe Roosen haar ontslag; de laatste patiënt, genaamd Anna van Sprundel, werd naar een ander gesticht overgebracht. Het gebouw verhuurde men voorlopig aan Johannes Engelhard, die de verplichting kreeg het complex te onderhouden. Men wilde het gebouw niet leeg laten staan tot het moment dat er een beslissing genomen was over de oprichting van het ziekenhuis.

Daarna werd het gasthuisgebouw sinds 28 november 1831 gebruikt als tijdelijk Provoosthuis (militaire gevangenis). In de zogeheten Status Quo-periode, c. q. ten tijde van de Belgische Opstand, was er een algehele mobilisatie afgekondigd. Bergen op Zoom werd als grensvesting in paraatheid gebracht. Daardoor verbleven er in die jaren zeer veel militairen in de stad. Op 25 mei 1836 werd aan de opperbevelhebber van de vesting gevraagd het gebouw te ontruimen.

Ondertussen was er zelfs van een concept-reglement nog geen sprake. Er ontstond enige kwestie over de vakature van de functie van rentmeester, waarop in afwachting van de definitieve besluitvorming over de toekomst van het gasthuis J. Lafontijn tot tijdelijk rentmeester werd aangesteld. Ook de regenten kregen in 1833 een tijdelijke status. Het eerste concept-reglement werd op 12 maart 1834 aangeboden en met enige wijzigingen vastgesteld. Het kreeg echter geen goedkeuring van gedeputeerde staten. Uiteindelijk kwam er op aandringen van dit college een nieuwe onderzoekscommissie, die echter wel voortvarend te werk ging. Op 3 juni 1836 kon het reglement voor het Algemeen Burgerlijk Gasthuis definitief worden vastgesteld ⁹⁷).

⁹⁷ St. Cath. 3. resoluties 10-4-1829; 2-5-1829;
Rapport Sloomans, 1942, pag. 42 en 48.

VI

Het Algemeen Burger Gasthuis

Het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, een liefdadig gesticht

Het eerste artikel van het op 3 juni 1836 door het stedelijk bestuur goedgekeurde reglement voor het Algemeen Burgerlijk Gasthuis luidde als volgt: 'Er zal binnen de stad Bergen op Zoom, worden opgericht een Gesticht bekend onder den naam van Algemeen Burgerlijk Gasthuis; bestemd om de noodlijdende en hulpbehoevende onvermogene zieke ingezetenen in het bijzonder en verdere natuurgenoeten in het algemeen, in hetzelfde op te nemen, te verplegen en hunne genezing te bevorderen'. Een ziekenhuis voor de armen dus. In de eerste plaats bedoeld voor de opname van zieke inwoners van de stad die verzorging thuis niet konden betalen. De instelling werd in de eerste helft van de negentiende eeuw Algemeen Burgerlijk Gasthuis genoemd. Daarna werd de naam Algemeen Burger Gasthuis gebruikt.

De fondsen waaruit de verpleging van de patiënten werd bekostigd waren die van het Sint-Catharinagasthuis (het vroegere Sint-Elisabethsgasthuis) en de Tafel der Proveniers. Alle goederen, effecten, bezittingen en inkomsten van die twee gecombineerde instellingen gingen over naar het Algemeen Burgerlijk Gasthuis (ABG). Met het in werking treden van het reglement werden de administraties van het SintCatharinagasthuis en de Tafel der Proveniers ontbonden.

Het bestuur over het ABG kwam in handen van een college van regenten, bestaande uit vijf leden plus een voorzitter, die lid was van de stedelijke raad. Het allereerste college werd rechtstreeks door de raad benoemd. De regenten hadden zitting in het bestuur voor een periode van vijf jaar

en waren direct daarna herkiesbaar. De voorzitter hoefde niet af te treden. Bij iedere volgende vacature moest het college twee kandidaten voorstellen aan de raad, die er dan één benoemde.

Het reglement bepaalde verder dat de jaarrekening goedgekeurd diende te worden door de gemeenteraad. Voor de administratie van het gasthuis werd een amanuensis aangesteld, die tevens rentmeester was en secretaris van het college. De eerste amanuensis werd rechtstreeks door de raad aangewezen, terwijl bij een volgende vacature de regenten 'eene nominatie' in dienden te zenden. De amanuensis ontving voor zijn werkzaamheden driehonderd gulden per jaar uit de stadskas.

De benoeming van de eerste regenten vond plaats op 6 juli 1836. Zij kwamen, onder voorzitterschap van president B. F. Vermeulen, voor de eerste keer bij elkaar op 11 september. Amanuensis J. L. La Fontijn maakte een verslag van de vergadering. Van het gemeentebestuur werden alle stukken en gelden van de gecombineerde administraties van het Sint-Catharinagasthuis en van de Tafel der Proveniers overgenomen. Verder stelden de heren een reglement van orde vast voor hun vergaderingen. Op te laat komen stond een boete van tien cent; helemaal niet op komen dagen kostte twintig cent. Uitzonderingen werden alleen gemaakt in geval van ziekte of bij verblijf buiten de stad ⁹⁸).

De regenten waren voor hun eerste vergaderingen nog aangewezen op het stadhuis. Het gebouw van het voormalige Sint-Catharinagasthuis was

⁹⁸ N. A. /1. Notulen van de Gemeenteraad, 10, 3 juni 1836;

A. B. G. -doc 1, reglement voor het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, binnen de stad Bergen op Zoom, vastgesteld door Burgemeester en Raden der Stad Bergen op Zoom 3 juni 1836, goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant 14 juni 1836; In het eerste reglement voor het ABG was niet bepaald uit hoeveel personen de nominatie diende te bestaan, die de regenten moesten inzenden bij een vacature voor een amanuensis. In het reglement van 1855/1856 werd dit aantal op drie gesteld;

N. A. /1, Notulen van de Gemeenteraad, 10, 6 juli; ABG 3, fol. 12.

namelijk nog steeds niet ontruimd door de militairen; dat zou pas gebeuren in maart 1837. Op de 22ste van die maand was het gebouw leeg en ontvingen de regenten de sleutel. Inmiddels was al wel besloten de gebouwen tegen brand te verzekeren. Het Sint-Catharinagasthuis aan de Weeshuisstraat (Geweldigestraat) werd getaxeerd op 6000 gulden; de acht oudemanhuisjes in de Klaverstraat op 2000 gulden en een ander huis in die straat op 500 gulden; de geschatte waarde van de hoeve in Oud en Nieuw Gastel bedroeg 3000 gulden. Die boerderij in Gastel werd verpacht, net als de landerijen die het ABG elders in West-Brabant bezat. Van die gronden besloten de regenten drie kadasterkaarten te laten maken. De eigendommen van het nieuwe gasthuis lagen in de gemeenten Bergen op Zoom, Halsteren, Steenberg, Woensdrecht en Oud en Nieuw Gastel.

Begin oktober 1836 namen de regenten een kijkje in het gebouw aan de Geweldigestraat. Om het voor de verpleging van zieken geschikt te maken, bleek een verbouwing nodig. De kosten daarvan werden geraamd op 3836 gulden. In werkelijkheid zou een en ander wat duurder uitvallen. Eind januari van het volgende jaar vond de aanbesteding plaats en werd het werk voor een bedrag van 4300 gulden gegund aan meester-metselaar A. Pilaar. De gemeenteraad verleende haar goedkeuring aan de verbouwing. Op grond van het reglement moesten de regenten namelijk voor iedere investering ten behoeve van de eerste inrichting van het gasthuis om toestemming van de raad vragen. Voor latere investeringen was dat niet nodig, hoewel zij dat, waarschijnlijk uit gewoonte, toch lange tijd bleven doen.

Oosterhout den 5 Decr 1837

Vernomen hebbende, dat er, in het oprigten algemeen
Burger Gasthuis te Bergen op Zoom voor den huis-
houdelyken dienst en de verpleging der zieken een
binnen Moeder werd gevraagd, neem ik de vrijheid
my hier toe aan te bieden: met opmerking, dat ik
thans provisioneel aan het hoofd eener dergelyke
verpleging al hier te Oosterhout ben geplaatst, dat
ik den onderdon van 30 jaren heb bereikt, en, blykens
het inlezend certificaat, my een ruimen tyd te Bruden
in het Roomsche Catholiek Gasthuis aldaar, met de
verpleging der zieken, heb bezig gehouden, en dus ver-
meen de vereischte bekwaamheid, voor dien post, te
bezitten.

Ik heb hier th van myne hooggasting te
verzekeren

Aan
Het Collegie van Regenten
van het algemeen Burger Gast-
huis te Bergen op Zoom

Elisabeth. Bie

Afb. 18. Sollicitatiebrief Elisabeth de Bie (zuster Rosa), de eerste binnenmoeder van het Algemeen Burger Gasthuis, 5 december 1837.

Afb. 19. Elisabeth de Bie (zuster Rosa), eerste binnenmoeder van het Algemeen Burger Gasthuis van 1837 tot 1851.

Toen de verbouwing op 7 oktober 1837 klaar was, richtten de regenten hun aandacht op de inventaris. Zij deden daarvoor in eerste instantie een beroep op de liefdadigheid van de inwoners van de stad. 'De fatsoenlijke Dames en Juffrouwen' werden uitgenodigd 'zich te willen belasten om eenige voorwerpen van fournituren en meublement te willen vervaardigen, om in het gesticht te worden gebezigd'. Wat deze oproep heeft opgeleverd is niet duidelijk, maar het blijkt in ieder geval onvoldoende te zijn geweest voor een volledige inrichting van het gasthuis. Aan het stadsbestuur werd daarom een subsidie van 1000 gulden gevraagd. De vroede vaderen bleken daar echter niets voor te voelen. In het reglement was immers bepaald dat alles betaald :liende te worden uit de fondsen van het gasthuis. Daarop vroegen de regenten zaken lis kribben, dekens en lakens uit het cholerahuis (het vroegere pesthuis) te mogen overnemen. Verder wilde men voor 2000 gulden aan effecten verkopen. De toestemming daarvoor van Gedeputeerde Staten liet op zich wachten. Daarom besloten de regenten in maart 1838 ieder uit eigen beurs een renteloos voorschot te verlenen van 200 gulden. Daarmee konden de eerste rekeningen voor de inrichting worden betaald⁹⁹).

Terwijl het college van regenten druk doende was met de verbouwing en de inriching van het gasthuis, boog het zich ook over de vraag aan wie de verpleging van ie zieken moest worden toevertrouwd. Hoewel in het door de raad vastgestelde reglenent duidelijk sprake was van een binnenvader of een directeur, viel op 14 september 1837 de beslissing een binnenmoeder aan te stellen. In het op dezelfde dag door de regenten vastgestelde reglement voor de huishoudelijke dienst van het ABG was -el sprake van het aantrekken van een binnenmoeder. Kennelijk was niet iedereen et met de beslissing eens, want twee regenten stemden tegen

⁹⁹ ABG 3. fol. 37, 9. 15, 12. 18, 30. 67, 96, 113. 115, 126.

deze aanstelling. In de Bredasche Courant verscheen de volgende oproep: *'In het op te rigten Algemeen Burgerlijk Gasthuis te Bergen op Zoom, wordt gevraagd op eene convenable jaarwedde, eene Binnenmoeder, ongehuwd of weduwe zonder kinderen, liefst niet beneden de dertig jaren oud, de noodige geschiktheid en bekwaamheid hebbende, tot het waarnemen van den huishoudelijken dienst, de verpleging der zieken enz.'* In de vergadering van 22 december 1837 werd Elisabeth de Bie benoemd tot eerste binnenmoeder van het gasthuis. Zij was lid van de congregatie van Gasthuizusters aan de Haagdijk in Breda en verbleef op dat moment in het succursaal (dependance van het Bredase klooster) in Oosterhout. Daar stond ze bekend als zuster Rosa. Zij zou aan de wieg staan van een geheel nieuwe congregatie van zusters Franciscanessen in Bergen op Zoom. In de notulen van de vergaderingen van het college van regenten werd Elisabeth de Bie aanvankelijk nooit onder haar religieuze naam vermeld. Steeds was sprake van 'juffrouw' of 'binnenmoeder' De Bie. De aanstelling van katholieke zusters in een gasthuis met een algemeen karakter lag kennelijk gevoelig, hetgeen later nog duidelijk zou blijken. De jaarwedde en het kostgeld voor de binnenmoeder werden vastgesteld op 250 gulden. Zij moest verder vier vrouwelijke dienstboden aantrekken. Voor ieder van hen ontving de binnenmoeder 150 gulden per jaar. Voor de voeding en verpleging van de arme zieken kreeg zij 35 cent per dag per patiënt. Op 12 februari 1838 arriveerde Elisabeth de Bie met voorlopig twee dienstboden in Bergen op Zoom ¹⁰⁰).

¹⁰⁰ ABG 3, fol. 61; ABG-doc 1. reglement 1836; ABG 38, 2 reglement voor den huishoudelijken dienst van het Algemeen Burger-Gasthuis te Bergen op Zoom, vastgesteld door het Kollegie van Regenten 14 september 1837, goedgekeurd door de raad (onleesbaar) november 1837; ABG-doc 3, Rapport Sloomans 1942, pag 50; ABG 3, fol. 87; Gerlach, *Penitenten Recollectinen St. Catharinagesticht 1838-1938*

Nu voor de verpleging van de zieken het nodige personeel was aangetrokken, ging het college op zoek naar functionarissen voor de medische behandeling. Men streefde ernaar om samen met de andere instellingen voor armenzorg (Algemeen-, R.K. -, Gereformeerd- en Luthers Armbestuur) geneeskundigen aan te trekken op kosten van de stad. Medicinae doctor D.J. Braber bood in februari 1838 zijn diensten aan als geneesheer. Ook heelmeeester A.J. van Opdorp was bereid de zieken in het gasthuis te behandelen. Het was in ons land in de eerste helft van de negentiende eeuw nog algemeen gebruikelijk om onderscheid te maken tussen genees- en heilkunde. De medische zorg in Nederland werd tot 1865 uitgeoefend door allerlei soorten medici, die allemaal zeer verschillende opleidingen hadden genoten. Iedere categorie had zijn eigen bevoegdheden. Een medicinae doctor of geneesheer had een opleiding gevolgd aan een erkende universiteit. Een heelmeeester ontving zijn kennis vaak van een plaatselijke geneesheer. Pas in 1865 bepaalde de overheid dat alleen geneesheren die aan een erkende universiteit hadden gestudeerd en daar hun examens met goed gevolg hadden afgerond, bevoegd waren de geneeskunde uit te oefenen.

Het duurde tot 8 maart 1839 voor geneesheer Braber door de gemeenteraad officieel werd belast met de zorg voor de armen. E. D. van de Putte kreeg de heel- en verloskundige zorg voor de armen toegewezen. Het ABG dankte vervolgens heelmeeester Van Opdorp voor zijn bewezen diensten ¹⁰¹).

Braber en Van de Putte kregen opgedragen 'de Genees en Heelkundegen dienst der onderscheiden armen, armeninrichtingen en Godshuizen

(Bergen op Zoom 1938) 48-49;

ABG 3. fol. 90, 91. 103.

¹⁰¹ ABG 3. fol. 103, 111. 114; Th. A. Wouters, Van bedeling naar verheffing (Tilburg 1968) 346;

ABG 4, fol. 42.

binnen deze stad'. Zij ontvingen daarvoor een jaarwedde uit de stadskas. De geneesheer en de heelmeester moesten dagelijks op een door hen te bepalen tijdstip de zieken in het gasthuis bezoeken. Braber schreef de geneesmiddelen voor en bepaalde welke voeding de patiënten nodig hadden. Van de Putte deed de 'chirurgicale verrigtingen (...), waarvoor de chirurgiekamer steeds te zijner beschikking zal zijn'.

Overigens was de zorg voor arme zieken voor medici een nevenfunctie. Zij hadden daarnaast een eigen praktijk en waren vaak welgesteld. Zo bezat geneesheer Braber het landgoed Lievensberg, met huis, pleziertuin, bouwland en heidevelden ¹⁰²).

verpleegkosten		20 cent
genees- en heelmiddelen		geheel voor rekening van de armbesturen
bij overlijden:		
- grafkist	jonger dan 12 jaar	1, 50 gulden
	een ouder iemand	2, 50 gulden
- grafmakersloon	jonger dan 12 jaar	40 cent
	een ouder iemand	80 cent
lijkbedienaar en grafrecht		gratis
- 4 lijkdragers		80 cent

Het gasthuis opende haar deuren op dinsdag 17 april 1838. Nog dezelfde dag werden de eerste drie zieken opgenomen voor rekening van het R.K. Armbestuur. De verschillende armbesturen in de stad moesten een bijdrage betalen in de verpleegkosten als één van hun armen in het ABG werd opgenomen. De begin maart vastgestelde tarieflijst bepaalde dat de

¹⁰² ABG 38, 3 Instructie voor Stads Medicinae doctor en Heel-en Vroedmeester te Bergen op Zoom, vastgesteld door de raad 26 maart 1839;
ABG 38, 2 reglement voor de huishoudelijke dienst 1837;
Van Ham, De Gezondheidszorg, 9- 11.

Bergse armbesturen de volgende bedragen dienden te betalen voor hun zieken in het gasthuis zoals aangegeven in de tabel.

Voor het overbrengen van een zieke naar het gasthuis hadden de armbesturen de goedkeuring nodig van de regenten. De binnenmoeder mocht alleen patiënten opnemen na schriftelijke toestemming van het college. Alleen in spoedgevallen was dat niet nodig, al dienden de regenten dan wel binnen 24 uur op de hoogte te worden gesteld. De armbesturen moesten de kosten betalen voor of op de tiende dag na 'elke verschenen maand'.

Verder konden in het gasthuis terecht: arme zieke Bergenaren die geen recht hadden op ondersteuning van de plaatselijke armbesturen. Dat betrof met name inwoners van de stad die elders geboren waren en niet vier jaar achter elkaar hier hadden gewoond. De wet tot regeling van het armwezen, die in 1818 van kracht werd, wees namelijk de geboorteplaats aan als gemeente van onderstand. Als iemand echter vier jaar achter elkaar ergens anders gevestigd was geweest en daar ook aan zijn belastingplicht had voldaan, dan werd de nieuwe woongemeente domicilie van onderstand. De verpleegkosten voor de categorie patiënten die niet aan deze voorwaarde voldeed, verhaalde het gasthuis dus op een van de armbesturen in de geboorteplaats. Die moesten overigens meer betalen dan de Bergse armbesturen. De verpleegkosten bijvoorbeeld bedroegen dan 50 in plaats van 20 cent per dag en ook een begrafenis was duurder. De wetgever zette in de armenwet van 1854 een streep door de boven genoemde bepaling dat de geboorteplaats, als domicilie van onderstand, vervangen werd door de woongemeente, als de arme in kwestie daar tenminste vier jaar achter elkaar had gewoond. Voortaan moest altijd betaald worden door de geboorteplaats. Het verhalen van de kosten, restitutie genoemd, zorgde voor veel correspondentie en tal van conflicten tussen de verschillende armbesturen. Dit was een van de redenen waarom het domicilie van onderstand in 1870 uit de wet

verdween. De gemeente waar de noodlijdende woonde, was vanaf dat jaar verplicht ondersteuning te geven zonder dat de kosten op andere gemeenten verhaald konden worden. Uit de registers van in het gasthuis opgenomen patiënten blijkt dat hier in de negentiende eeuw slechts incidenteel personen werden verpleegd die niet woonachtig waren in Bergen op Zoom.

Was het gasthuis in de eerste plaats een instelling voor de verpleging van armen, ook vermogende mensen konden zich laten opnemen als ‘de fondsen en lokaliteit van het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, zulks gevoeglijk toelaten’. De kosten waren dan voor eigen rekening:

- verpleegkosten bij verblijf in de ziekenzalen, waar ook de armen werden verpleegd: minimaal 20, maximaal 50 cent per dag ‘naar de gegoedheid der personen en ter beoordeling van regenten’;
- verpleegkosten bij verblijf in afzonderlijke vertrekken: 75 cent per dag of 1, 60 gulden, inclusief de ‘gewoone’ genees- en heelkundige visites en medicamenten;
- ‘Buitengewone’ heelkundige operaties waren altijd voor eigen rekening.

Zieken die voor eigen rekening werden opgenomen, dienden steeds veertien dagen vooruit te betalen.

Welgestelden maakten maar sporadisch gebruik van de mogelijkheid zich in het gasthuis te laten verplegen. Degenen die over voldoende financiële middelen beschikten, lieten zich thuis verzorgen en zelfs opereren. De geneeskunde had zich namelijk nog niet zodanig ontwikkeld dat opname op zuiver medische gronden zin had. Daarin kwam pas verandering rond 1900: medische apparatuur, nieuwe behandelingstechnieken en kennis

van hygiëne maakten het toen aantrekkelijker herstel te zoeken in een ziekenhuis ¹⁰³).

Uit onderstaande de tabel blijkt nog eens duidelijk dat het ABG in de negentiende eeuw vooral een ziekenhuis voor de armen was, voor hen die behandeling thuis niet konden betalen. Bovendien waren de minder welgestelden vaak zo slecht gehuisvest dat verpleging thuis onmogelijk was. De armoede onder de volksklasse was in de negentiende eeuw bijzonder groot, niet alleen in Bergen op Zoom, maar overal in West-Europa Volgens Wouters, in het boek *Van bedeling naar verheffing*, was er na 1750 sprake van een massale verpaupering. Naast huisvesting waren voeding en kleding vaak dermate slecht dat de gezondheidstoestand van velen sterk te wensen overliet. Het liefdadigheidskarakter zou het gasthuis pas in de loop van de twintigste eeuw verliezen.

Opgenomen zieken in het ABG 1839 - 1899			
	totaal	armen	voor eigen rekening
1839	60	57	3
1849	182	168	14
1859	280	277	3
1869	151	132	19
1879	87	70	17
1889	38	22	16
1899	62	52	10

¹⁰³ ABG 3, fol. 122, 133; 116, 117, 118, 120;
ABG 38, 2 reglement voor de huishoudelijke dienst 1837;
A. B. G. -doc I reglement 1836;
Wouters. *Van Bedeling*. 123. 124, 136- 138; Querido, *Godshuizen*, 7- 23;
P. G. J. Huismans, *Tussen armenzorg en gezondheidszorg, Het groot ziekengasthuis te 'sHertogenbosch* 1850-1920. Noord- Brabants Historisch Jaarboek 1987, 125.

Als de zieken in het gasthuis aankwamen werden zij ontkleed, gewassen en in gasthuiskleren gestoken. Patiënten die voor eigen rekening waren opgenomen, mochten hun eigen kleding behouden, mits goedgekeurd door de regenten. De binnenmoeder moest de zieken vervolgens 'met zachtheid en menschlievendheid' behandelen. Ten minste één keer in de veertien dagen kreeg iedereen schoon beddegoed. Zieken 'van bedenkelijken aard' (patiënten die er slecht aan toe waren) dienden door de zusters dag en nacht in de gaten te worden gehouden. Patiënten die aan de beterende hand waren, konden worden ingeschakeld bij het herstellen van linnengoed.

De mannen en vrouwen werden in afzonderlijke zalen verpleegd en het was hen 'stiptelijk' verboden elkaar op te zoeken. Ook mocht niemand in het gasthuis komen die daar niets te maken had. Alleen met speciale toestemming van de regenten kon men een zieke bezoeken en dan niet langer dan een uur. Eten of drinken meenemen voor de zieken was niet toegestaan en personeel mocht geen geschenken aannemen. De dienstboden dienden zich verder ijverig, werkzaam en zedig te gedragen zij moesten zich zindelijk kleden en respect tonen tegenover de binnenmoeder. Dat laatste moesten ook de zieken. Zij 'zullen in alles aan de Binnenmoeder moeten onderdanig zijn; zij zullen zich in behoorlijke stilte houden en in alles ordenlijk zijn en zich vooral moeten onthouden van onbetamelijke woorden en daden. Het is ook verboden in de zalen te roken'. Hield iemand zich daar niet aan, dan diende de binnenmoeder in te grijpen. Eerst met zachtheid, maar als dat niet hielp met 'alle ter harer beschikking staande middelen'. Bij ernstige ongeregelde heden kon zij de hulp van de regenten inroepen ¹⁰⁴).

¹⁰⁴ ABG 245- 248 registers van in het gasthuis verpleegde patiënten 1838-1900; Wouters. *Van bedeling*, 358, 453; ABG 38, 2 reglement voor de huishoudelijke dienst 1837.

De eerste jaren: geldgebrek en veel arme zieken

De eerste jaren van het nieuwe Algemeen Burgerlijk Gasthuis kenmerkten zich door een gebrek aan financiële middelen en een grotere toeloop van arme zieken dan door het college van regenten was verwacht. Om de tekorten te kunnen bestrijden werd aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant enkele malen toestemming gevraagd om effecten te mogen verkopen. G.S. gingen daar niet altijd mee accoord. Zo lieten ze op 30 juni 1838 weten dat de regenten moesten proberen een negotiatie (geldlening) te houden in de stad. Het college van regenten nam het voorstel over en benaderde een aantal welgestelde inwoners. Drie maanden later werd de balans opgemaakt. Aan 'liefdegiften' was een bedrag van 625 gulden binnengekomen. Verder waren er 14 aandelen van 100 gulden uitgegeven. Van de opbrengst gingen de renteloze voorschotten af (in totaal 1200 gulden) die de regenten in maart ten behoeve van de eerste inrichting van het gasthuis hadden verstrekt. Doordat G.S. alsnog hun fiat gaven voor de verkoop van 2000 gulden aan effecten, beschikte het gasthuis in 1838 over genoeg financiële middelen.

Een poging om de hand te leggen op een deel van het legaat van Anna Maria Tak mislukte. Meijuffrouw Tak overleed op 8 februari 1838 in Antwerpen en vermaakte haar bezittingen, onroerende goederen in Steenberg en Tholen, aan de armen van Bergen op Zoom en Steenberg. Omdat in het ABG arme zieken werden verpleegd, meenden de regenten aanspraak te kunnen maken op dat deel van de erfenis dat bestemd was voor de armen van Bergen op Zoom. Verder voerde het bestuur van het gasthuis aan dat in het testament niet gerept werd over armen van een bepaalde religie, maar over armen in het algemeen. Het ABG, als instelling met een algemeen karakter, diende dus mee te delen in de erfenis. De armbesturen in de stad gingen met deze redenering niet accoord. In het testament was sprake van armen en niet van arme zieken, zo stelden zij. Een bespreking op het stadhuis tussen het college van

regenten, de armbesturen en het dagelijks bestuur van de stad leverde niet het door het ABG gewenste resultaat op. Een beroep van de regenten op de koning haalde niets uit.

Een nieuwe kostenpost dreigde toen geneesheer Braber in januari 1841 ontslag nam als stadsdokter. De regenten besloten om samen met het Algemeen Armbestuur de arts een jaarwedde te betalen van 200 gulden teneinde hem te kunnen behouden als geneesheer voor de armen in het gasthuis. Het door het ABG te betalen deel (100 gulden) werd later vergoed door de gemeente. Braber bleef zodoende aan als geneesheer van het ABG.

Op 27 augustus 1841 bracht koning Willem II een bezoek aan de stad. Hij nam een kijkje in het gasthuis en werd daar rondgeleid door de regenten. Volgens het verslag van de gebeurtenis had zijne majesteit 'over het gesticht Hoogstdeszelfs bijzonder genoeg en tevredenheid betuigd'. Minder tevreden was binnenmoeder De Bie, toen zij in mei 1842 het college liet weten nog 1661,13 gulden te goed te hebben. De regenten stelden daarop vast dat er geen geld was om juffrouw De Bie te betalen. Er ging weer een verzoek richting Gedeputeerde Staten om effecten te gelde te mogen maken. Volgens de brief kampte het gasthuis met tekorten door de aankoop van 'bed fournituren', doordat er vooral in de winter meer zieken waren verpleegd dan verwacht was, wegens de hoge prijzen van levensmiddelen en omdat dringende herstellingen aan de gebouwen nodig waren. Van een nieuwe negotiatie werd niets verwacht, liet het college op voorhand weten. Omdat de toestemming nog wel even op zich zou laten wachten, schoten de regenten ieder 100 gulden voor ten behoeve van de binnenmoeder. Tevens viel het besluit een commissie in het leven te roepen die moest uitzoeken waarop bezuinigd kon worden. Eén van de resultaten was dat binnenmoeder De Bie voortaan 30 in plaats van 35 cent vergoed kreeg voor verpleeg- en voedingskosten. Tevens ontving zij het verzoek 'de voeding, zonder minder gezond en deugdzaam

te zijn, echter iets onkostbaarder toe te dienen'. De rekening over het dienstjaar 1841 toonde een tekort van 926,23½ gulden. Dankzij de bezuinigingen gaven de resultaten over de eerstvolgende jaren weer een positief beeld te zien. Een legaat van 1000 gulden van mejuffrouw Francisca Luykx in 1845 zal daar zeker ook toe hebben bijgedragen ¹⁰⁵).

Tijdens de regentenvergaderingen viel meerdere malen de opmerking dat er veel arme zieken in de stad waren en dat het gasthuis kampte met plaatsgebrek. De medici van het gasthuis werden er regelmatig op gewezen dat zij de herstelde zieken en de hopeloze gevallen naar huis moesten sturen, omdat de ziekenzalen overvol waren. In januari 1841 werd een van die uitzettingen verdaagd vanwege het barre winterweer. Het grote aantal armen zorgde er kennelijk voor dat de fondsen van de verschillende armbesturen uitgeput dreigden te raken. Op 26 oktober 1844 besloten de regenten op verzoek van het R.K. Armbestuur de bijdragen die de armbesturen moesten betalen in de verpleegkosten van hun zieken, te verlagen. Het bedrag ging geleidelijk omlaag van 20 cent per patiënt per dag in 1844 naar 5 cent in 1849. Daarna werd het bedrag weer opgetrokken.

Wegens het gebrek aan ruimte in het gasthuis richtten de regenten zich eind maart 1845 tot het gemeentebestuur met het verzoek de voormalige Waals-Hervormde kerk in eigendom te mogen krijgen om er ziekenzalen in te maken. Het betrof hier een gedeelte van de kapel van het voormalige Sint-Margrietenklooster aan de noordzijde van de Nonnenstraat ¹⁰⁶), naast het ABG. De helft van de kapel was ooit aan de Waalse gemeente in bruikleen afgestaan; de rest van het gebouw werd gebruikt door de Lutherse gemeente.

¹⁰⁵ ABG 3, fol. 156; ABG 4. fol. 7, , 6. 17. 28. 30, 39;
ABG 5. fol. 20, 19. 32, 26. 44, 45, 46, 49, 102.

¹⁰⁶ Geweldigestraat.

In 1845 werd de vroegere Waalse kerk, die eigendom was van de stad, door het leger gebruikt als opslagplaats. Koning Willem II gaf het stadsbestuur toestemming de Waalse kerk voor niets aan het gasthuis over te dragen. Erg veel haast werd er overigens niet achter de verbouwing van de kerk gezet, want op 5 september 1846 moest geneesheer Braber nog aandringen op uitbreiding van het gasthuis vanwege de vele zieken.

De regenten vroegen daarop aan stadsarchitect J. Vergroesen een plan op te stellen. Pas begin maart 1848 kreeg hij de opdracht zijn plannen verder uit te werken. Een poging in dezelfde maand om ook het andere deel van de kapel van het voormalige Sint-Margrietenklooster, dat in gebruik was bij de Lutherse gemeente, in eigendom te krijgen, liep op niets uit. In juni 1849 verzocht het college het gemeentebestuur de voormalige Waalse kerk te ontruimen in verband met de 'thans elders heerschende ziekte'. Gedoeld werd op de cholera. Op 14 juli deelde amanuensis La Fontijn mee dat men bezig was met het ontruimen en opknappen van de kerk. Een maand later vroegen de plaatselijke geneeskundigen 'de minvermogenden en vreemdelingen' die aan cholera leden onverwijld in het ziekenhuis te mogen opnemen. Inmiddels was het kerkgebouw klaar voor gebruik. In de maanden augustus, september, oktober en november stroomden de zieken toe. Naast de vier dienstboden van de binnenmoeder werden daarom nog twee extra personeelsleden aangetrokken. Geneesheer Braber liet eind september weten dat aan het voormalige Waalse kerkgebouw verbeteringen moesten worden aangebracht ten behoeve van de verpleging van de choleralijders, vooral in verband met het naderende winterseizoen. De regenten gingen hiermee accoord en trokken er 1530 gulden voor uit. De cholera-epidemie van 1849 zou in Bergen op Zoom 41 dodelijke slachtoffers eisen; 22

patiënten herstelden van de ziekte. De rekening over 1849 liet weer een negatief saldo zien. Het tekort bedroeg nu 610 gulden ¹⁰⁷).

Een algemeen of katholiek gasthuis?

Binnenmoeder De Bie verscheen in de laatste regentenvergadering van december 1850 met het verzoek in de tuin van het gasthuis een kapel te mogen bouwen voor het R. K. personeel en patiënten. De zusters hadden zich tot dan toe moeten behelpen met een kamertje ergens in het gebouw. De vicaris, later eerste bisschop van Breda, J. van Hooijdonk, was bereid de kosten van de nieuwe kapel voor zijn rekening te nemen. De heren regenten zaten met de kwestie in hun maag. Kon dat wel, een katholiek bedehuis op het terrein van een instelling met een neutraal karakter? Veiligheidshalve besloten zij aan het gemeentebestuur toestemming te vragen voor de bouw. Dat liet echter fijntjes weten dat de regenten op grond van het reglement helemaal geen toestemming nodig hadden. Het gasthuisbestuur was toen weer terug bij af. Op 1 februari 1851 ging men in beginsel accoord met de bouw. Veertien dagen later volgde de aanneming van een officiële resolutie, waarin het De Bie werd toegestaan op eigen kosten een kapel te stichten. Als het bedehuis er eenmaal stond, werd het eigendom van het gasthuis, dat daarna de kosten voor het uitwendig onderhoud voor zijn rekening zou nemen. President Vermeulen liet weten het met de hele gang van zaken oneens te zijn en stemde tegen de resolutie. Lang heeft hij zich in ieder geval niet hoeven verbijten, want op 18 november benoemde de gemeenteraad J. C. Delhez tot voorzitter van het college. Vermeulen was bij de jongste

¹⁰⁷ ABG 5. fol 105, 138, 139, 94, 133, 186, 106, 113, 138, 168, 169, 199, 200, 201, 204, 211, 207, 208. 209;

De brief van koning Willem II is van 29 juli 1845;

Van Ham. De Gezondheidszorg, pag. 32.

verkiezingen niet herkozen in de raad en kon dus ook niet langer het college van regenten presideren.

Op 31 december 1851 overleed na een ziekte binnenmoeder De Bie. Zij werd opgevolgd door Wilhelmina Brands (zuster Philomena), die net als haar voorgangster vanaf de oprichting in het gasthuis werkzaam was geweest ¹⁰⁸).

In verband met het van kracht worden van de armenwet van 1854 moest het reglement van het ABG worden aangepast. Een daartoe ingestelde commissie uit de gemeenteraad nam de voorbereiding ter hand. Van enig overleg met het college van regenten was geen sprake: twee maanden na de aanneming van het herziene reglement in de raadsvergadering van 24 augustus 1855, diende het college een bezwaarschrift in bij Gedeputeerde Staten. Het bestuur van het gasthuis voelde er niets voor het salaris van de amanuensis (vanaf 13 december 1852 Willem Biesen) voortaan zelf te moeten betalen. Verder werd in de nieuwe versie van het reglement bepaald dat patiënten met besmettelijke ziekten in aparte ruimten opgenomen dienden te worden. In het oude reglement uit 1836 stond de bepaling dat ongeneeslijke, besmettelijke en venerische zieken helemaal niet in het gasthuis werden toegelaten. De raadscommissie had deze zinsnede geschrapt en dat stuitte de regenten tegen de borst. Zij hadden vooral ernstige bezwaren tegen het opnemen van publieke vrouwen die aan een geslachtsziekte leden. De heren waren bang dat dit de katholieke zusters zou afschrikken. Ook bestond de vrees dat hierdoor toekomstige patiënten het gasthuis zouden mijden. Het college liet dan ook weten niet mee te zullen werken aan het behandelen van ‘publieke ontuchtige vrouwspersonen’ in het ‘liefdadig gesticht’. De regenten waren van mening dat deze ‘schepselen daarin voedsel zouden vinden om in ontucht voort te leven’.

¹⁰⁸ ABG 6. fol. 8. 9, 13, 15. 27; N. A. /1, notulen v. d. raad. 16 fol. 13 vo; ABG 6, fol. 32.

Het college van burgemeester en wethouders was het ten dele eens met de regenten. Het dagelijks bestuur van de stad schreef in november 1855 een brief aan Gedeputeerde Staten, waarin gesteld werd dat de amanuensis voortaan voor rekening van het Algemeen Burgerlijk Gasthuis moest komen. Wat betreft het opnemen van prostituéés vonden B. en W. dat de regenten gelijk hadden. Het dagelijks bestuur van de stad verschilde dus van mening met de gemeenteraad. Op aandringen van de provincie vond begin 1856 overleg plaats tussen het gemeentebestuur en het college van regenten. Daarbij kwam het volgende compromis tot stand: het ABG zou voortaan de jaarwedde van de amanuensis betalen. Publieke vrouwen werden niet in het gesticht zelf opgenomen, maar 'in een afzonderlijk daartoe bestemd, afgescheiden lokaal', ingericht op kosten van de gemeente en onder beheer van het gasthuis. Het feit dat burgemeester P.J.C.F. van Hasselt inmiddels de overleden J. C. Delhez als voorzitter van het regentencollege was opgevolgd, zal wel niet vreemd zijn geweest aan het bereiken van de overeenkomst. Op 2 april stelde de gemeenteraad een gewijzigd reglement vast, overeenkomstig het bereikte compromis. Het aantal bestuursleden in het college werd naar de wens van G.S. teruggebracht van zes naar vijf. De regenten gingen in hun vergadering van eind mei accoord met het nieuwe reglement.

Overigens leidde de briefwisseling tussen het gemeentebestuur en Gedeputeerde Staten nog tot een korte discussie over de status van het gasthuis. De armenwet van 1854 verdeelde alle instellingen van weldadigheid in ons land in vier categorieën. Het bestuur van de stad rangschikte het ABG onder artikel 2a van de wet, namelijk de categorie 'Staats-, provinciale of gemeente-instelling, door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd'. Doordat in het schrijven van 13 november 1855 van B. en W. gesproken werd over particuliere fondsen bij de stichting van het gasthuis, meende de provincie dat het ABG onder

artikel 2d diende te vallen: 'Instellingen van gemengden aard, in welke regeling of bestuur door de burgerlijke overheid en vanwege eene kerkelijke gemeente of door bijzondere personen of bijzondere, niet kerkelijke, vereenigingen gezamenlijk wordt voorzien'.

G.S. legden zich snel neer bij de visie van het gemeentebestuur. De regenten bemoeiden er zich helemaal niet mee, zo blijkt uit de archieven. Latere colleges zouden de juistheid van de rangschikking aanvechten. Zij stelden zich op het standpunt dat het ABG geen gemeentelijke instelling was, maar (in ieder geval voor een deel) een particuliere stichting ¹⁰⁹).

Voor de geneeskundige behandeling van publieke vrouwen werd een etage van een huisje op de hoek van de Noordmolenstraat ¹¹⁰) ingericht. De zusters van het gasthuis liepen er in een grote boog om heen en ook de bemoeienis van de regenten was minimaal, ondanks het feit dat zij het beheer over het gebouwtje toegewezen hadden gekregen. De stadsgeneesheer die belast was met het geneeskundig toezicht op de prostituées, dr. H. B. Kaufman, klaagde in maart 1870 bij de regenten over de deplorabele toestand van het lokaal. Hij schreef dat hij zich moest behelpen 'in een lokaal dat niet slechts als woonvertrek voor gezonde vele gebreken bezit, maar als ziekenkamer, vooral voor patiënten van bijzondere aard, gelijk de bovengenoemde, geheel ongeschikt moet

¹⁰⁹ ABG-doc 3. rapport Slootmans. pag. 51-57;
ABG 6. fol. 129 vo, 131, 132, 137, 142, 142 vo, 147 vo; ABG-doc I reglement 1836;
ABG 38, 1 reglement voor het Algemeen Burger Gasthuis te Bergen op Zoom.
vastgesteld door de gemeenteraad 24 augustus 1855, gewijzigd 2 april 1856;
N. A. /1, notulen van de raad, 18 fol. 161 benoeming P. J. C. F. van Hasselt tot
voorzitter 4 januari 1856;
Wouters, *Van Bedeling*, pag. 129. 130;
De correspondentie tussen het gemeentebestuur en Gcdeputeerde is terug te
vinden in het rapport Slootmans.

¹¹⁰ Minderbroederstraat.

geoordeeld worden'. De ruimte, aldus Kaufman, was geschikt voor ten hoogste twee à drie personen. De ventilatie was gebrekkig en ondoelmatig en de schoorsteen kon niet gestookt worden, waardoor het in de winter zeer koud was. Het toilet bleek te bestaan uit een zogenaamd stilletje, en soort veredelde emmer. De stank was niet te harden en de vrouwen konden zich niet baden. Verder was er geen toezicht op de patiënten. Op de benedenetage woonde een bejaarde vrouw, Van der Made genaamd, die alleen tot taak had de prostituées van voedsel te voorzien.

Kaufman verzocht de regenten verbeteringen aan te brengen of een ander lokaal aan te wijzen dat 'aan de eischen der wetenschap en de behoeften van den tegenwoordigen tijd voldoet'. Het bestuur van het gasthuis riep een speciale commissie in het leven die de zaak zou onderzoeken. Men bleek het geheel met de bevindingen van Kaufman eens te zijn. Nergens blijkt echter dat er ook daadwerkelijk maatregelen werden getroffen ¹¹¹).

Kennelijk liet niet alleen de behandeling van prostituées te wensen over. Als heelmeeester Van de Putte en geneesheer Braber in september 1860 laten weten hun werkzaamheden in het gasthuis te willen beëindigen, besluit het college de functies aan te bieden aan de genees- en heilkundige H. van Hal, mede omdat 'den geneeskundigen dienst ende behandeling der zieken in het algemeen veel te wenschen overlaten, wat

¹¹¹ ABG 6. fol 154vo;

ABG 7. Fol. 80;

ABG 142 correspondentie 1863-1876, brief dokter Kaufman 28 maart 1870.

uit onderzoek is gebleken en dus dringend voorziening vordert'. Van Hal kreeg een jaarwedde toegekend van 200 gulden.¹¹²⁾

In augustus 1862 ging het college op inspectie in het gasthuis. De heren toonden zich buitengewoon tevreden over wat zij aantroffen. 'De ziekenvertrekken en al wat tot de verpleging behoort is in goeden staat bevonden, voldoende geheel aan het doel der inrigting. Overal heerscht de meest mogelijke zindelijkheid, reinheid en orde, wat voordelig op den ziekte toestand der lijders werkt en hunne gezondheid zeer bevorderlijk is'.

In 1866 werd Bergen op Zoom weer getroffen door een cholera-epidemie, de laatste van enige omvang. De gevreesde ziekte zorgde ook deze keer voor een grote toeloop van patiënten in het gasthuis¹¹³⁾.

De kerkeraad van de Hervormde Gemeente uitte op 15 oktober 1867 zijn ongenoegen over het optreden van het verplegend personeel. Volgens de hervormden bekeerden de katholieke zusters regelmatig protestantse patiënten kort voor hun overlijden tot het R.K. geloof. En dat is, zo schreef de kerkeraad, 'ten eenenmale in strijd met het karakter van eene algemene burgerlijke instelling bij welke aan de verschillende godsdienstige gezindten gelijke mate van vrijheid toekomst'. De regenten beaamden dat laatste en stelden een onderzoek in. Zij deden de zaak af met de vaststelling dat er geen bewijzen te vinden waren voor de bekeringen. In het najaar van 1874 klom de kerkeraad weer in de pen. Binnenmoeder Maria Beens (sinds 10 mei 1871 opvolgster van

¹¹² Zoals blijkt uit de verslagen van de regentenvergaderingen, assisteerde Van de Putte af en toe toch nog in het gasthuis. In februari 1865 kreeg hij een gratificatie van 50 gulden omdat hij als heelmeeester had geholpen bij twee beenamputaties.

¹¹³ ABG 6, fol. 220. 221, 221 vo; voor de combinatie van de functie genees- en heilkunde, zie Hoofdstuk VI, paragraaf "Het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, een liefdadig gesticht";

Van Ham, *De Gezondheidszorg*, pag. 32

Wilhelmina Brands) wilde een protestantse vrouw een katholieke begrafenis geven omdat ze vlak voor haar dood tot dat geloof zou zijn overgegaan. Het college van regenten koos de kant van de kerkeraad en bepaalde dat de overledene op het protestantse kerkhof begraven moest worden. Een kleine drie weken na dit voorval berichtte de Hervormde Gemeente dat arme protestanten bang waren in het gasthuis te worden opgenomen, omdat 'bij herhaling protestanten gedurende hun verblijf in het Algemeen Burger Gasthuis tot de Roomsche Katholieke kerk zijn overgegaan'. Begin 1875 somde de kerkeraad nog vier gevallen op van protestanten die in voorgaande jaren in het ABG waren overgegaan tot het katholicisme. De bewuste patiënten werden allemaal voor rekening van de diakonie in het gasthuis verpleegd. Omdat de grieven van de Hervormde Gemeente bij de regenten weinig weerklank bleken te vinden, richtte de kerkeraad een rekest aan de gemeenteraad. Die stelde een commissie samen om de zaak uit te zoeken.

De raadscommissie nam ruim de tijd voor het onderzoek. Na bijna een jaar kwam men tot de conclusie dat de klachten van de kerkeraad gegrond waren. Het college van regenten werd op de vingers getikt. In een kort briefje sprak de gemeenteraad haar leedwezen uit over de door de kerkeraad vermelde feiten. Het gasthuisbestuur diende maatregelen te nemen opdat dergelijke bekeringen niet meer voor zouden komen. Desnoods moest het reglement gewijzigd worden als het huidige de regenten niet genoeg middelen verschaftte om de zusters in het gareel te houden. De regenten gaven vervolgens de binnenmoeder opdracht het aan het regentencollege te melden indien een patiënt tot een andere godsdienst wilde overgaan ¹¹⁴).

¹¹⁴ ABG 7. fol. 53, 131;

ABG 142 correspondentie 1863-1876, brieven kerkeraad Hervormde Gemeente 30 oktober 1874, 19 november 1874. 16 januari 1875, rekest kerkeraad 27 maart 1875, brief gemeenteraad 25 januari 1876; ABG 7, fol. 134.

VII

De nieuwbouw aan de Van Dedemstraat

Nieuwbouw aan de Van Dedemstraat

Op 15 juli 1870 besloot het college van regenten een nieuw gasthuis te gaan bouwen, omdat het bestaande complex niet meer aan de eisen van de tijd voldeed. Aan de zuidzijde van het gebouw kwam geen zon, de ventilatie was slecht en de schoorstenen werkten bij een bepaalde windrichting niet. Verder waren de slaapvertrekken van de zusters te klein en was het er vochtig. Ook de keuken was veel te bekrompen. Men koos voor nieuwbouw omdat aanpassing van het bestaande gasthuis vanwege de beperkte ruimte niet mogelijk was. De regenten verwachtten een uitbreiding van de stad en dus een toename van de bevolking als gevolg van de sloop van de vestingwerken. Ook dat rechtvaardigde de bouw van een geheel nieuw ziekenhuis.

De heren wensten een zodanig terrein 'als noodig en geschikt is tot bouwing van een nieuwe spacieux Gasthuis, naar de eischen van den tegenwoordigen tijd'. Een commissie ging op zoek naar een dergelijk perceel en de keus viel op een stuk grond van 1 hectare aan de 'noordzijde komende vanuit de Huybergsche Straat, tusschen de eerste en tweede Ceintuurweg binnen de gesloopte vestingwerken'. Waarschijnlijk moeten we deze plaats situeren ter hoogte van de huidige Lucernaflat¹¹⁵).

¹¹⁵ Op dit perceel werd bebouwd met het zgn Smitskerkje en het gebouw van de Sint Jozef gezellenvereniging ('Vetpan'). Aanvulling: De Lucernaflat is in 2005 gesloopt tbv een parkeergarage en winkelgebouw, in gebruik door o.a. Mediamarkt en Jumbo. Hoek Wassenaarstraat-Huijbergsestraat.

Onderhandsche VERHURING.

Het COLLEGIE VAN REGENTEN

over het Algemeen Burger Gasthuis te *Bergen op Zoom*, zal op **MAANDAG den 18 AUGUSTUS 1879**, des namiddags ten 3 ure, in het logement „de Zwaan” bij den Heer A. BUIJSSEN te *Rosendaal*, bij enkele inschrijving, onder nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten dezer Provincie, voor den tijd van **VEERTIEN** achter-eenvolgende jaren onderhands Verhuren:

De Gasthuishoeve,
met *Zaai- en Weilanden*, groot
21 hectaren, **36** aren, **10** centia-
ren (**36** gemeten, **13** roeden),
gelegen in de gemeente *Oud-
en Nieuw-Gastel*, thans in huur
bij **Cornelis van den Bosch**.

De Voorwaarden dezer Verhuring liggen ter lezing in het logement „de Zwaan” te *Rosendaal*, van den 1 Augustus 1879, terwijl nadere inlichtingen te verkrijgen zijn bij het Collegie van Regenten voornoemd, op de Woensdagen, de Verpachting voorafgaande.

Zeg't het voort.

Gedrukt bij JAC. ARN. VERKOUTEREN, te Bergen op Zoom.

Afb. 20. Oproep voor een verpachting van de Gasthuishoeve in Oud en Nieuw Gastel, 1879. Deze boerderij met bouwland behoorde in ieder geval al in 1715 tot de eigendommen van het Bergse gasthuis.

In februari 1872 werd weer een commissie in het leven geroepen die de bouw moest voorbereiden. Ruim een jaar later spraken de regenten over een prijsvraag voor een ontwerp van een nieuw gasthuis. Ook werd melding gemaakt van een plattegrond, vervaardigd door de architect C.P. van Genk. Verder wilde men inlichtingen inwinnen bij de Godshuizen in Middelburg,

waar pas een nieuw gasthuis was gebouwd.

Of er ook werkelijk een prijsvraag is uitgeschreven is niet duidelijk. Ook een plattegrond van Van Genk uit die jaren is in de archieven niet terug te vinden. Uit latere correspondentie over de nieuwbouw, tussen de hoofdingenieur van de Waterstaat en Gedeputeerde Staten, blijkt dat de zaak afketste op bezwaren van de minister van Financiën. Die wilde, aldus een mededeling van de burgemeester aan de hoofdingenieur, geen vestinggrond voor de bouw van een ziekenhuis verkopen, omdat daardoor de waarde van de overige percelen zou verminderen. De

hoofdingenieur voegde daar in zijn schrijven aan toe, dat de weigering waarschijnlijk op een misverstand berustte ¹¹⁶).

Hoe het ook zij, bouwen op de vestinggronden was voorlopig van de baan. De regenten kozen vervolgens voor een terrein achter het bestaande gasthuis. Op 8 augustus 1873 kreeg H.J.M. Hermans uit Breda, opzichter bij de Waterstaat, opdracht een bestek en tekeningen te maken. De plaatselijke gezondheidscommissie en het gemeentebestuur gingen accoord met zijn ontwerp. Het college van regenten constateerde dat de financiële toestand het mogelijk maakte om voor eigen rekening een nieuw gasthuis te bouwen. Men besloot dan ook de werkzaamheden in gang te zetten en daarvoor aan Gedeputeerde Staten toestemming te vragen. Die wezen echter in april 1875 de plannen af.

G.S. baseerden hun weigering op een onderzoek van de hoofdingenieur van de Waterstaat. Die noemde de plaats waar het nieuwe gasthuis zou moeten komen 'ten eenenmale ongeschikt'. De beoogde bouwplaats lag in één van de dichtst bebouwde en bevolkte buurten van de stad. 'De daar thans nog aanwezige open ruimte zal grootendeels door het gebouw worden ingenomen. Het gasthuis zal dus geheel missen de twee hoofdvereischten van zodanige inrichting te weten doorstrooming van lucht en licht,' aldus de hoofdingenieur. Hij had de zaak met burgemeester Van Hasselt, tevens voorzitter van het regentencollege, doorgesproken en die had zich verdedigd door er op te wijzen dat het terrein midden in de buurt lag waaruit de patiënten van het gasthuis meestal afkomstig waren. De hoofdingenieur deelde daarop mee dat 'eene meer afdoende veroordeling van die plaats (...) niet wel denkbaar is'. De bouwlocatie die de regenten op het oog hadden lag in de wijk E, de zogenaamde 'Vijfde Wijk'. Dat was een drukke volksbuurt, waar veel

¹¹⁶ ABG 7. fol 82, 82 vo, 84 vo, 103 vo;

ABG, 56 dossier nieuwbouw, brief d. d. 14 april 1875 van de hoofdingenieur v. d. waterstaat in het 6e district aan gedeputeerde staten van Noord-Brabant.

minvermogende mensen woonden. In de visie van de provincie was die dicht bebouwde arbeiderswijk ongeschikt voor de vestiging van een nieuw gasthuis. De provinciale bestuurders adviseerden de regenten dan ook uit te zien naar een beter perceel, waar licht en frisse lucht in voldoende mate aanwezig waren. Ze moesten proberen alsnog een stuk van de vestinggronden van het rijk over te nemen. Verder diende het college het maken van een ontwerp 'niet op te dragen aan een onbekend zoogenaamd deskundige, maar aan een als bekwaam bekend architect'. Opzichter Hermans stond bij zijn superieuren kennelijk niet in al te hoog aanzien. Zij verweten hem een waslijst aan technische fouten en ook zou hij de bouwkosten te laag hebben geraamd. Tenslotte werd het college aangeraden in ieder geval af te zien van uitbreiding van het bestaande gasthuis. Mocht men er niet in slagen een geschikt terrein te vinden, dan kon de bouw beter uitgesteld worden.

Het college van regenten was het niet eens met het oordeel van Gedeputeerde Staten. Het perceel achter het gasthuis werd wel geschikt gevonden, onder meer vanwege de 'frisse lucht'. De regenten vroegen daarop aan de inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht wat hij dacht van de beoogde plaats van bouw. Die liet weten wel accoord te kunnen gaan met het terrein, mits er negen kleine woningen werden afgebroken. Op 16 september 1875 verleenden G.S. naar aanleiding hiervan alsnog machtiging voor de nieuwbouw. In dezelfde vergadering waarop dit bericht binnenkwam werd, op voorstel van voorzitter Van Hasselt, besloten verdere uitvoering van de bouwplannen tot januari van het volgende jaar te verdagen. Was men toch aan het twijfelen gebracht over de geschiktheid van de bouwplaats?

In april 1876 werd een eenvoudiger plan voor dezelfde locatie van de hand van architect P. Schreurs jr. uit Bergen op Zoom door het college van regenten goedgekeurd. Hij kreeg de opdracht een bestek te vervaardigen. Vervolgens nam op 27 april voorzitter Van Hasselt ontslag. Hij zei dat hij

het te druk had als burgemeester en dat het 'vaak moeilijk is om beider belangen naar wensch te behartigen'. De gemeenteraad benoemde op 29 mei het raadslid L. A. van Dijk tot zijn opvolger. Deze was nog maar nauwelijks in functie, toen het college besloot de bouw voorlopig af te blazen. 'Na opneming van het terrein en daarop staande lokaliteiten door regenten, is besloten en den amanuensis opgedragen, den heer Schreurs kennis te geven om voorshands zijne verdere werkzaamheden hieraan te staken'. Het lijkt er dus sterk op dat de nieuwbouw achter het bestaande gasthuis een stokpaardje was van ex-voorzitter Van Hasselt.

Aanvankelijk gingen de gedachten daarna een tijdje uit naar een nog eenvoudiger plan gezien 'de geldelijken toestand van het gesticht en het cijfer der verpleegden'. Maar op 3 mei 1877 zagen de heren helemaal af van nieuwbouw en richtte men zich op aanpassing van het oude complex. Overwogen werd de zolder boven de kerkzalen (de vroegere Waalse kerk) te verbouwen, zodat ook daar zieken konden worden ondergebracht. Verder dacht men aan uitbreiding van de keuken voor een bedrag van 1200 gulden ¹¹⁷).

Op 3 september 1878, na het overlijden van L. A. van Dijk, benoemde de gemeenteraad S.F.A. van der Heijden, die behalve raadslid ook kantonrechter was, tot nieuwe: voorzitter van het regentencollege. Op zijn voorstel werden in februari van het volgende jaar de verbouwingsplannen teruggedraaid omdat de oprichting van een nieuw gasthuis als zeer noodzakelijk werd ervaren. De voorzitter ging persoonlijk op zoek naar een goede locatie en koos voor een terrein aan de Van Dedemstraat, op de geslechte vestingwerken. De aankoop van de grond stuitte in eerste instantie af op de hoge vraagprijs van de (inmiddels

¹¹⁷ ABG 7. Fol. 116 vo, 131 vo, 134;

ABG 56 dossier nieuwbouw, brief van gedeputeerde staten van Noord-Brabant aan het gemeentebestuur van Bergen op Zoom d. d. 22 april 1875 plus bijlagen;

ABG 7. fol. 136. 137, 140 vo, 148, 150, 151, 153, 163 vo, 179.

particuliere) eigenaren. Op 27 maart viel de beslissing een perceel aan de Van Dedemstraat te kopen, in hoofdzaak toebehorend aan de heer Asselbergs. Weer spraken de regenten over het uitschrijven van een prijsvraag voor een ontwerp, met een eerste prijs van 200 gulden. Nergens in de archieven blijkt dat er ook werkelijk een prijsvraag is gehouden. Wel werd de Bergse architect C.P. van Genk als bouwkundig adviseur aangetrokken.

Ter financiering van de nieuwbouw sloten de regenten een lening af van 100.000 gulden. Om zich te oriënteren maakten de heren een reisje naar Borgerhout in België waar pas een nieuw ziekenhuis was gebouwd. Verder bekeek men gasthuizen in Utrecht, Rotterdam, Turnhout, Dordrecht en Sint-Michielsgestel. Op 2 juni 1879 kreeg Van Genk de opdracht een plan te ontwerpen. Hij maakte twee plattegronden en deze werden met de financiële gegevens voorgelegd aan de gemeenteraad. Die bestudeerde de plannen en plaatste een aantal vraagtekens bij de cijfers. Men voelde weinig voor een verhoging van de verpleegprijs voor arme zieken die voor rekening van de gemeente in het ABG werden opgenomen. Voorts vroeg de raad zich af of de regenten het oude gasthuisgebouw mochten verkopen zonder toestemming van de gemeente.

De regenten stuurden een nieuwe begroting in, maar trokken die op 30 oktober 1879 weer terug omdat 'tegenkanting' werd verwacht. Het college van regenten dacht dat de raad opnieuw niet accoord zou gaan met een verhoging van de verpleegprijs voor arme zieken. Besloten werd het later nog maar eens te proberen als de definitieve beslissing over de bouw was genomen.

De gemeenteraad bleef zich intussen bezig houden met de kwestie van de verkoop van het oude gasthuis. Op 4 februari 1880 viel de beslissing een rekest hierover in te dienen bij de koning. Het gemeentebestuur wilde weten of een gemeentelijke instelling van weldadigheid voor het verkopen van bezittingen alleen toestemming nodig had van Gedeputeerde Staten of dat men vooraf eerst machtiging moest vragen aan het gemeentebestuur.

Het ABG had op grond van de armenwet goedkeuring gevraagd aan G.S. en die ook gekregen. Op 18 maart stuurden G.S. een beschikking van de minister van Binnenlandse Zaken waarin te lezen stond dat uit het recht van benoeming van het bestuur en van goedkeuring van de rekening niet voortvloeide het recht om vooraf machtiging te eisen voor het verkopen van bezittingen door gemeentelijke instellingen van weldadigheid. De gemeente mocht zich dus niet bemoeien met de verkoop van het oude gasthuis. Deze beslissing werd door de gemeenteraad op 5 april 1880 voor kennisgeving aangenomen ¹¹⁸).

Terwijl dit alles speelde, ging het college van regenten gewoon door met de voorbereidingen voor de nieuwbouw. Behalve van Asselbergs wilde men ook grond aankopen van de heren Van Gendt en Poulie.

Gedeputeerde Staten keurden de aankoop goed en het gasthuis kreeg toestemming om daarvoor een aantal effecten van de hand te doen. Van Asselbergs werd bouwgrond aangekocht voor een bedrag van 18.326 gulden; van Poulie voor 10.360 gulden en van Van Gendt voor 1784,25 gulden; totaal 30.370,25 gulden. De akten passeerden op 20 maart 1880 bij de notaris. Architect Van Genk had inmiddels opdracht gekregen een definitieve tekening en een bestek te maken; 30 mei keurden de regenten

¹¹⁸ N. A. /1, 22. fol. 127 vo; ABG 7. fol. 187. 187 vo, 188. 190 vo, 192 vo, 194 vo, 193, 196; N. A. /1, 22. fol. 151 vo, 152 vo, 156, 164, 166 vo; ABG 7. 198 vo, 199 vo, 200; ABG-doc 3. rapport Slootmans 1942, pag 59.

een en ander goed. Nadat door de gemeente op 19 juni de bouwvergunning was verleend, werd precies een maand later in De Draak aan de Grote Markt de aanbesteding gehouden. Als laagste schreef aannemer C. Bastiaanse uit Bergen op Zoom in, voor een bedrag van 87.685 gulden. Als onderaannemers werden aangenomen de timmerman J. Moerbeek en de steenhouwer A. van Dijck-Petit, beiden ook uit de stad afkomstig ¹¹⁹). Zoals we reeds zagen, waren de regenten van mening dat ter financiering van de nieuwbouw onder meer een verhoging van de verpleegprijs nodig was. Vanaf 1872 betaalde de gemeente voor voor de meeste arme zieken, die in het gasthuis werden opgenomen. Dat was een gevolg van de opheffing van het Algemeen Armbestuur op 1 januari van dat jaar. De inkomsten en bezittingen van dat armbestuur gingen over naar de gemeente. Met de vier confessionele armbesturen (R.K., Hervormd, Luthers en Israëlitisch) werd overeengekomen dat de gemeente voortaan de geneeskundige verpleging van de armen voor haar rekening zou nemen. De geldelijke bedelingen kwamen ten laste van de armbesturen. Op 15 juni 1880 boog de raad zich over de aanvullende begroting van het ABG voor hetzelfde dienstjaar. In die begroting was een verhoging van de verpleegprijs voor arme zieken voorzien van 15 naar 40 cent per dag. De raadsleden gingen daar niet mee accoord: de regenten moesten eerst maar eens aantonen dat verhoging noodzakelijk was in verband met de nieuwbouw. Begin september probeerden de regenten hard te maken dat een hogere verpleegprijs noodzakelijk was, maar de raad gaf geen duimbreed toe. Een klein jaar later, op 8 juni 1881, besprak de gemeenteraad de rekening van het ABG over het eerste kwartaal van dat jaar. Daarin was een bedrag van ruim 1500 gulden opgenomen voor verpleegkosten van arme zieken, hetgeen neerkwam op 40 cent per

¹¹⁹ ABG 7. fol. 201;

A. B. G 8, fol. 4, 6, 9. 10, 10 vo, 11 vo.

patiënt per dag. De raadsleden wierpen tegen dat dit in strijd was met hun besluit van 15 juni 1880, maar na enige discussie besloten ze toch te betalen ¹²⁰).

Over de bouwactiviteiten aan het nieuwe gasthuis is in de notulen van de regentenvergaderingen opmerkelijk weinig terug te vinden. Uit de bijlagen bij de jaarrekening over 1881 blijkt dat er met enig vertoon een eerste steen is gelegd. De arbeiders kregen toen tenminste een extra daggeld. Wanneer dat precies is gebeurd, wordt nergens duidelijk.

In de jaarrekening over 1880 werd onder het hoofdstuk nieuwbouw een post opgenomen van 147,12 gulden wegens de levering van een diner van acht couverts en rijtuighuur. De heren vierden blijkbaar een feestje bij het begin van de bouw. De gemeenteraad vond dit in ieder geval maar niets. De regenten moesten meer 'de zuinigheid in acht nemen,' aldus de raadsleden.

In mei 1881 was het gebouw onder dak, getuige een rekening voor pannebier voor de werklieden. Tegen het eind van het jaar besloten de regenten een gedenksteen te laten vervaardigen van gepolijst zwart graniet. Op de steen werden de namen van de regenten, de amanuensis alsmede die van de architect en het jaartal 1881 vermeld. De gedenksteen werd geplaatst in de vestibule van het gasthuis.

Nog voor de jaarwisseling lieten de regenten het oude gebouwencomplex schatten in verband met een eventuele verkoop. De waarde van het gebouw werd getaxeerd op 18.191 gulden. Monseigneur Van Beek, bisschop van Breda, deed in januari 1882 een bod op het oude gasthuis namens de religieuzen, die inmiddels bekend stonden onder de naam

¹²⁰ N. A. /1, 433, fol. 145vo, brief van Burgemeester en Wethouders aan de armbesturen 23 december 1871 en brief van Burgemeester en Wethouders aan het ABG 4 januari 1872;

N. A. /1, 22, 1-01 175 vo, 176; N. A. /1, 530, brief ABG 8 september 1880;

N. A. /1, 22, fol. 205.

‘Vereniging Toevlucht in Lijden’. De zusters wilden er een tehuis voor ouden van dagen in beginnen. De bisschop bood 20.000 gulden voor het oude complex. De regenten dachten er echter meer voor te kunnen ontvangen. Voorzitter van der Heijden ging daarop onderhandelen met de bisschop en probeerde de prijs op te schroeven tot 25.000 gulden. Dat lukte niet: op 15 januari werd officieel besloten het oude gasthuis voor 20.000 gulden te verkopen aan de ‘Vereniging Toevlucht in Lijden’. De gemeenteraad keurde de transactie ruim een maand later goed. Van de 20.000 gulden werd 15.000 gulden bestemd voor aflossing van de lening van 100.000 gulden ten behoeve van de nieuwbouw en 5000 gulden voor de aankoop van nieuwe meubelen.

Uit de bijlagen bij de jaarrekening over 1882 blijkt dat de oplevering van het nieuwe gasthuis plaats vond op 16 augustus van dat jaar. Nadat nog enig meerwerk was uitgevoerd, werd op 28 oktober het meubilair overgebracht. Ook de meubelen voor de regentenkamer arriveerden in die maand. Ze werden geleverd door de firma Van Geffen uit Den Bosch. Het gebouw is waarschijnlijk in alle stilte geopend. Van een officiële opening is in de archieven tenminste geen enkel spoor terug te vinden. Ook kranten uit die tijd reppen er met geen woord over ¹²¹).

Het nieuwe gasthuis aan de Van Dedemstraat kende twee vleugels. De rechter was bestemd voor mannelijke patiënten, de linker voor vrouwen. Iedere vleugel had twee zalen voor arme zieken, waarin telkens 14 bedden stonden. In totaal konden er dus 56 arme zieken tegelijk worden verpleegd. Aan de lange gangen grensden de tweede en derde klasse kamers voor patiënten die voor eigen rekening werden opgenomen. Er waren in totaal vier kamers voor derde klas patiënten, met in elke kamer

¹²¹ ABG 123, (bijlagen) jaarrekening 1881;
N. A. /1, 22, fol. 233; besluit gedenksteen te laten maken 29 december 1881;
ABG 8. fol. 32, 33 vo, 34; ABG 124, (bijlagen) jaarrekening 1882.

Afb. 22. Het ziekenhuis, zoals het er uitzag in het begin van deze eeuw.

drie bedden. Verder had het gasthuis zes plaatsen voor tweede klas patiënten, drie in iedere vleugel. Daarnaast had men de beschikking over enkele kleine kamertjes, bestemd voor zieken die er slecht aan toe waren. Direct achter de karakteristieke voorgevel, die bij recente verbouwingen gespaard is gebleven, bevonden zich de ruimten voor medische behandeling. Men vond daar de operatiekamer, de apotheek, de dokterskamer en verschillende spreekkamers. Ook de keuken, de refter (de eetzaal voor het personeel) en de regentenkamer keken uit op de Van Dedemstraat. In de tuin, tegenover de ingang, was de kapel voor de zusters opgetrokken. In de tuinen konden de patiënten zich verpozen. Mannen, vrouwen, arme zieken en klasse patiënten, allemaal apart. Achter het complex stond een lijkenhuis annex wasserij. Ook bevond zich daar een barak voor patiënten met een besmettelijke ziekte. De gemeente betaalde voor dat gebouwtje in 1883 een bedrag van 6000 gulden. Op de verdieping van het hoofdgebouw aan de Van Dedemstraat

waren 22 slaapcellen ingericht voor het religieuze personeel. Ook hadden de zusters daar een eigen ziekenzaal. Verder waren er op de verdieping twee eerste klasse kamers ¹²²).

De nieuwbouw zou voor het ABG nog een vervelend staartje krijgen. S.F.A. van der Heijden diende op 18 augustus 1883 bij de gemeenteraad zijn ontslag in als raadslid en als voorzitter van het regentencollege. In zijn plaats werd een kleine maand later G. J. Feijen benoemd. Toen de gemeenteraad zich op 9 februari van het volgende jaar over de jaarrekening van het ABG over 1882 boog, moest zij vaststellen dat zonder machtiging van de raad de meeste posten, zoals die waren opgenomen in de begroting, flink waren overschreden. Verder hadden de regenten uitgaven gedaan die niet eens op de begroting voorkwamen. En een gift van 2000 gulden voor de bouw van de kapel was ten onrechte besteed aan de inrichting van de regentenkamer. Hierdoor was de financiële toestand van de instelling nadelig beïnvloed en dat had weer tot gevolg dat de verpleegkosten omhoog moesten, ten nadele van gemeente en particulieren. De raad keurde de rekening goed, maar met de waarschuwing de begroting voortaan niet meer zonder toestemming te overschrijden. Even later ging de gemeenteraad accoord met een verhoging van de verpleegprijs van 40 naar 75 cent. Men betreurde het 'dat de gemeente gedwongen wordt hogere verpleegkosten te betalen, ten gevolge van de ligtvaardige bouw van het nieuwe gasthuis'. Het college van regenten wees ex-voorzitter Van der Heijden als de grote schuldige aan. Die had 'volstrekt met den financielen toestand geen rekening gehouden, en alzoo meerdere uitgaven (...) bevolen dan de begrooting toeliet'.

¹²² ABG 56, dossier nieuwbouw, plattegrond gebouwencomplex Van Dedemstraat; N. A. /1, 23, fol. 31.

Op 26 september 1884 besloten de regenten de gedenksteen in de vestibule van het nieuwe gasthuis te laten uitbreken. Zij oordeelden dat de vorige president 'door willekeurige handelingen bij het bouwen van het gesticht, met den financielen toestand onzer instelling geen rekening heeft gehouden, en door het nemen van ontijdig ontslag uit zijne beschikking als president, onder de nietigste voorwendsels, zoodat deze vergadering van oordeel is dat een gedenksteen aan deze treurige feiten overbodig is'. Het is de enige passage in de notulenboeken die is neergeschreven in rode inkt ¹²³).

Lege bedden

Het gloednieuwe gasthuis aan de Van Dedemstraat moet in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw bij tijd en wijle een uitgestorven indruk hebben gemaakt. We zagen al dat de verpleegprijs voor arme zieken in 1884 werd opgeschroefd naar 75 cent per dag. Vanaf januari 1892 diende de gemeente zelfs 1,10 gulden per dag te betalen voor onvermogene zieken. Ook voor patiëntjes uit de weeshuizen moest dit bedrag op tafel komen. De tarieven voor zieken die voor eigen rekening werden opgenomen stegen navenant. Pas rond de eeuwwisseling begonnen de verpleegprijzen weer te dalen.

De hoge verpleegprijzen zorgden er voor dat in het nieuwe ziekenhuis gedurende de eerste jaren maar weinig patiënten werden opgenomen. Soms kwamen er per maand slechts twee of drie nieuwe patiënten in het gasthuis terecht!

¹²³ N. A. /1, 23. fol. 32 vo, 50, 50 "0. 52; benoeming G. J. Feijen tot voorzitter 4 september 1883;

ABG 8. fol. 67, 73; Het is niet bekend waar de gedenksteen gebleven is. Volgens de latere secretaris-penningmeester J. F. Bevin was hij in 1968 nog aanwezig in de kelder van het ABG Naspeuringen in 1983 leverden niets op.

Opgenomen zieken in het ABG na de nieuwbouw

	totaal	armen	voor eigen rekening
1883	102	79	23
1884	71	60	11
1885	55	42	13
1889	38	22	16
1895	34	21	13
1899	62	52	10

In 1890 verbaasde het college van regenten, toen onder voorzitterschap van J.B. Ente, zich over de hoge wijnrekening. Voor geleverde wijn ten behoeve van de patiënten diende 240 gulden betaald te worden, terwijl voor medicijnen de rekening slechts 45 gulden bedroeg. De heren vroegen om opheldering bij geneesheer J. C. de Meulemeester, die sinds 1876 aan het ABG was verbonden. Die antwoordde dat de hoge wijnrekening hem in het geheel niet verbaasde. Omdat 'bijna uitsluitend alle zieken die inkomen, verkeren in een toestand van uitputting zoals zeldzaam wordt aangetroffen; daar de verpleegkosten hoog zijn worden de zieken eerst dan in het Algemeen Burger Gasthuis ter verpleging gezonden wanneer zij absoluut voor verpleging aan huis ongeschikt zijn, en krachtige voeding nodig hebben zoals bouillon enz. Voor hunne groote uitputting hebben zij groote behoefte aan versterking. Bier past hun niet, het bevat of te weinig kracht om op te wekken of het is wegens diarrhee verboden en schiet dus niets anders over dan velen der zieken door wijn te versterken'. Kennelijk om vragen over de hoge wijnrekening te

voorkomen, stuurden de regenten een brief met de uitleg van geneesheer De Meulemeester naar het gemeentebestuur ¹²⁴).

Behalve met lege bedden zou het gasthuisbestuur in die jaren nog met een moeilijkheid van heel andere aard te maken krijgen. Op 19 februari 1892 liet amanuenis G. B. Biesen weten niet op de vergadering van het regentencollege te kunnen komen, omdat hij ziek was. Het bestuur voelde blijkbaar nattigheid, want men ging vrijwel meteen over tot opname van de kas en controle van de boeken. Er bleek een bedrag van 1035 gulden te ontbreken. Een week later vergaderden de regenten weer, waarbij de amanuensis niet was uitgenodigd. Voorzitter Ente bracht verslag uit van een gesprek dat hij gevoerd had met Biesen. Die had bekend het geld te hebben verduisterd en 'te zijner eigen bate te hebben aangewend'. De amanuensis werd vervolgens geschorst en bij de gemeenteraad voor ontslag voorgedragen; de raad ontsloeg Biesen op 26 maart 1892. Het stadsbestuur wilde aanvankelijk het huis van Biesen verkopen om uit de opbrengst het kastekort aan te vullen. De amanuensis van het ABG moest namelijk volgens het reglement voor zijn benoeming een borgtocht stellen in vaste goederen. Tot verkoop kwam het echter niet, want in de laatste vergadering van het jaar deelde de voorzitter mee dat Biesen alles had terugbetaald. Opgelucht dat de affaire achter de rug was, vierde men de 70ste verjaardag van de voorzitter tot in de kleine uurtjes.

Intussen was op voordracht van de regenten J.F. Bevin, hoofdcommies op de gemeentesecretarie, op 24 maart 1892 door de raad benoemd tot nieuwe amanuensis. Omdat het aantal zieken in die tijd steeds verder afnam, werd zijn jaarwedde verlaagd tot 300 gulden. Bevin ontdekte vrij spoedig dat de oude amanuensis ook nog eens 250 gulden aan pachtgelden in eigen zak had gestoken. De pachters kregen daarop een

¹²⁴ ABG 38, 9- 11 tarieven der verpleging 1892-1900;

ABG 248 register van in het gasthuis verpleegde patiënten 1875-1900: ABG 8. fol. 165 vo.

brief dat ze voortaan hun huurpenningen aan Bevin moesten betalen en aan niemand anders ¹²⁵).

De gemeenteraad verschildte vanaf 1883 met de regenten van mening over wie de inrichting diende te betalen van de barak voor de patiënten met een besmettelijke ziekte. Pas op 19 september 1892 stelde de raad een krediet beschikbaar van 1000 gulden in verband met maatregelen tegen de cholera. Van dat bedrag moest ook de inventaris van het gebouwtje voor besmettelijke ziekten achter in de tuin van het ABG bekostigd worden. Kennelijk was de barak in al die jaren niet gebruikt. In de zomer van 1897 besloten de regenten om bij P. J. van Mechelen een ziekenwagen te laten vervaardigen. Het ding kostte 95 gulden. Mogelijk ging het hier om een zogenaamde wielerbrancard. In 1899 viel de beslissing om het gasthuis aan te sluiten op de openbare drinkwatervoorziening. Tot dan toe was altijd gebruik gemaakt van waterputten op het terrein van het ziekenhuis.

Vanaf 10 augustus 1900 konden alle geneesheren in de stad hun patiënten voor eigen rekening zelf in het gasthuis behandelen. Een zieke die in staat was zijn eigen verpleegkosten te betalen was voortaan dus niet meer automatisch aangewezen op de geneesheer van het gesticht. Er waren wel een paar voorwaarden aan verbonden. Zo was voor iedere opname toestemming nodig van het college van regenten; bij spoedgevallen besliste de voorzitter. De behandelend geneesheer mocht gebruik maken van de operatiekamer en de in het gasthuis aanwezige instrumenten, alsmede van de kamer waar de patiënt werd verpleegd. Lijders aan venerische ziekten, krankzinnigheid en patiënten met een besmettelijke ziekte werden niet toegelaten. De kosten bedroegen voor de eerste klasse 5 gulden per dag en voor de tweede klasse 4 gulden per

¹²⁵ ABG 8, fol. 165 vo, 166 vo, 170, 167, 170.

dag. Men diende steeds 50 gulden vooruit te betalen. Alle patiënten in het gasthuis, zowel arm als rijk, kregen overigens hetzelfde te eten:

ontbijt:	brood of beschuit met koffie, thee, melk of chocolade, koud vleesch, gerookt vleesch, kaas of peperkoek, tusschentijds een kop bouillon.
middagmaal:	soep, vleesch, aardappelen, groenten en bier.
's namiddags:	brood of beschuit met koffie, thee, melk of chocolade.
's avonds:	zoetemelksche of karnemelksche pap met brood of beschuit' ¹²⁶).

De erfenis van P.K. Meeussen

Het Algemeen Burger Gasthuis heeft in de loop van haar geschiedenis regelmatig legaten ontvangen. Vaak vermaakten vermogende inwoners van de stad bij hun dood een bepaald bedrag aan de instelling. Het ging meestal niet om erg spectaculaire bedragen. In 1904 bijvoorbeeld bedacht mejuffrouw R. Frank het gasthuis met 500 gulden en ex-regent C.C. Verheul liet in hetzelfde jaar het ABG 2000 gulden na. In 1906 echter kwam het gasthuis in het bezit van het niet onaanzienlijke vermogen van P.K. Meeussen. Hij overleed op 13 januari 1906 in 's-Gravenhage en benoemde het ABG tot zijn enige erfgenaam, onder de voorwaarde van de uitkering van enkele legaten aan andere instellingen en personen. De belangrijkste passage uit het testament luidt als volgt:

¹²⁶ ABG 8, fol. 175; ABG 9, fol. 156 vo; ABG 9, fol. 68, 79; ABG 38, voorwaarden waarop geneesheeren patienten voor particuliere rekening in het Algemeen Burger Gasthuis in Bergen op Zoom mogen verplegen 10 augustus 1900.

‘Ik benoem tot mijn eenigen en algeheelen erfgenaam, onder den last van uitkeering der voormelde legaten en der deswege verschuldigde successierechten, het Algemeen Burgerlijk Gasthuis te Bergen op Zoom, mijne geboortestad, om de goederen mijner nalatenschap te gebruiken tot het doel, waarvoor die instelling van weldadigheid is bestemd, Mocht evenwel de erfstelling ten behoeve van voormeld Algemeen Burgerlijk Gasthuis te Bergen op Zoom door mij gedaan, om welke reden ook, geen uitvoering erlangen of komen te vervallen, zoo verklaar ik alsdan, onder den last van uitvoering van de door mij besproken legaten en van de wegens mijne nalatenschap en door mijn overlijden verschuldigde successie- en overgangsrechten, tot mijne eenige en algeheele erfgename te benoemen de Gemeente Bergen op Zoom, onder den last om mijne nalatenschap uitsluitend te bezigen ten behoeve van de verpleging van zieken in het meergemeld Algemeen Burgerlijk Gasthuis, en mitsdien onder verplichting om de vruchten en inkomsten mijner nalatenschap te voegen bij de inkomsten, die uit anderen hoofde ten bate van gezegd Gasthuis komen, en die met de ontvangsten van dat Gasthuis jaarlijks in de rekening te doen opnemen en verantwoorden’.

Tot de erfenis behoorden onder meer effecten en onroerende goederen, zoals twee boerderijen met land in Halsteren. De waarde van het vermogen werd in 1929 getaxeerd op 550.000 gulden.

Wie was P.K. Meeussen? Hij werd op 9 februari 1813 geboren in Bergen op Zoom als derde zoon van Henricus Meeussen en Anna Spek. Zijn ouders woonden in de Kremerstraat, waar zij een winkel hadden, waarschijnlijk een kleermakerij. Voor zover bekend oefende Pieter Karel Meeussen geen bepaald beroep uit. In het testament wordt hij grondeigenaar zonder beroep genoemd. Hij woonde samen met zijn broer Karel A. Meeussen. Die studeerde rechten in Leiden en was advocaat in Breda. Hij zat in de Tweede Kamer voor de kring Bergen op Zoom en werd

daar gerekend tot Thorbeckes trouwe katholieke volgelingen. Verder was hij korte tijd minister van R.K. eredienst en daarna lid van de Raad van State. Bij zijn eervol ontslag als staatsraad werd hij benoemd tot commandeur in de orde van de Nederlandse Leeuw. Hij overleed in 1884 op 69-jarige leeftijd. Als langstlevende was Pieter Karel de enige erfgenaam van het familievermogen. Dat was waarschijnlijk afkomstig van zijn moeder Anna Spek, die niet onbemiddeld was.

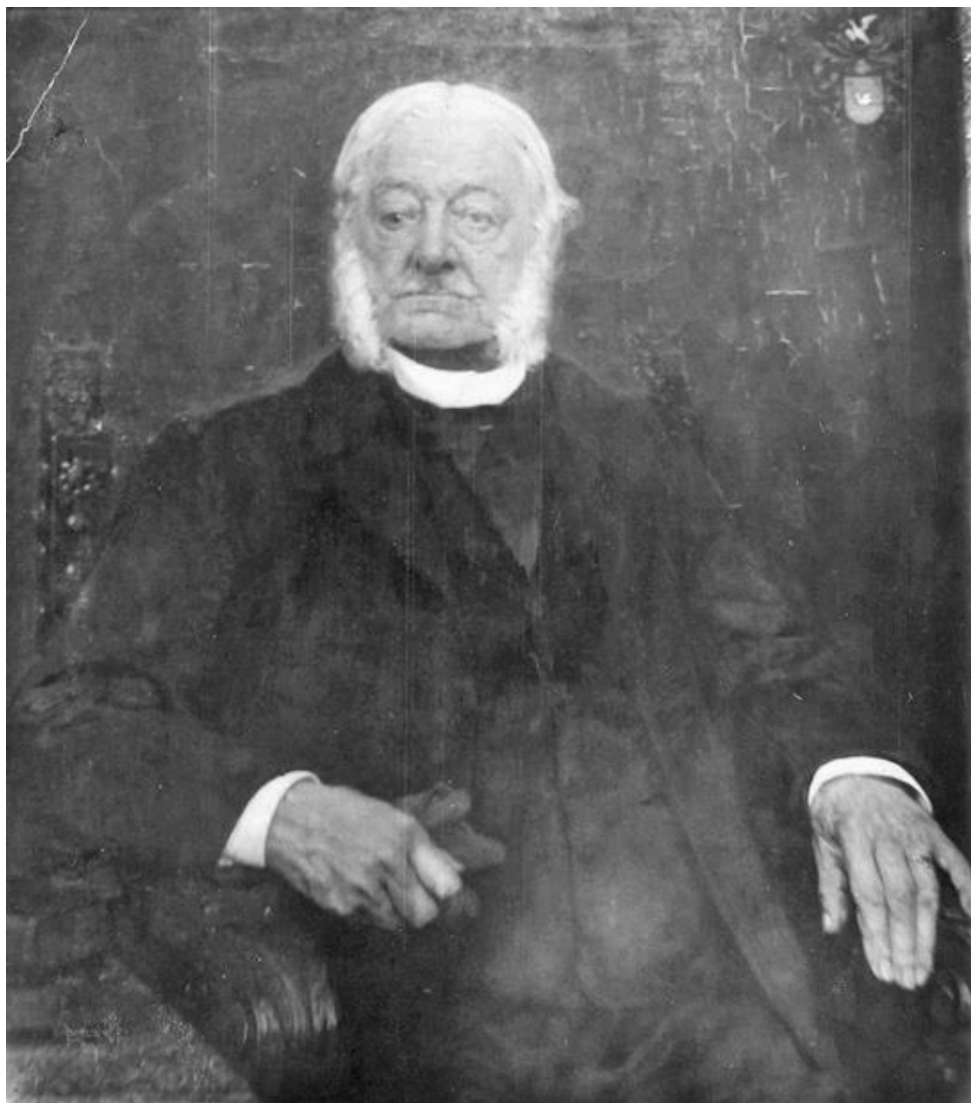
De regenten lieten in 1906 door de schilder J. Bogaerts uit Teteringen een portret vervaardigen van Pieter Karel Meeussen. Het kostte 600 gulden en hangt tegenwoordig in de hal van het verpleeghuis. Er kwam in 1934 een koperen gedenkplaat onder met de volgende tekst:

**Ter dankbare herinnering aan
Pieter Karel Meeussen
Buitengewoon weldoener der Instelling
geb. 9 februari 1813
te Bergen op Zoom
ovl. 13 januari 1906
te 's-Gravenhage**

Ook in de regentenkamer aan de Van Dedemstraat hangt een portret van P.K. Meeussen. Het is vermoedelijk vervaardigd door de Bergse fotograaf Van Melle in 1906. Naar de beide broers is verder een straat in Bergen op Zoom vernoemd ¹²⁷).

¹²⁷ ABG 9, fol. 89 vo, 138;

ABG doc 3, testament P. K. Meeussen idem, rapport Sloomans 1942, pag 61. V. J. Meeussen. Meeussen- van Zandvliet naar Bergen op Zoom, de Waterschans 4 1987. 50- 51.

Afb. 23. Portret van P. K. Meeussen, die zijn gehele vermogen naliet aan het ABG.
Schilderij (1906) door de kunstenaar J. Bogaerts in de hal van het ABG.

VIII

Het Algemeen Burger Gasthuis in opspraak

Naar modernere tijden

De financiële positie van het Algemeen Burger Gasthuis was na het verkrijgen van de erfenis van P.K. Meeussen zodanig dat de regenten kans zagen een aantal investeringen te doen. De gedachten gingen eerst uit naar de bouw van een nieuwe operatiekamer. Op 12 maart 1909 besloot het gasthuisbestuur om daarvoor machtiging te vragen aan Gedeputeerde Staten. De kosten van de operatiekamer met bijbehorende lokalen en inrichting bedroegen 30.000 gulden. De operatiekamer kwam te staan in de tuin van het gasthuis, die daarvoor deels moest worden opgeofferd. Om de patiënten toch de gelegenheid te kunnen bieden de benen te strekken en met het oog op eventuele latere uitbreidingen, werd voor 13.000 gulden grond aangekocht. De binnenmoeder maakte van het nieuwe terrein gebruik om er op eigen kosten een stal te bouwen voor het melkvee. De zusters hielden er een eigen veestapel op na ten behoeve van de voedselvoorziening van de patiënten. Op het terrein van het ziekenhuis liepen koeien en varkens rond. Voorts werd in 1909 een ontsmettingsoven aangeschaft en ging men over tot de aanleg van centrale verwarming in het hele gebouw. Het Rode Kruis kreeg toestemming op het terrein van het ABG twee draaibare lighallen te plaatsen ten behoeve van patiënten die aan tuberculose leden. De regenten stelden de voorwaarde dat de lighallen volledig afgezonderd dienden te blijven van de gasthuisgebouwen. In 1917 nam het ABG de lighallen over van het Rode Kruis ¹²⁸).

¹²⁸ ABG 11. fol. 36, -10, 57 vo. 83.

Steeds meer artsen begonnen van de mogelijkheid gebruik te maken om hun eigen patiënten in het gasthuis te behandelen. Zo vroeg de chirurg Muskens in juni 1910 toestemming om zijn patiënten in het gasthuis te mogen opereren. Hij stelde voor de zusters bij te scholen, zodat ze hem bij operaties konden assisteren. Binnenmoeder M. Jespers (zuster Magdalena) liet weten een cursus voor haar ondergeschikten niet nodig te vinden. Zij was van mening dat de zusters door ervaring geschikt genoeg waren om te assisteren bij operaties. Zij toonde de regenten een brief van de moeder-overste van het Sint-Catharinagesticht in Bergen op Zoom (het moederhuis van de congregatie). Die had aan de plaatselijke medici gevraagd of de zusters in het ABG op verplegingsgebied voldoende bekwaam waren. Allen hadden daar een positief antwoord op gegeven.

Afb. 24. Een aantal zusters, behorend tot de congregatie die sinds 1837 met de verpleegtaak was belast, bijeen in het leslokaal van het ziekenhuis. De foto is waarschijnlijk genomen tussen 1917 en 1921.

Het voorstel van de chirurg Muskens om de zusters een opleiding te geven werd door de regenten van de hand gewezen. Toch zat de zaak de moeder-overste kennelijk niet lekker, want enkele maanden na die beslissing schreef zij aan het gasthuisbestuur het wenselijk te vinden de binnenmoeder te vervangen 'naar aanleiding der nieuwe verordeningen aangaande de ziekenverpleging'. Mejuffrouw Alberta Vermeij (zuster Ludwina) volgde binnenmoeder Jespers op ¹²⁹).

De Bredase arts Dubois kreeg toestemming in het ABG oogheeskundige operaties uit te voeren. Ook de doktoren van het militair hospitaal in de stad en van de stichting Vrederust maakten vanaf september 1910 gebruik van de operatiekamer in het gasthuis. Ruim een jaar later werd J.W.W. Coebergh benoemd tot geneesheer van de instelling nadat J. C. de Meulemeester was overleden. Coebergh ontving voor zijn werkzaamheden een jaarwedde van 1200 gulden uit de kas van het gasthuis. Hij deelde het college al snel na zijn aanstelling mee dat hij een aantal verbeteringen wilde doorvoeren. Arme zieken die voor rekening van de gemeente werden opgenomen, wenste hij te voorzien van 'gasthuiskleederen'. Bij de opening van het ABG in 1838 was bepaald dat alle arme patiënten in kleren van het gasthuis moesten worden gestoken. Kennelijk was dit voorschrift later in onbruik geraakt. Voorts achtte hij het nodig het aantal zusters uit te breiden en een laboratorium in te richten. De regenten gingen in december 1911 met zijn aanbevelingen accoord. Zes maanden later viel de beslissing een ziekenzaal bij te bouwen, alsmede enkele kleine ziekenkamertjes en een laboratorium. Ook dienden er 76 nieuwe ledikanten met toebehoren te komen. De oude bedden werden geschonken aan de Hervormde Gemeente. Met de nieuwe ruimten was, inclusief de inrichting, een bedrag gemoeid van 36.000 gulden. Geneesheer Coebergh kreeg het wel voor elkaar de zusters bij te

¹²⁹ ABG 11. fol. 66. 81.

scholen. In het voorjaar van 1917 feliciteerde het college tenminste acht zusters met het behalen van het verpleegstersdiploma. Dokter Coebergh kreeg een bedankje voor zijn bemoeienissen. Hij bleef verbonden aan het gasthuis totdat hij in april 1918 naar elders vertrok. Hij werd opgevolgd door de arts L.J.J.M. Fick.

Het gemeentebestuur wilde de gemeente-arts die belast was met de armenpraktijk in 1912 onderbrengen in het ABG. De ruimte die daarvoor gebruikt werd aan de Kortemeestraat voldeed niet meer. De regenten lieten daartoe een apart gebouwtje optrekken naast de regentenkamer. Het vertrek kostte 2887 gulden en de gemeente huurde het van het ABG¹³⁰).

In 1912 was er in protestantse kring opnieuw sprake van ontevredenheid over het optreden van de religieuze zusters ten opzichte van niet-katholieke patiënten. De kerkeraad van de Hervormde Gemeente vroeg in een brief van 8 mei om een onderzoek naar de behandeling van een zekere vrouw Landa. Volgens de kerkeraad was geprobeerd haar tot het Rooms-Katholieke geloof te bekeren. Geneesheer Coebergh antwoordde de regenten desgevraagd dat de zaak niet meer goed viel na te gaan omdat de betrokkene inmiddels was overleden. Hij wees er wel op dat de zusters zich met de verpleging van zieken moesten bezig houden en niet met de godsdienstige gevoelens van anderen. De binnenmoeder werd in de regentenvergadering ontboden en kreeg te horen dat de zusters geen invloed mochten uitoefenen op de geloofsovertuiging van de patiënten. Op 16 januari 1916 vonden de ouderlingen van de Hervormde kerkeraad echter één van hun lidmaten, die in het gasthuis was opgenomen, met een rozenkrans om de nek. De regenten stelden andermaal een

¹³⁰ ABG 11 fol. 64 vo, 76, 77 vo; J. W. W. Coebergh werd op 10 november 1911 tot geneesheer van het ABG benoemd;

ABG 11, fol. 79, 84 vo, 85; ABG 13, 8 juni 1917, 10 april 1918; ABG 11, fol. 89, 90; ABG 12, fol. 9 vo.

onderzoek in. Het bleek dat de vrouw er zelf om had gevraagd en dat al jaren geleden. Om van het gezeur af te zijn had de rector maar aan haar wens voldaan. Enkele maanden later droeg de Hervormde Gemeente een oplossing aan. Men stelde voor een kleine afzonderlijke ziekenzaal in te richten voor protestantse patiënten. De zieken konden daar verpleegd worden door een protestantse verpleegster. Voordat de regenten zich over de kwestie konden buigen, had geneesheer Coebergh al aan de praeses van de kerkeraad duidelijk gemaakt dat een en ander praktisch niet uitvoerbaar was. Coebergh vond echter wel dat ‘het wenschelijk zoude zijn eenige verrichtingen die aanstoot zoude kunnen geven aan protestanten zoveel mogelijk te voorkomen’. Begin 1921 klom de kerkeraad weer in de pen. Mede namens de Gereformeerde Kerk en het bestuur van de Evangelisatie diende men het verzoek in om ‘RK ceremonien als gebeden die door eventueel aanwezige protestanten moeten worden aangehoord in de ziekenzalen na te laten’. Weer werd voorgesteld een aparte ziekenzaal beschikbaar te stellen. De binnenmoeder deelde de regenten mee dat de zusters altijd al in de zalen hadden gebeden en dat niemand daar ooit over had geklaagd. De zusters waren volgens hun voorschriften verplicht om te bidden en daar wilden zij niet van afwijken. Verder voerde de binnenmoeder aan dat het aantal protestantse patiënten gewoonlijk zeer gering was. Voor een afzonderlijke ziekenzaal was geen plaats, stelde zij. De regenten antwoordden de kerkeraad daarop dat niet aan het verzoek kon worden voldaan om de gebeden voortaan achterwege te laten, maar protestantse patiënten die dat wensten, zouden zoveel mogelijk apart worden verpleegd ¹³¹).

¹³¹ ABG 11, fol. 84, 85 vo; ABG 13, 30 januari 1916;

ABG 212 correspondentie 1916, brief Nederlands Hervormde Gemeente 24 mei 1916;

ABG 279. 5 correspondentie 1921, brief Nederlands Hervormde Gemeente januari

Afb. 25. L. J. J. M. Fick, geneesheer van het Algemeen Burger Gasthuis van 1918 tot 1936.

Op 4 november 1913 besloten de regenten een nieuw reglement samen te stellen. Dat moest in verband met de wet tot regeling van het armbestuur van 27 april 1912. De wijzigingen die in het reglement werden aangebracht waren gering. De zittingsperiode van de regenten werd teruggebracht van vijf naar vier jaar. De bepaling dat patiënten met

een besmettelijke ziekte in afzonderlijke lokalen werden behandeld, verdween. Daarvoor diende immers de barak die door de gemeente in de tuin van het gasthuis was gebouwd. De zinsnede dat personen met een geslachtsziekte niet werden opgenomen, bleef gehandhaafd. Van een afzonderlijk lokaal voor deze categorie patiënten was geen sprake meer. De gemeenteraad keurde het reglement eind december ongewijzigd goed. Ook werd een overeenkomst opgesteld met de overste van het Sint-Catharinagesticht. De binnenmoeder van het gasthuis zou voortaan worden aangesteld door de regenten op voordracht van de overste van de orde. In de praktijk gebeurde dat al langer. De binnenmoeder diende

1921 en brief binnenmoeder 11 maart 1921;
ABG 13, 24 juli 1916.

te zorgen voor voldoende geschikte zusters voor de verpleging en het onderhoud aan gebouwen en ‘fournituren’.

De jaarwedde van de binnenmoeder werd vastgesteld op 200 gulden.

Voor iedere zuster kreeg zij 100 gulden per persoon per jaar (in 1838 kregen de zusters meer!). Voor verpleging en voeding van de zieken ontving de binnenmoeder de helft van de door de regenten vastgestelde verpleeggelden, met een minimum van 50 cent per persoon per dag.

Vanaf 1 juli 1914 golden de volgende tarieven:

Voor inwoners van Bergen op Zoom

In de algemene zaal, waarin ook de armlastigen van de gemeente werden opgenomen	50 cent
In een zaal met vier personen	1 gulden
Voor kamers voor 1 patiënt naar gelang de kamers	1,50, 2,50, 4 of 5 gulden

Voor personen niet woonachtig in Bergen op Zoom

Algemene zaal	1 gulden
Zaal voor vier personen	1, 50 gulden
Eénpersoonskamers	2, 3, 5 of 6 gulden

Kinderzaal (van 1 tot 12 jaar)

Inwoners Bergen op Zoom	50 cent
Anderen	1 gulden

Zuigelingen kamer

Inwoners Bergen op Zoom	50 cent
Anderen	1 gulden

Opgenomen werden personen ‘van alle godsdienstige gezindten, die lijdende zijn aan eene ziekte’. Niet opgenomen werden krankzinnigen, zij die leden aan storende geestesziekten, aan venerische of besmettelijke ziekten. Uit de patiëntenregisters van het gasthuis blijkt dat sinds 1913 steeds meer zieken uit de regio in het ABG werden verpleegd. Na 1919 gingen de tarieven omhoog ¹³²).

In oktober 1914 stroomde Bergen op Zoom vol Belgische vluchtelingen, die een goed heenkomen zochten voor het naderende oorlogsgeweld. Op 11 oktober werd het aantal vluchtelingen in de stad geschat op 100.000. In het gasthuis werden in die maand 273 behoeftige Belgen opgenomen en 21 vluchtelingen die hun rekening zelf konden betalen. Het Comité tot steun aan Belgische en andere slachtoffers nam de verpleegkosten van de arme vluchtelingen voor haar rekening. In het gasthuis waren al snel alle bedden bezet. Daarom ging men over tot de inrichting van noodhospitalen in de Aloysiusschool en de Ambachtsschool. Die stonden onder leiding van de arts D. H. van der Goot. Het ABG had met de gang van zaken in de noodhospitalen geen directe bemoeienis.

Begin november 1914 was de ergste nood gelenigd en werden de patiënten van de noodhospitalen overgebracht naar het gasthuis; 55 kribben en alle overgebleven voedingsmiddelen gingen eveneens naar het ABG. Daar werden gedurende de gehele Eerste Wereldoorlog Belgische zieken verpleegd, de laatste jaren slechts enkelen per maand. De laatste behoeftige vluchteling vertrok in maart 1919 uit het ziekenhuis. Ook

¹³² ABG 12, fol. 13; ABG 226 a reglement voor het ABG, vastgesteld door de gemeenteraad op 30 december 1913, gewijzigd op 30 maart 1928;
ABG 12, fol. 21 vo. 22;
ABG 12, fol. 24, 24 vo;
ABG 252 register van in het gasthuis verpleegde patiënten 1912-1929.

Afb. 26. De voorgevel van het ABG omstreeks 1928.

militaire patiënten, zowel Nederlandse als Belgische, werden incidenteel in het gasthuis verpleegd ¹³³).

De oogarts Dubois hield vanaf november 1918 wekelijks spreekuur in het ABG. De doktoren Dikland en De Jonge van de stichting Vrederust deden dat van 1920 tot 1922 eveneens voor neurologische en psychiatrische patiënten. Een arts gespecialiseerd in huidziekten en geslachtsziekten vroeg in januari 1920 gebruik te mogen maken van het gebouwtje van de gemeentelijke geneesheer. Verder hield de chirurg Cartier van Dissel uit Breda vanaf februari 1922 wekelijks een spreekuur in het ABG. Een arts gespecialiseerd in kinderziekten, eveneens afkomstig uit Breda, deed dat vanaf januari 1923.

¹³³ Verslag van het noodhospitaal voor Belgische vluchtelingen te Bergen op Zoom van 11 oktober tot 5 november 1914, door dr. D. H. van der Goot;
ABG 12, oktober 1914- ABG 14, maart 1919

De geneesheer van de instelling, Fick, werd op 21 januari 1922 tevens benoemd tot röntgenoloog. Een röntgentoestel en een hoogtezontoestel waren even daarvoor aangeschaft, nadat in 1921 het gasthuis was aangesloten op het elektriciteitsnet ¹³⁴).

Het ziekenhuis bijna verkocht

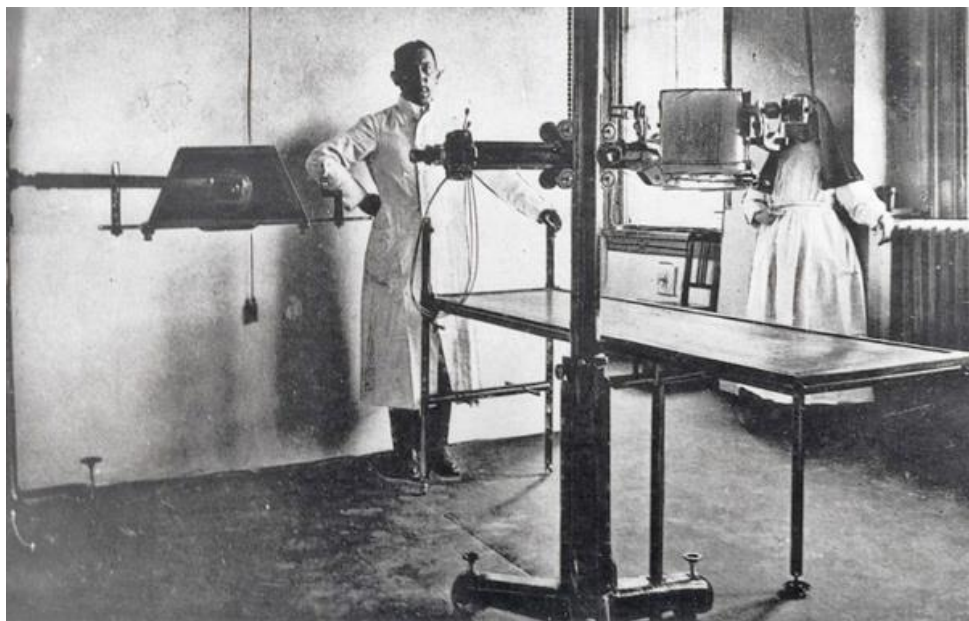
In hun vergadering van 12 november 1926 stelden de regenten vast dat het tijd werd om het gasthuis verder uit te breiden. Het aantal inwoners van de stad nam toe en daarom was ‘vernieuwing, uitbreiding of modernisering’ van de instelling geboden. Anderzijds vonden de heren het noodzakelijk het gasthuis ‘voordeel te doen trekken van den vooruitgang der moderne techniek en hygiënische hulpmiddelen’.

In maart van het volgende jaar vroeg men toestemming aan Gedeputeerde Staten om de twee hoeven in Halsteren (50 hectare), afkomstig uit de erfenis van P.K. Meeussen, en de boerderij in Oud en Nieuw Gastel (21 hectare), die al veel langer in het bezit van het gasthuis was (in de gasthuisrekening van 1715 komt al de verpachting van een hoeve in Gastel voor), te mogen verkopen. De verkoop van de hoeven met bijbehorend bouwland moest tenminste 165.000 gulden opbrengen. Door het geld op een aantrekkelijke manier te beleggen zou een uitbreiding van het ziekenhuis beter te realiseren zijn.

De machtiging van G.S. viel nog dezelfde maand in de bus. De openbare verkoop had vervolgens plaats op 7 en 8 juni. De twee hoeven in Halsteren brachten 149.390 gulden op ; de boerderij in Oud en Nieuw Gastel ging van de hand voor 69.200 gulden, samen dus 218. 590 gulden. Dat was aanzienlijk meer dan waarop de regenten hadden gerekend.

¹³⁴ ABG 14, 8 november 1918; 22 april 1922; 16 januari 1920; 18 februari 1922; 10 januari 1923; 21 januari 1922; 8 april en 13 mei 1921.

Desondanks zouden de uitbreidingsplannen voor het ziekenhuis nog geruime tijd in een la blijven liggen ¹³⁵). Wat gebeurde er namelijk? De voorzitter van het regentencollege, sinds 9 oktober 1925 J.P.J. Asselbergs, diende in september 1927 zijn functie neer te leggen. Hij kon niet aanblijven als voorzitter omdat hij geen zitting meer had in de gemeenteraad. Dat was het gevolg van een politieke kwestie. De partij van Asselbergs, de R.K. Staatspartij, had bij de verkiezingen in mei weliswaar zeven zetels behaald, maar de gekozenen wensten hun benoeming tot raadslid niet te aanvaarden. Aan die weigering lag een fikse ruzie ten grondslag met de andere katholieke politieke groepering in de stad, die van de latere wethouder A.G. G. Juten. Door die broederstrijd kregen de andere partijen extra zetels. De S.D.A.P. bijvoorbeeld kwam met drie vertegenwoordigers in de raad ¹³⁶).

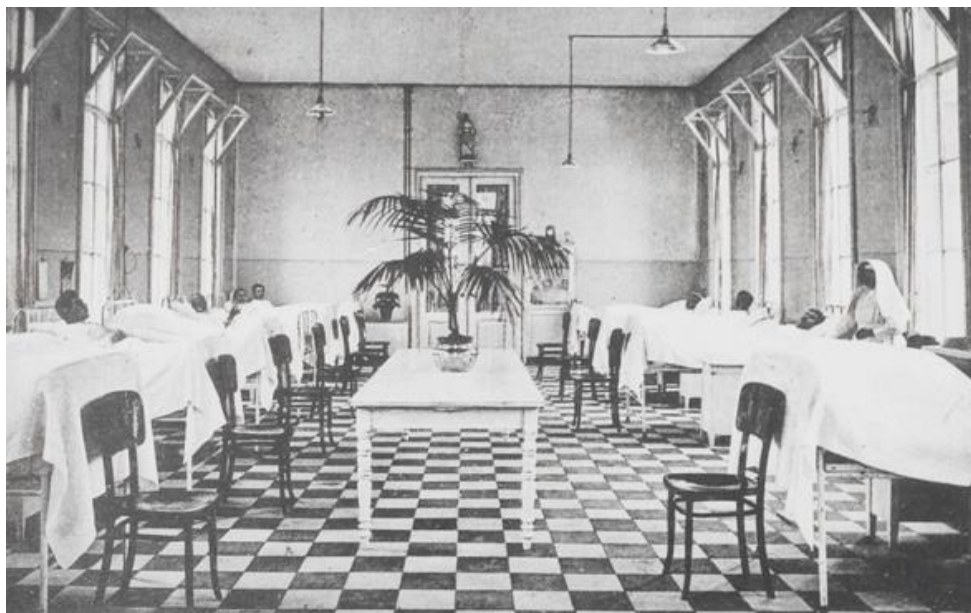
Afb. 27. De röntgenkamer in het gasthuis omstreeks 1928. De röntgenapparatuur werd aangeschaft in 1921. Links geneesheer L. J. J. M. Fick.

¹³⁶ ABG 14, 16 september 1927; Gemeenteverslag 1927; De Avondster mei en juni 1927.

Voor het college van regenten was dit alles aanleiding om een wijziging van het reglement voor te stellen. Men wilde af van de uit 1836 daterende bepaling dat de voorzitter lid diende te zijn van de gemeenteraad. De regenten wensten voortaan zelf een president uit hun midden te kiezen. De bedoeling hiervan was natuurlijk dat voorzitter Asselbergs aan kon blijven. Verder wilden de regenten dat de vervanging van de voorzitter bij diens afwezigheid werd geregeld. Ook wenste het college in het vervolg te tekenen voor de benoeming, de salariëring en het ontslag van de amanuensis. Ook die bevoegdheid lag sinds 1836 in handen van de gemeenteraad. Doordat er een nieuw college van burgemeester en wethouders samengesteld moest worden, kon het dagelijks bestuur van de stad zich pas in januari 1928 over de reglementswijziging buigen. Voorzitter Asselbergs was toen al afgetreden. B. en W. vonden de voorstellen van de regenten te ver gaan. Men vreesde dat de band tussen het ABG en het gemeentebestuur wat al te los zou worden. Als de regenten hun zin kregen, ontstond de mogelijkheid dat er geen enkel raadslid meer in het bestuur van het gasthuis zou zitten. De raad benoemde weliswaar de regenten, maar moest daarbij kiezen uit de kandidaten die door de zittende regenten en B. en W. werden voorgesteld. In de praktijk was nog nooit afgeweken van de voordracht van het gasthuisbestuur. Na overleg tussen de partijen kwam het volgende compromis tot stand: het aantal bestuursleden bleef gehandhaafd op vijf. Eén regent diende gekozen te worden uit de gemeenteraad en vier uit de burgerij. De benoeming van de regenten uit de burgerij zou geschieden door de raad uit een door de zittende regenten in te zenden dubbeltal met bijvoeging van een gelijk dubbeltal door burgemeester en wethouders. De regenten mochten uit hun midden een voorzitter en een vice-voorzitter aanwijzen. Op die manier bleef het gemeentebestuur direct op de hoogte van het beheer van het gasthuis en kregen de regenten toch de vrijheid zelf een voorzitter aan te wijzen. Wat

betreft de amanuensis kreeg het gasthuisbestuur zijn zin. Op 30 maart 1928 boog de gemeenteraad zich over dit voorstel.

De raadsleden lieten van het bereikte compromis geen spaan heel. Zij wilden de invloed van de raad op het gasthuisbestuur vergroten. Het betrof hier tenslotte een voorziening voor de hele bevolking. Ook werd van verschillende kanten opgemerkt dat het reglement volledig verouderd was. De directie, volgens het reglement in handen van het college van regenten, diende eigenlijk gevoerd te worden door een deskundige op medisch gebied, die verantwoording verschuldigd was aan het bestuur van het ziekenhuis. Na een urenlang debat werd een voorstel van S.D.A.P. -raadslid A. M. de Jong (de bekende schrijver) door een overgrote meerderheid aangenomen. Het gevolg daarvan was dat het aantal regenten werd uitgebreid van vijf naar zeven. Het argument daarvoor luidde dat de bevolking van de stad sterk was toegenomen en het bestuur van het ABG daarmee in overeenstemming moest worden gebracht. Verder zouden zo 'onderonsjes' voorkomen kunnen worden. Het college van regenten diende een democratischer gezicht te krijgen. Lang genoeg was het gasthuis bestuurd door een kleine groep vertegenwoordigers uit de economische bovenlaag van de stad, zo vond een deel van de gemeenteraad. Sommigen van die heren maakten tientallen jaren achter elkaar deel uit van het college van regenten, maar waren door hun ouderdom zelden op een vergadering aanwezig. Daardoor werd het gasthuis in de praktijk vaak door één of twee personen bestuurd. Met name de S.D.A.P. vond die gang van zaken ongewenst. De gemeenteraad bepaalde dat het ABG voortaan bestuurd zou worden door drie raadsleden en vier regenten uit de burgerij. Alle bestuursleden dienden benoemd te worden door de gemeenteraad, inclusief de voorzitter die bovendien raadslid moest zijn. De zittende regenten van het ABG kregen alleen invloed op de keuze van de regenten uit de burgerij, waarvoor een aanbeveling opgemaakt moest worden. Het streven van het college van

Afb. 28. De eerste mannenzaal in het ziekenhuis. Deze opname dateert vermoedelijk van 1928.

regenten om het gasthuis onafhankelijker te maken van het gemeentebestuur mislukte dus volledig. De invloed van de raad op het bestuur van het ziekenhuis werd juist flink vergroot. Ook het recht de amanuensis te benoemen en zijn jaarwedde vast te stellen, bleef in handen van de raad¹³⁷).

Veertien dagen na de raadsvergadering zette het college van regenten een streep door de enkele jaren daarvoor opgestelde uitbreidingsplannen. Men vroeg zich af of de zusters wel zouden blijven, gezien het gebeurde in de raad. Om zekerheid te krijgen werden twee regenten

¹³⁷ ABG-doc 2, brief college van regenten aan B&W 15 juli 1927;
N. A. /1, stukken aan de raad, verzameling 1928, no 22;
N. A. /1, 49, Notulen van de raad, 30 maart 1928;
ABG 226a reglement voor het ABG, vastgesteld door de gemeenteraad op 30 december 1913, gewijzigd op 30 maart 1928.

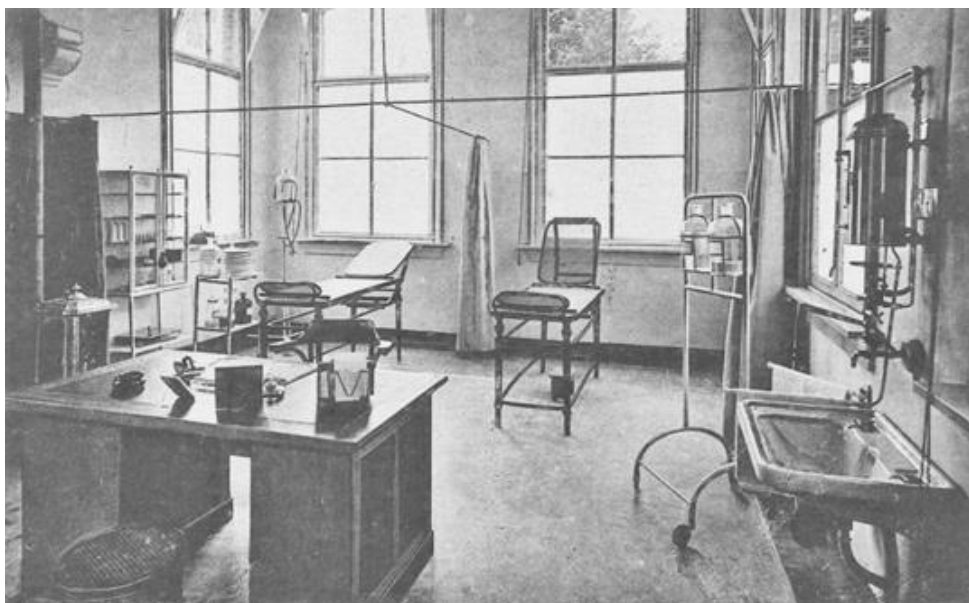
aangewezen voor een bespreking met de algemeen-overste en indien nodig met de bisschop van Breda.

Naar aanleiding van die gesprekken schreef de overste van de congregatie op 10 mei 1928 een brief aan het gasthuisbestuur. Ze liet weten dat de bisschop van Breda er al herhaaldelijk op had aangedrongen in Bergen op Zoom over te gaan tot de bouw van een katholiek ziekenhuis, zodat de zusters 'in de gelegenheid zouden komen de ziekenverpleging geheel overeenkomstig de Roomsche Katholieke beginselen in volle vrijheid uit te oefenen'. Er zouden al maatregelen genomen zijn om aan de wens van de bisschop te voldoen. Welke dat waren, wordt in het schrijven niet vermeld. Bij de stichting van een katholiek ziekenhuis zouden de zusters zich terugtrekken uit het ABG. Verbouwing van het gasthuis was derhalve weggegooid geld, waarschuwde de overste. Zij stelde vervolgens voor 'met het oog op het belang der ziekenverpleging te Bergen op Zoom in het algemeen en met het oog op het gemeentelijk belang' het ziekenhuis met aangrenzende terreinen te verkopen aan de congregatie voor een nog vast te stellen bedrag en onder nog te bepalen voorwaarden. De zusters verklaarden zich bereid patiënten van alle gezindten te verplegen en voor arme zieken voor rekening van de gemeente een billijk tarief vast te stellen. Behalve de wens van de bisschop was ook de overtuiging dat het college van regenten meer en meer werd samengesteld in overeenstemming met de verhoudingen in de gemeenteraad (hiermee werd ongetwijfeld bedoeld op de toenemende invloed van de S.D.A.P.), voor de overste aanleiding voor te stellen het ziekenhuis over te nemen. Bij de zusters bestond de vrees dat zij niet meer overeenkomstig 'hare roeping en hare wenschen' konden werken. Wellicht zouden ze om die reden zelfs de ziekenverpleging moeten neerleggen. De regenten stuurden de brief naar burgemeester en wethouders en aan de zusters berichtten zij dat over de verkoop geen

beslissing genomen werd zolang het college niet voltallig was. Men zat immers nog steeds zonder voorzitter.

Gedeputeerde Staten hadden zich inmiddels bezig gehouden met het door de raad vastgestelde reglement voor het ABG. Het dagelijks bestuur van de provincie deelde mee het niet eens te zijn met alle aangebrachte wijzigingen. Met name het feit dat de voorzitter lid diende te zijn van de gemeenteraad, stuitte op bezwaren. Wegens de continuïteit in het bestuur van het gasthuis achtte de provincie het nodig dat het voorzitterschap niet wisselde met de politieke verhoudingen in de raad. Op 31 mei vergaderden de raadsleden over dit schrijven. Zij besloten voet bij stuk te houden. Omdat de regenten voor belangrijke beslissingen stonden, benoemde de raad wethouder A.G. G. Juten op grond van het oude reglement tot voorzitter.

Op 25 juni toog een delegatie van het bestuur van het ABG naar 's-Hertogenbosch om te overleggen met de heer Wagenaar, griffier van

Afb. 29. De polikliniek van het ABG rond 1928.

Provinciale Staten. Een paar dagen later ontvingen burgemeester en wethouders een brief van G. S.. 'Van geachte zijde' was aan de provincie meegedeeld dat het ABG in 1855 ten onrechte was gerangschikt onder artikel 2a van de armenwet, zijnde een burgerlijke instelling van ;ldadigheid. Het ABG was een instelling van gemengde aard en diende derhalve vallen onder artikel 2d.

Indien die stelling juist was, dan mocht de gemeenteraad niet zomaar het reglement van het gasthuis veranderen. Dat diende te gebeuren in samenwerking met het bestuur van de stichting, aldus Gedeputeerde Staten. De regenten hadden de discussie uit 1855 weer opgerakeld in de hoop via het dagelijks bestuur van de provincie de zeggenschap van de raad te beperken. B. en W. van Bergen op Zoom antwoordden op 8 augustus de rangschikking wel juist te vinden. 'Het is immers bijna niet denkbaar, dat een besluit hetwelk zoo diep ingrijpt in het wezen eener instelling als de beslissing van B. en W. van 28 november 1855 deed, gedurende ruim 70 jaren onweersproken blijft, indien het niet op juiste gronden is genomen'. Op 22 augustus keurden Gedeputeerde Staten het door de gemeenteraad opgestelde reglement alsnog goed ¹³⁸).

Intussen was het college van regenten in beginsel bereid de gasthuisgebouwen aan de zusters te verkopen. Op 13 juli 1928 stemden

¹³⁸ ABG 14, 13 april 1928; 11 mei 1928;

ABG-doc 2, brief gedeputeerde staten van Noord-Brabant aan burgemeester en wethouders van Bergen op Zoom, d. d. 16 mei 1928;

N. A. /1, 49, Notulen van de raad, 31 mei 1928;

ABG 14, 15 juni 1928;

ABG, 279. 12 correspondentie 1928, brief college van regenten aan de griffier der Staten 18 juni 1928 en brief van de griffier aan het bestuur van het ABG 20 juni 1928;

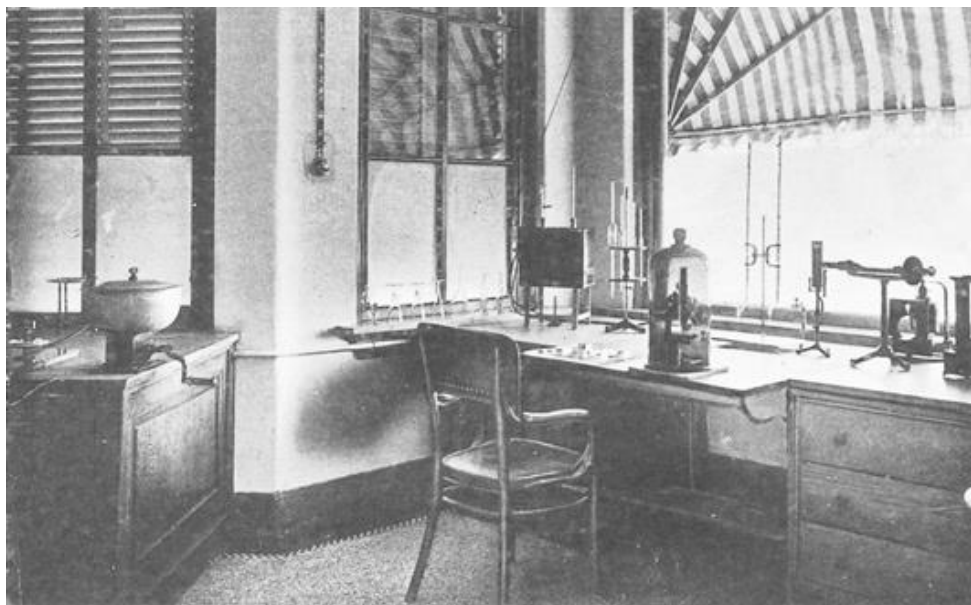
N. A. /1, 50, Notulen van de raad, 19 april 1929, pag. 2, tijdens deze vergadering van de gemeenteraad werd de brief van G. S. aan B. en W. van 27 juni 1928 voorgelezen, ook het antwoord van B. en W. van 8 augustus 1928

Afb. 30. zaal waarin de kinderen omstreeks 1928 werden verpleegd.

drie regenten voor de verkoop en één tegen. De meerderheid achtte een en ander niet in strijd met de doelstelling van het Algemeen Burger Gasthuis: de verpleging van (arme) zieken. Dat zou alleen niet meer kunnen gebeuren in een eigen gebouw. Als de zusters de exploitatie van het ziekenhuis overnamen, dan zouden de fondsen van de instelling gebruikt kunnen worden om de verpleging van patiënten te subsidiëren. Men besloot met de zusters de onderhandelingen te openen over de prijs en de voorwaarden.

In de raadsvergadering van 4 september werden de eerste regenten benoemd op grond van het nieuwe reglement. Tot de benoemden behoorde het S.D.A.P. raadslid H. M. Walder. Het college bestond nu uit een katholieke voorzitter, vier leden van katholieken huize, één protestants lid en een sociaal-democraat. Het nieuwe gasthuisbestuur boog zich in november en december over de voorwaarden voor de verkoop van de ziekenhuisgebouwen. Tijdens een buitengewone

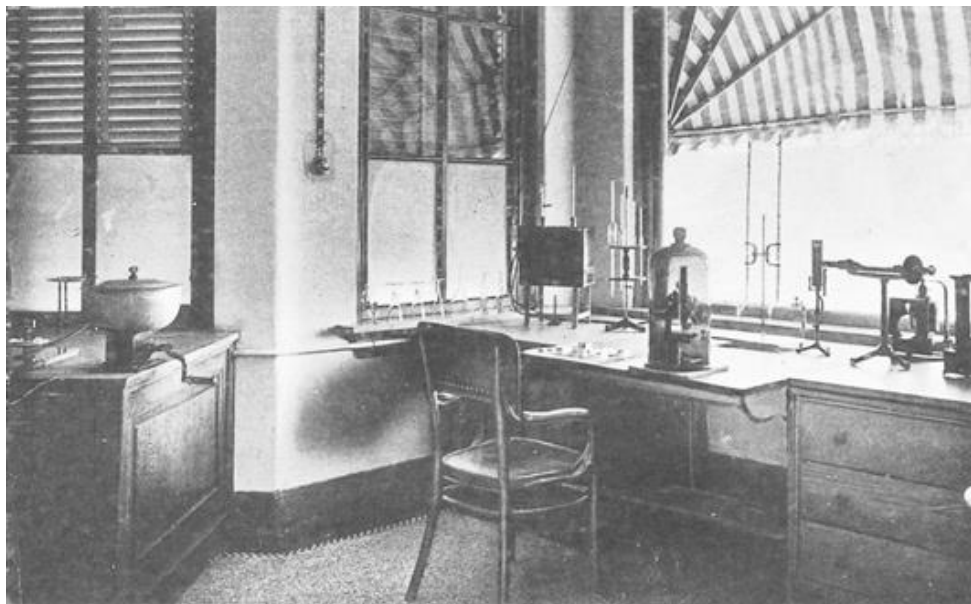

Afb. 31. Het laboratorium, gebouwd in 1912, zoals het er rond 1928 uitzag.

vergadering op 7 december keurden de regenten een concept-contract met de zusters goed.

Die gingen daarmee accoord, waarna het college op 18 januari 1929 besloot (vier stemmen voor en twee tegen; de katholieke regenten stemden voor en het protestantse en het sociaal-democratische bestuurslid waren tegen) het gasthuisgebouw en de aangrenzende terreinen te verkopen aan het genootschap 'Toevlucht in Lijden'. Tevens viel de beslissing aan Gedeputeerde Staten hiervoor toestemming te vragen. Aan het besluit lagen de volgende overwegingen ten grondslag. De zusters hadden al herhaaldelijk verzocht de gebouwen te mogen kopen om daarin zelfstandig de ziekenverpleging ter hand te nemen (uit de archieven blijkt overigens nergens dat vaker verzoeken zijn gedaan). Als de religieuzen zouden vertrekken, diende de verpleging opgedragen te worden aan leken en dat zou onbetaalbaar zijn. De bisschop van Breda wenste in ieder geval een katholiek ziekenhuis in Bergen op Zoom en het ABG zou daar nooit mee kunnen concurreren. De verkoop zou goed zijn

Studies uit Bergen op Zoom VII

Afb. 32. De operatiekamer in het ABG, gebouwd aan de achterzijde van het ziekenhuis in 1909. De foto is waarschijnlijk genomen in 1928.

voor de financiële positie van de instelling en in het belang van de zieken. Een gemeente van 21.000 zielen vroeg om een goed geoutilleerd ziekenhuis, stelde het gasthuisbestuur.

Het college van regenten wilde 46.000 gulden voor de gebouwen ontvangen, wat maar een fractie was van de werkelijke waarde. De prijs werd zo laag gesteld om de verpleegkosten goedkoop te kunnen houden, zo blijkt uit de notulen van de regentenvergaderingen ¹³⁹).

Gedeputeerde Staten vroegen burgemeester en wethouders van Bergen op Zoom advies uit te brengen over de kwestie. Eind maart 1929 bepaalde de gemeenteraad dat B. en W. met het geven van hun advies dienden te wachten tot de zaak in haar vergadering was behandeld. In de maand daarop kwamen bij het gemeentebestuur zes bezwaarschriften

¹³⁹ ABG 14, 13 juli 1928;

N. A. /1, 49, Notulen van de raad, 4 september 1928;

ABG 14, 16 november en 3 december 1928; 7 december 1928; 18 januari 1929.

binnen tegen de verkoop van de gasthuisgebouwen aan de zusters. Het Nederlandsch Verbond van Vakvereeningen was een van de organisaties die protesteerden tegen de plannen. Ook van kerkelijke zijde waren er ernstige bezwaren. Een algemeen ziekenhuis mocht niet veranderen in een katholieke instelling, zo vonden het college van kerkvoogden en het college van notabelen van de Hervormde Gemeente. Ook de kerkeraden van de Hervormde Gemeente en van de Gereformeerde Kerk lieten zich in die zin uit. Verder stuurden de afdeling Bergen op Zoom van de S.D.A.P. en de vrouwenclub van die partij bezwaarschriften.

Op verzoek van zeven raadsleden werd over de kwestie op 19 april een afzonderlijke raadsvergadering gehouden. In een uitvoerige discussie betoogden verschillende leden dat het college van regenten niet de bevoegdheid had het ziekenhuis te verkopen. Verder zou verkoop in strijd zijn met de doelstelling van het ABG. Er werden drie moties ingediend tegen de verkoop van de gasthuisgebouwen, maar voor geen enkele motie was een meerderheid te vinden.

Een week na de vergadering van de gemeenteraad stuurden zes raadsleden een brief naar Gedeputeerde Staten met het verzoek de verkoop tegen te houden. Onder hen regent en raadslid Walder. Begin juni liet een meerderheid van burgemeester en wethouders aan G.S. weten dat zij geen bezwaar had tegen de verkoop. De verpleging van arme zieken zou er niet door in gevaar komen: de doelstelling van het Algemeen Burger Gasthuis zou voortaan slechts op een andere manier verwezenlijkt worden. De regenten exploiteerden niet zelf een ziekenhuis, maar beheerden de fondsen waaruit de verpleging van zieken werd gesubsidieerd. De gemeente zou daardoor minder kwijt zijn aan verpleegkosten voor arme zieken, wat viel toe te juichen, aldus B. en W. Op 11 oktober 1929 hadden Gedeputeerde Staten nog steeds geen beslissing genomen, want de regenten maanden op die dag G.S. tot spoed. De

gasthuisgebouwen waren dringend aan reparaties toe, met name de verblijven van de zusters.

De bisschop van Breda, Mgr. P. Hopmans, bracht op 25 november een bezoek aan het Sint-Catharinagesticht. Hij deelde toen aan de moeder-overste van de orde, M. Th. Calon, mee dat de zusters dienden af te zien van de aankoop van de gasthuisgebouwen. Ook regent A. Testers had op die dag een ontmoeting met de bisschop. Testers bracht twee dagen later verslag uit aan zijn mede-regenten. De bisschop had hem verteld dat de koop niet door kon gaan. Monseigneur Hopmans had aangevoerd dat hij de zusters geen financiële 'strop' wilde bezorgen. Ook de gemeente Bergen op Zoom wenste hij te behoeden voor een financieel debacle. Hij zou de zusters daarom niet uit het gasthuis wegnemen.

Op de vraag waarom de bisschop de verkoop nu precies terugdraaide, is in de archieven nergens een duidelijk antwoord te vinden. In de notulen

Afb. 33. Detail oude hoofdingang aan de Van Dedemstraat.

Afb. 34. A. G. G. Juten, voorzitter van het college van regenten van het ABG van 1928 tot 1935.

van het college van regenten en in de correspondentie over de verkoop komt alleen naar voren dat de bisschop de zaak in financieel opzicht nadelig achtte voor zowel de zusters als de gemeente Bergen op Zoom. Of dit ook de werkelijke reden is geweest, mag worden betwijfeld. Immers, burgemeester en wethouders hadden aan de provincie laten we-

ten dat de gemeente door de verkoop juist goedkoper uit zou zijn. Verder waren de zusters accoord gegaan met een concept-contract, waarin ook de financiële kant van de zaak was geregeld. De regenten van het ABG hadden voor de gebouwen een zeer bescheiden prijs gevraagd en voorts was overeengekomen dat de fondsen van de instelling gebruikt zouden worden om de verpleging van (arme) zieken te subsidiëren. Waarschijnlijk was de deining die in de stad was ontstaan rond de affaire voor de bisschop een belangrijke reden om zijn standpunt te herzien.

Een schrijven van moeder-overste Calon van 25 november bevestigde dat de zusters afzagen van de koop. Het college van regenten trok daarna het besluit van 18 januari 1929 in. Op de regentenvergadering van eind december bleek dat de bisschop had beloofd dat de zusters nog een

‘tiental jaren de verpleging zullen waarnemen, mits geen moeilijkheden in de weg worden gelegd’ ¹⁴⁰).

Nu de hele kwestie met een sisser was afgelopen, besloten de regenten op 27 februari 1930 het gasthuis uit te breiden. Drie maanden later kregen zij daarvoor toestemming van G.S. Aan de noordzijde van het gasthuis (in de richting van de Burgemeester Van Hasseltstraat) werd een nieuw zusterhuis gebouwd, het zogenaamde slot. Aan de andere kant van het hoofdgebouw aan de Van Dedemstraat (in de richting van de

Afb. 35. De zogenaamde wiegkamer in het ziekenhuis (omstreeks 1928).

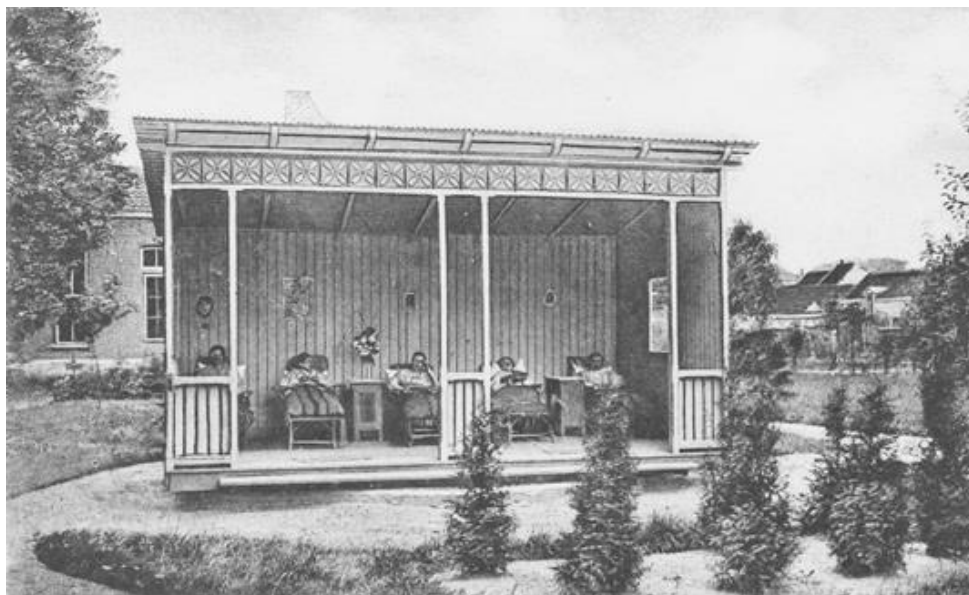
¹⁴⁰ N. A. /1, 50, Notulen van de raad, 28 maart 1929;
ABG-doc 2, bezwaarschriften april 1929;
N. A. /1, 50, Notulen van de raad, 19 april 1929;
ABG-doc 2, brief van 6 raadsleden aan gedeputeerde staten d. d. 26 april 1929,
brief burgemeester en wethouders van Bergen op Zoom aan gedeputeerde staten
d. d. 7 juni 1929;
ABG 15, 11 oktober 1929; ABG-doc 2, brief overste M. Th. Calon aan college van
regenten d. d. 25 november 1911;
ABG 15, 27 november 1929; 27 december 1929.

Antwerpsestraat) verrees een geheel nieuwe hoofdingang. Verder kwamen er een kinderafdeling, een zonnehuis (voor de verpleging van patiënten die aan tuberculose leden), alsmede een nieuwe centrale verwarming; het sanitair en het meubilair werden aangepast aan de eisen van de tijd. De kosten van de uitbreiding bedroegen 178.492 gulden. Halverwege januari 1932 deelde voorzitter Juten mee dat de werkzaamheden waren voltooid. Hij sprak bij die gelegenheid over een 'modelinrichting voor de gehele omgeving ¹⁴¹).

¹⁴¹ ABG 15, 27 februari 1930;
ABG-doc 2, machtiging G. S. 28 mei 1930;
ABG 15, 15 januari 1932.

Het reglement van 1934. Is het personeel gemeente-ambtenaar?

Op 29 oktober 1931 overleed amanuensis J.F. Bevin na bijna veertig jaar in het Algemeen Burger Gasthuis werkzaam te zijn geweest. Voorzitter Juten herdacht hem twee weken later in de regentenvergadering. Volgens de voorzitter was Bevin een enigszins conservatieve man, die het niet altijd

Afb. 36. Gezicht op de tuin van het Algemeen Burger Gasthuis, met daarin één van de draaibare lighallen voor de verpleging van tbc-patiënten. De foto werd gemaakt rond 1928.

eens was met veranderingen in het gasthuis. 'Hij waakte over de schatkist alsof het de zijne was. Regelmatig, iederen dag, bezocht de secretaris de inrichting, pleegde overleg met de hoofdzuster en besprak dan de belangen van het ziekenhuis. De zusters onderwierpen zich gaarne aan zijn administratie,' aldus Juten. Hoewel Bevin officieel geen regent was, vormde hij wel de enige constante factor in het bestuur van het gasthuis.

Afb. 37. Kamer voor de artsen die in het gasthuis werkzaam waren (omstreeks 1928).

Afb. 38. De hoogtezonkamer in het ABG rond 1928. De apparatuur werd aangeschaft in 1921, nadat het ziekenhuis was aangesloten op het elektriciteitsnet.

De laatste tien jaar werd hij bijgestaan door zijn zoon, J.F. Bevin jr. Die werd dan ook door de regenten benoemd tot amanuensis ad interim. Bevin jr. maakte kenbaar secretaris-penningmeester, belast met de gehele administratie van het gasthuis, te willen worden, maar hij verbond daar wel een voorwaarde aan. Hij wilde niet alleen bezoldigd functionaris zijn, maar ook deel uit maken van het college van regenten, zodat hij op voet van gelijkheid zou kunnen deelnemen aan de bestuursbesprekingen. Op deze vermenging van functies zou later veel kritiek worden uitgeoefend.

Hoe het ook zij, het regentencollege ging ermee accoord en besloot op 23 november 1932 tot wijziging van het reglement. Een drietal weken later stuurde men een wijzigingsvoorstel naar burgemeester en wethouders, vergezeld van een memorie van toelichting. Hierin stelden de regenten dat, nu het gasthuis de afgelopen jaren sterk was uitgebreid, ook de hoeveelheid werk voor het bestuur was toegenomen. Daarom wilde men

Afb. 39. Een tweede klasse patiëntenkamer in het ziekenhuis. De foto dateert vermoedelijk van 1928.

het aantal regenten van zeven op negen brengen, vier uit de gemeenteraad en vijf uit de burgerij. De benoeming van de voorzitter en de secretaris-penningmeester (was amanuensis) zou dienen te gebeuren door het college van regenten, onder goedkeuring van de gemeenteraad. De bepaling dat de voorzitter lid moest zijn van de raad wensten de heren te schrappen, omdat die koppeling slecht zou zijn voor het goed functioneren van het bestuur. Nu bestond immers het risico dat na iedere gemeenteraadsverkiezing een nieuwe voorzitter aantrad. Dat bracht de continuïteit in het bestuur van het gasthuis ernstig in gevaar. Tot slot wenste men de mogelijkheid te scheppen dat de secretaris-penningmeester tevens regent kon zijn.

Ook deze poging van de regenten om zelf hun voorzitter te mogen benoemen mislukte. De gemeenteraad bepaalde eind mei 1933 namelijk dat wat het voorzitterschap betreft alles bij het oude diende te blijven. De benoeming van de voorzitter bleef dus geschieden door en uit de raad,

die een dikke vinger wenste te behouden in de ziekenhuisap. Met de andere wijzigingen ging men wel accoord ¹⁴²).

Gedeputeerde Staten lieten halverwege 1933 weten dat zij bezwaren hadden tegen het nieuwe reglement. Bepalingen die de rechtspositie van het personeel raakten, zoals in artikel 11 over de schorsing van de secretaris-penningmeester, hoorden volgens de provincie niet thuis in het reglement van het ABG, maar in het ambtenarenreglement van de gemeente. De regenten, door B. en W. om advies gevraagd, gaven te kennen dat het bedoelde personeel niet behoorde tot de ambtenaren, als bedoeld in artikel I van de ambtenarenwet van 1929. 'De in artikel 11 genoemde titularis is geen gemeente-ambtenaar, hij is in dienst van de stichting ABG,' schreef het gasthuisbestuur. Gedeputeerde Staten handhaafden hun zienswijze en deelden dat aan het gemeentebestuur mee: 'Voorschriften, die de rechtstoestand der ambtenaren van het burgerlijk orgaan van armenzorg raken, moeten uit het reglement worden gelicht en geplaatst in het ambtenarenreglement van de gemeente'. Burgemeester en wethouders wijzigden daarop het reglement van het ABG overeenkomstig de wensen van G.S. en legden het voor aan de raad. Die vergaderde daar op 1 december 1933 over. Wethouder Juten (tevens voorzitter van het ABG) nam in het college een minderheidsstandpunt in. Hij betoogde dat het personeel van het gasthuis geen gemeente-ambtenaar was. Mocht de raad het voorstel van B. en W. overnemen, dan zou het college van regenten in beroep gaan, want het ABG was geen gemeentelijke instelling en het personeel dus geen ambtenaar. Andere raadsleden verkondigden precies het tegenovergestelde. Zij beriepen zich

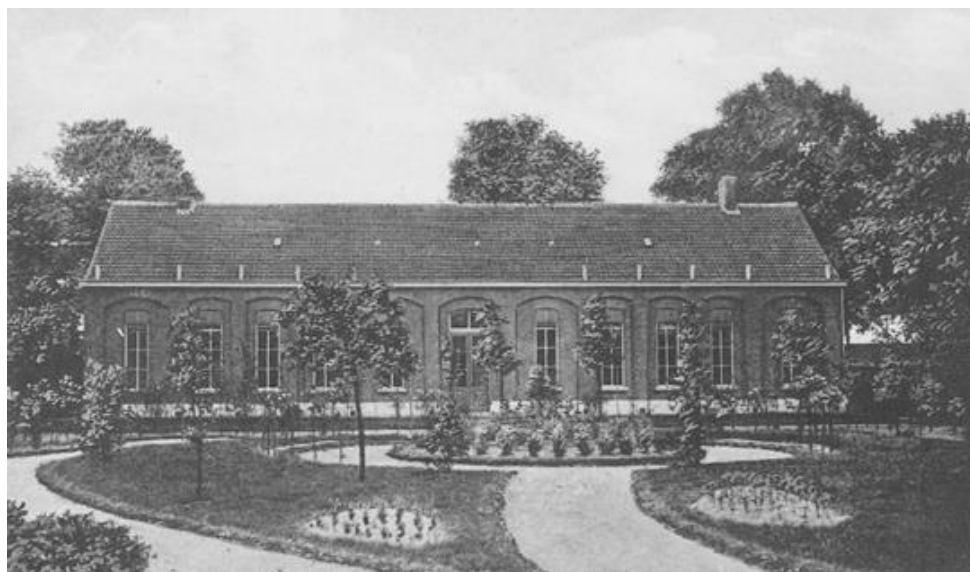
¹⁴² ABG 15, 11 november 1931, 23 november 1932;

ABG 16, 10 september 1937;

ABG 226a 1 dossier inzake de wijziging van het reglement 1932, brief college van regenten aan B&W. 14 december 1932;

N. A. 1, 54, Notulen van de raad 26 mei 1933.

op het feit dat het gasthuis viel onder artikel 2a van de armenwet, een gemeentestelling door de burgerlijke overheid geregeld en van harentwege bestuurd. Uiteindelijk werd het voorstel van 8. en W. met tien tegen negen stemmen verworpen. Gedeputeerde Staten legden zich bij de beslissing van de raad neer. De personeelsleden van het ABG zouden dus niet de status van gemeente-ambtenaar krijgen. G.S. keurden het reglement in de zomer van 1934 alsnog goed. Bevin werd vervolgens voorgedragen als vijfde regent uit de burgerij. De raad ging daar op 27 juli mee accoord ¹⁴³).

Afb. 40. De barak achter in de tuin van het gasthuis. Deze ruimte was bestemd voor de verpleging van patiënten met een besmettelijke ziekte. De foto is gemaakt rond 1928.

¹⁴³ ABG-doc 2, dossier reglement 1934, brief G. S. aan B. en W. 14 juni 1933, brief college van regenten aan B. en W. 26 juli 1933, brief G. S. aan B. en W. 27 september 1933, goedkeuring G. S. 20 juni 1934; N. A. /1, 54, Notulen van de raad 1 december 1933, 27 juli 1934.

Afb. 41. De regentenkamer in het Algemeen Burger Gasthuis omstreeks 1928.

De onduidelijke status van het ABG zorgde ook in latere jaren voor geschillen met het gemeentebestuur en voor de nodige discussies in de raad over de rechtspositie van personeelsleden van het ziekenhuis. Met name over de toepassing van de pensioenwet werden heel wat woorden vuil gemaakt. De pensioenraad bepaalde in 1938 dat het ABG beschouwd moest worden als een gemeentelijke instelling volgens de pensioenwet van 1922 en dat het personeel derhalve voor de toepassing van die wet als ambtenaar aangemerkt diende te worden. Die uitspraak was in 1939 aanleiding om een commissie in het leven te roepen, die de oorsprong en het wezen van de instelling moest vastleggen. Dit om uit te maken of het ABG een gemeentelijke instelling was of een zelfstandige stichting. De leden van de commissie, vooral historici, werden op 16 december 1939 geïnstalleerd. Door de oorlogsjaren is het nooit tot een uitspraak gekomen over de status van het ABG. Wel stelde gemeentearchivaris C.J.F. Slootmans in dit verband in 1942 een lijvig rapport samen over de geschiedenis van het gasthuis.

Ook ongevraagd bemoeiden historici zich met de zaak, zoals oud-gemeentearchivaris H. Levelt in 1937 en 1938. Hij kwam tot de uitspraak dat het ABG geen gemeentelijke instelling was. Levelt ging ervan uit dat het een religieuze instelling was, bestuurd door kerkelijke autoriteiten. De bezittingen van de instelling zouden, volgens hem, bij de hervorming in 1580 door het stadsbestuur zijn geconfisceerd. Zoals in hoofdstuk IV is aangetoond, is deze bewering tendentieuus.

De centrale raad van beroep bevestigde in 1941 de uitspraak van de pensioenraad dat het personeel van het gasthuis als ambtenaar beschouwd diende te worden. Ook het ambtenarengerecht in 's-Hertogenbosch kwam in 1955 tot dezelfde uitspraak voor wat betreft de toepassing van de ambtenarenwet op het personeel van het ABG. Pas in 1961 kwam er een einde aan de onzekerheid die er met betrekking tot de rechtspositie van het personeel bestond. Het college van regenten besloot toen (op 14 april) dat die rechtspositie voortaan zoveel mogelijk gelijk zou zijn aan die van het gemeente-personeel ¹⁴⁴).

Bij alle reglementswijzigingen veranderden eigenlijk alleen de bepalingen die de samenstelling van het bestuur regelden. De overige artikelen bleven, op wat details na, sinds 1836 nagenoeg ongewijzigd. Zo was in dat jaar bepaald dat de directie van het ABG gevormd werd door het college van regenten, daarbij geassisteerd door de amanuensis. Toen geneesheer

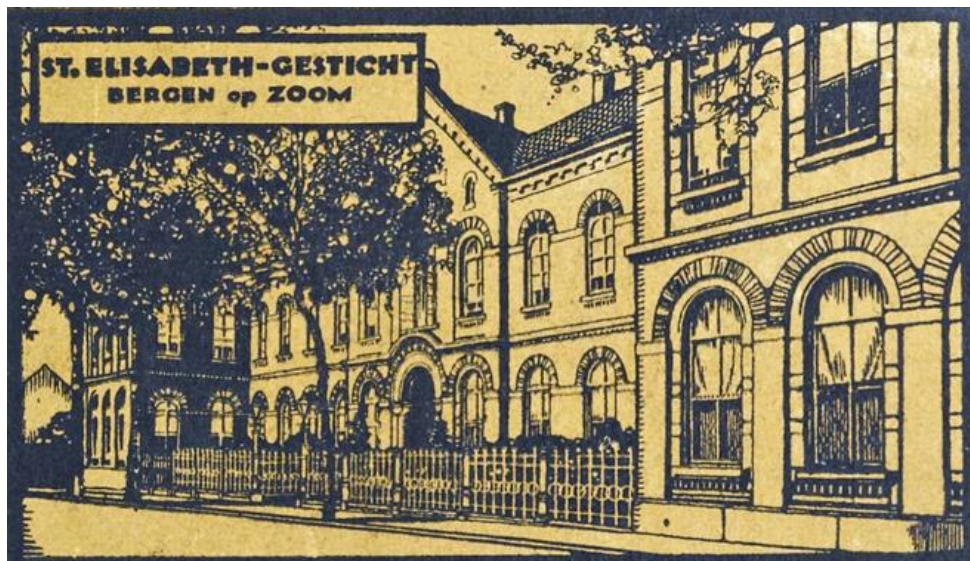
¹⁴⁴ ABG 16, 10 maart 1939, 15 december 1939, 12 juli 1940;
H. Levelt, Het Bergen op Zoomsche Gasthuis geen gemeente-eigendom, Sinte Geertruydts-bronne /4, 1937;
H. Levelt, een spiegelkwestie, Sinte Geertruydtsbronne 15, 1938 A. B. G., 69f dossier inzake het proces voor het ambtenarengerecht te 's-Gravenhage 1940-1941 tussen dokter Fick en het ABG inzake de pensioenregeling;
ABG, 69e uitspraak ambtenarengerecht te 's-Hertogenbosch 28 februari 1955;
ABG, 16c. 14 april 1961; ABG-doc 3, dossier studiecommissie ABG, nota gemeentearchivaris J. H. van Mosselveld, augustus 1967, 6.

Afb. 42. De kapel van het ziekenhuis, gebouwd tegenover de hoofdingang. Deze opname werd gemaakt omstreeks 1928.

L.J.J.M. Fick in 1931 dan ook een bordje met het opschrift geneesheer-directeur op zijn deur liet bevestigen, werd hij door het college op het matje geroepen. Na enig soebatten mocht hij de titel directeur-geneesheer voeren omdat hij behalve geneesheer van de instelling ook directeur was van de medische afdeling.

Een jaar later vond Fick het nodig een paar wijzigingen in het reglement aan te brengen. De verbodsbepaling op het opnemen van patiënten met een geslachtsziekte was zijns inziens in de praktijk niet te handhaven. Verder was hij van mening dat er te weinig verpleegsters waren. Aangezien de religieuze orde niet in staat was er meer te leveren, dienden er lekenverpleegsters te komen. De regenten durfden over beide zaken geen beslissing te nemen. Fick moest de zaak maar regelen met de binnenmoeder. Of hij dat ook gedaan heeft, is niet duidelijk. In de notulen wordt er in ieder geval met geen woord meer over gerept.

Afb. 43. Omslag van een boekje met prentbriefkaarten, uitgegeven omstreeks 1928. Opmerkelijk is dat het ABG wordt aangeduid als Sint-Elisabeth Gesticht. Mogelijk houdt dit verband met de voorgenomen verkoop van het ziekenhuis aan de congregatie in 1928/1929. Door de opschudding die rond deze kwestie ontstond, ging de verkoop uiteindelijk niet door.

Vanaf 1933 mocht dokter Fick aan het begin van iedere regenten-vergadering (er werd minstens een keer per maand vergaderd) zijn zegje komen doen. Steevast werd hem dan gevraagd 'of hij iets naar voren te brengen had in 't belang der instelling'. Meestal volgde dan een lijstje met apparaten en instrumenten, die aangeschaft dienden te worden. Het antwoord luidde vrijwel altijd dat bij het opmaken van de begroting daar zoveel mogelijk rekening mee zou worden gehouden. Daarna verliet de geneesheer van de instelling de kamer en gingen de regenten over tot het bespreken van de in hun ogen echt belangrijke zaken. Zo moest dokter Fick maandenlang vragen om een naslagwerk voor het laboratorium, kosten 27 gulden. Eind 1933 meldde de geneesheer dat het röntgen-toestel vervangen moest worden. Ook was het nodig dat er een apparaat kwam voor onderzoeken naar stofwisselingsziekten en een

Afb. 44. De voorgevel van het Algemeen Burger Gasthuis aan de Van Dedemstraat voor de uitbreiding in 1930/1931.

elektrocardiograaf. Alles bij elkaar een investering van 10.000 gulden. Het röntgentoestel kon hij krijgen, maar verder hoefde nergens op gerekend te worden. Pas in 1935 werd het toestel voor onderzoek van stofwisselingsziekten aangeschaft. Intussen mocht Fick maar eens in de twee maanden bij de regentenvergadering zijn opwachting maken: de heren bestuursleden waren teleurgesteld dat hij alleen maar verzoeken deed 'om het een of ander aan te kopen'.

Begin maart deelde dokter Fick mee dat zijn taak hem te zwaar werd. Een jaar later werd officieel afscheid van hem genomen. Men had er begrip voor dat hij het ambt van geneesheer van het ABG niet meer kon combineren met zijn omvangrijke huisartsenpraktijk. Fick stelde tijdens de bijeenkomst die ter gelegenheid van zijn vertrek was georganiseerd, dat het gasthuis voorbij werd gestreefd door andere instellingen in de

Afb. 45. Het Algemeen Burger Gasthuis na de bouw van het nieuwe zusterhuis (links) en een andere hoofdingang (rechts). Deze foto is gemaakt na 1931.

omgeving. Een van de oorzaken was gebrek aan personeel. Hij pleitte nogmaals voor het aantrekken van leken voor de verpleging. Ook bracht hij naar voren dat zijn opvolger meer bij het beleid betrokken moest worden ¹⁴⁵).

Chirurg Cartier van Dissel stopte in januari 1933 om gezondheidsredenen met zijn werkzaamheden; chirurg-vrouwenarts J. C. Tetzner volgde hem op. Aanvankelijk vreesden de regenten moeilijkheden met de zusters, omdat de man niet katholiek was. Toch werd hij benoemd tot chirurg voor de 'armenpraktijk' tegen een honorarium van 500 gulden per jaar. In oktober 1934 vertrok Tetzner alweer en werd de chirurg-vrouwenarts A. van der Kamp in zijn plaats benoemd. In hetzelfde jaar werd ook de

¹⁴⁵ ABG 15, 11 december 1931, 12 augustus 1932, 13 januari 1933, 10 november 1933, 15 december 1933, 12 januari 1934, 8 februari 1935, 8 maart 1935;
ABG 16, 30 maart 1936, afscheidsbijeenkomst dokter Fick.

vrouwelijke kinderarts L. Cramer aangesteld. Zij kreeg 100 gulden per jaar voor het behandelen van kinderen die voor rekening van de gemeente werden opgenomen. De patiënten die zelf konden betalen, waren vrij in de keuze van een arts. Dat hield in dat er nog een aantal artsen, zowel huisartsen als specialisten, gebruik maakte van de faciliteiten van het gasthuis. De kinderarts Cramer moest toen zij in dienst trad de volgende verklaring ondertekenen: ‘De ondergetekende, erkennende dat zij hare praktijk uitoefent in een overwegend katholiek milieu, verklaart hiermede dat zij in hare gedragingen, uitlatingen of anderszins alles zal vermijden wat kwetsend of krenkend mocht zijn voor de katholieke principes’. Iets dergelijks zou in 1960 flink wat stof doen opwaaien ¹⁴⁶).

Door de vooruitgang van de medische wetenschap en de daarmee samenhangende modernisering van het gasthuis, steeg het aantal patiënten na de eeuwwisseling sterk. Iets wat duidelijk blijkt uit het onderstaande staatje.

	aantal patiënten	aantal verpleegdagen	gemiddeld per patiënt
1900	81	8447	104,4
1910	295	21918	74,3
1920	558	29837	53,5
1930	947	23693	25
1940	1421	31747	22,3
1950	4909	69007	14
1960	5924	102657	17,5

Opvallend is de toename van het aantal verpleegdagen tussen 1900 en 1910. Hierbij speelt de uitbreiding van het gasthuis rond 1909, die mogelijk werd gemaakt door de erfenis van P.K. Meeussen, ongetwijfeld

¹⁴⁶ ABG 15, 13 januari 1933, 4 oktober 1934, 12 oktober 1934, 10 augustus 1934;
ABG 280. 1, correspondentie 1934, verklaring kinderarts Cramer 15 oktober 1934.

een rol. Ook het feit dat alle artsen in de stad na 1900 gebruik mochten maken van de faciliteiten van het gasthuis voor het behandelen van hun particuliere patiënten zal aan de stijging hebben bijgedragen. Verder zal van invloed zijn geweest op het voortdurend toenemend aantal patiënten, dat het gasthuis vanaf ongeveer 1913 een steeds grotere rol ging spelen voor de hele regio. Voor die tijd werden vrijwel alleen patiënten opgenomen uit Bergen op Zoom. Spectaculair is ook de stijging tussen 1940 en 1950. De oorzaak daarvan is het ziekenfondsenbesluit van 1941, waarop we later nog zullen terugkomen.

Tot slot wijzen we hier op de aanzienlijke daling van het gemiddeld aantal verpleegdagen per patiënt. Dit hangt ongetwijfeld samen met de medische wetenschap, die sinds 1900 met sprongen vooruit is gegaan. Verder valt te denken aan bijvoorbeeld de algehele verbeterde lichamelijke conditie van de bevolking en een wijziging in de soorten ziekten. Door betere hygiënische omstandigheden kwam een aantal ernstige ziekten, in de negentiende eeuw nog verantwoordelijk voor de nodige slachtoffers, niet of nauwelijks meer voor ¹⁴⁷).

Wantoestanden

Verschillende in het ABG werkzame artsen brachten vanaf 1935 klachten naar voren over de gang van zaken in het gasthuis. Met name het religieuze personeel moest het regelmatig ontgelden. De militaire arts E.M. Kale opende in februari van dat jaar de rij. Hij was door de regenten uitgenodigd zijn grieven kenbaar te maken tijdens een vergadering van het college. Volgens Kale was er nauwelijks controle op het doen en laten van de zusters. Ze ontvingen onvoldoende opleiding en de meest bekwame zusters vertrokken naar de missie of de wijkverpleging. De patiënten werden tijdens de mis en het lof soms overgelaten aan hun lot.

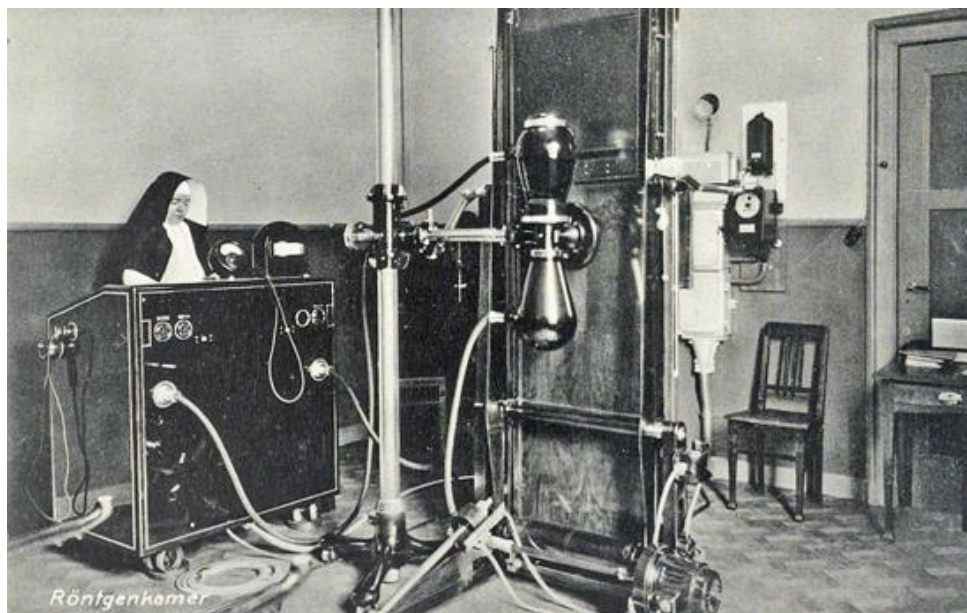
¹⁴⁷ Cijfers ontleend aan het jaarverslag over 1962 van het ABG.

De zuster die in de gemeentelijke barak voor besmettelijke ziekten werkte, assisteerde ook de neus- en oorarts. Patiënten werden alleen gewassen op doktersadvies. Het personeel zag de vrouwelijke arts Cramer niet voor vol aan en op de zalen werd gekaart om geld, wat gepaard ging met veel lawaai. Kale adviseerde de regenten verder een internist-röntgenoloog aan te trekken.

Ook kinderarts Cramer had kritiek op de verplegende orde. Zij was van mening dat de verpleging in het ABG nogal achterliep bij andere ziekenhuizen. Er was niet genoeg personeel, waardoor allerlei zaken bleven liggen. De verpleging 's nachts schoot tekort, vooral bij stervenden, die regelmatig aan hun lot werden overgelaten. De vakkennis van de zusters achtte Cramer zeer gering. Voorts waren de artsen niet welkom in het laboratorium en dienden ze wat dit betreft af te gaan op het werk van een zuster. Chirurg Van der Kamp was wat milder in zijn oordeel. Hij vond de kwaliteit van de verpleging wisselend, wat volgens hem vooral veroorzaakt werd door de verscheidenheid van milieus waaruit de zusters afkomstig waren ¹⁴⁸).

Op 16 augustus 1935 benoemde het college van regenten de internist Th. Franken tot eerste geneesheer-directeur van het ABG. Franken had als chef de clinique in het Sint-Canisius ziekenhuis in Nijmegen gewerkt. Omdat hij zich eerst nog wilde bekwamen als röntgenoloog, begon dokter Franken pas op 1 april van het volgende jaar in het gasthuis. Terwijl hij studeerde trad er, na een gemeenteraadsverkiezing, een grotendeels nieuw college van regenten aan. Voorzitter Juten werd vervangen door Th. Boschman. Geneesheer-directeur Franken woonde begin mei 1936 voor het eerst een vergadering bij van het gasthuisbestuur. Daar maakte hij kenbaar dat er naar zijn mening in het ABG te weinig verpleegsters waren, namelijk slechts één op vijf zieken. Die verhouding diende één op

¹⁴⁸ ABG 15, 8 februari 1935, 27 maart 1935, 12 april 1935.

Afb. 46. De röntgenkamer in her ziekenhuis in 1934. De afgebeelde apparatuur werd aangeschaft in 1933.

drie te zijn. Hij pleitte daarom voor het aantrekken van niet-religieus personeel.

De regenten antwoordden hem dat daar al vaak over was gesproken, maar dat de verplegende orde er zich steeds tegen had verzet. Franken deelde grotendeels de kritiek van de artsen Kole en Cramer. Verder vond hij dat de varkenshokken vlakbij de gasthuisgebouwen dienden te verdwijnen. Ook had hij gezien dat de kinderafdeling geteisterd werd door een vliegenplaag, omdat vuilnisbakken niet verwijderd waren. Pogingen een opleiding te beginnen voor niet-religieuze verpleegsters liepen op niets uit. Enkele malen werd op regentenvergaderingen aangekondigd dat de eerste leken weldra een aanvang zouden maken met hun opleiding. Zoals blijkt uit latere mededelingen kwam daar echter niets van terecht. Wrijvingen tussen de geneesheerdirecteur en de binnenmoeder waren hiervan de oorzaak. Een speciale bespreking in december 1936 tussen de voorzitter, de secretaris-penningmeester, de

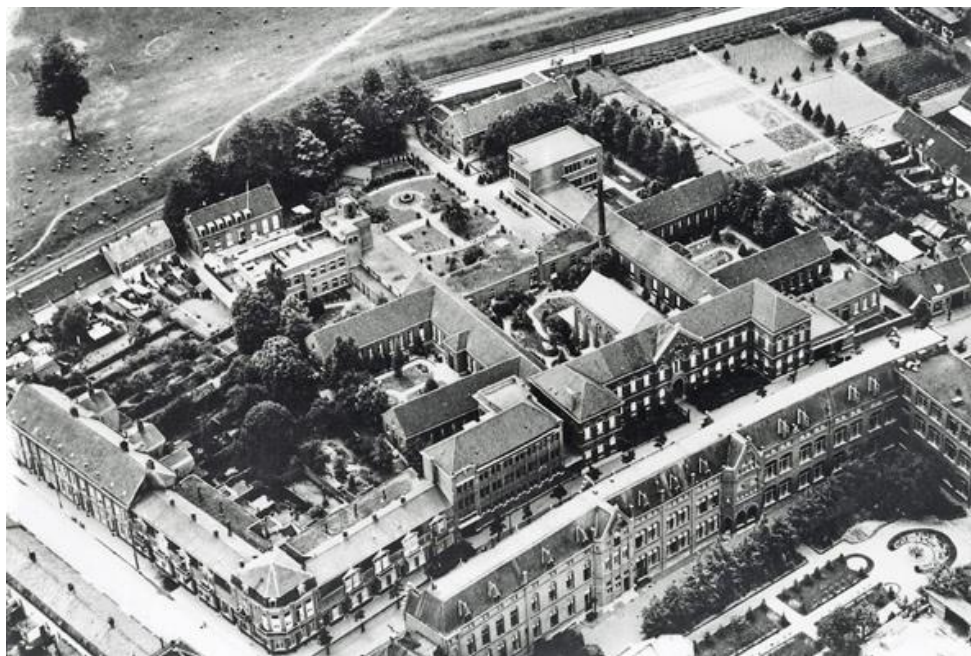
Studies uit Bergen op Zoom VII

zusters en de geneesheer-directeur om de verhouding tussen de laatsten te verbeteren, leverde niets op ¹⁴⁹).

De Bredase chirurg en vrouwenarts D.M.C. van Hilten stapte op 1 april 1937 op, na jarenlang zijn particuliere patiënten in het ABG te hebben behandeld. Enkele zusters hadden het college van regenten eerder laten weten dat de chirurg hen onheus had bejegend. Van Hilten had de zusters incompetentie verweten en de inrichting van het ABG bekritiseerd. De regenten vroegen de chirurg vervolgens om opheldering. Die brief was voor Van Hilten aanleiding om het ziekenhuis de rug toe te keren. Hij deelde het gasthuisbestuur mee dat patiënten vanwege ‘mistoestanden’ in het ABG naar andere ziekenhuizen trokken. Volgens Van Hilten deugde de inrichting van de operatie-afdeling niet en begingen de zusters ernstige fouten tegen de aseptiek (het voorkomen van infecties bij de behandeling van wonden), waardoor na chirurgische ingrepen infecties optraden. Het ziekenhuis was de laatste jaren achteruit gegaan, zo meldde hij. In andere West-Brabantse instellingen was het hem gelukt de operatie-afdeling op een hoog peil te brengen, maar in het ABG bleek dat niet mogelijk. In een later schrijven liet Van Hilten weten dat het ABG rond 1932 op medisch gebied een uitstekende naam had (het ziekenhuis stond toen ‘boven aan de lijst’). Daarna was het volgens de chirurg misgegaan.

Dertien artsen uit de regio stuurden eveneens een brief aan de regenten, waarin zij hun ontsteltenis uitspraken over het vertrek van Van Hilten, die kennelijk een goede naam had. De medici, die hun patiënten doorverwezen naar de Bredase chirurg, waren ervan overtuigd dat de klachten van Van Hilten gegrond waren. Zij vonden dat de reputatie van het ABG door deze kwestie ernstig werd geschaad. Ook de afdeling

¹⁴⁹ ABG 15, 14 juni en 16 augustus 1935, 30 augustus 1935; voorzitter Boschman werd op 3 september 1935 door de gemeenteraad benoemd;
ABG 16, 8 mei 1936, 1 december 1936.

Afb. 47. Luchtopname van het ABG in 1934. Duidelijk te zien is hoe het gasthuis in 1930/1931 werd uitgebreid. Zowel aan de Van Dedemstraat als aan de achterzijde van het ziekenhuis verrezen nieuwe ruimten. (foto KLM-Aerocarto)

Bergen op Zoom en Roosendaal en omstreken van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst hield zich met de affaire bezig. De voorzitter liet aan het gasthuisbestuur weten dat er snel een goede instructie diende te komen voor de geneesheer-directeur, zodat de plaatselijke artsen wisten bij wie ze terecht konden met hun wensen 'om verdere schade voor de reputatie van het gasthuis te voorkomen'¹⁵⁰). Intussen ontstonden er steeds meer wrijvingen tussen het college van regenten en geneesheer-directeur Franken. De verhoudingen in het ziekenhuis werden slechter, hetgeen zich uitte in allerlei conflicten. In

¹⁵⁰ ABG 16. 9 april 1937;

ABG 280. 4, correspondentie 1937, brief chirurg Van Hilten 13 maart 1937 en brief medici uit de regio 13 maart 1937, brief Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst 25 maart 1937.

grote lijnen kwam het er op neer, dat het gasthuisbestuur Franken verweet geen leiding te kunnen geven. Hij zou, aldus de regenten, onvoldoende capaciteiten hebben op bestuurlijk gebied, wat onder meer tot uiting kwam in de slechte verhouding met de zusters. De geneesheer-directeur op zijn beurt vond dat hij buiten allerlei zaken (met name de administratie en organisatie van het ziekenhuis) werd gehouden, waardoor hij geen inzicht kreeg in het reilen en zeilen van de hele instelling en hij als gevolg daarvan zijn functie niet behoorlijk kon invullen. Begin juni 1938 kreeg Franken de boodschap dat hij voortaan schriftelijk moest laten weten welke onderwerpen hij op de regentenvergadering aan de orde wilde stellen. Het gasthuisbestuur zou hem dan vertellen in hoeverre op zijn mondelinge toelichting prijs werd gesteld.

Terwijl de sfeer in het gasthuis alles te wensen overliet, benoemde de gemeenteraad in september 1939 weer een nieuwe voorzitter, ook deze keer na plaatselijke verkiezingen. F. W. E. Broekmans werd voorzitter van het college van regenten. Onder zijn leiding kwamen gesprekken op gang over uitbreiding en vernieuwing van het ziekenhuis. Aan het eind van het jaar deelde Franken aan het bestuur mee dat er weinig deugde in het gasthuis. Hij somde een flink aantal tekortkomingen op. Veel ruimten waren verouderd en te klein; de laatste uitbreiding van het ziekenhuis (die acht jaar geleden gereed kwam) omschreef dokter Franken als 'niet behoorlijk en onpraktisch'. Om het ABG in de stad weer een goede naam te bezorgen, diende men snel tot vernieuwing over te gaan.

Inderdaad werd er een commissie in het leven geroepen die de verbouwing moest gaan voorbereiden. In verband daarmee kreeg de geneesheer-directeur de opdracht een rapport samen te stellen. Het resultaat werd door de regenten op 9 februari 1940 besproken. Het gasthuisbestuur was niet tevreden over de inhoud; 'onbeduidend' was de term die men gebruikte. Het rapport had duidelijk moeten maken welke verbouwingen er in het ziekenhuis nodig waren. Als leidraad voor aan te

brengen bouwkundige voorzieningen voldeed het echter niet. Op het eind van de maand was er een bespreking tussen de regenten en Franken. Er vielen verwijten over en weer. De geneesheer-directeur verweerde zich tegen de kritiek op zijn rapport door kenbaar te maken dat hij geen behoorlijke nota kon opstellen als hij niet beschikte over een volledig inzicht in de organisatie van het ziekenhuis. Volgens dokter Franken werd hij daar bewust buiten gehouden. Het antwoord van bestuurszijde was dat hij niets te maken had met de administratie van het gasthuis. 'U bent medisch directeur en de administratie is een zaak van het college van regenten,' zo werd gezegd. Op de beschuldiging dat hij onbehoorlijk en grof tegen het verplegend personeel optrad, bracht dokter Franken naar voren dat de zusters zijns inziens niet geschikt waren voor de verpleging. Het uiteindelijke resultaat van het gesprek was dat de regenten besloten gebruik te gaan maken van artikel 7 van het reglement. Dat hield in dat het college zich ging bemoeien met de dagelijkse gang van zaken in het ziekenhuis, uitgezonderd zuiver medische aangelegenheden ¹⁵¹).

Geneesheer-directeur Franken vroeg nu de vereniging van R.K. Ziekenhuisdirecteuren om raad in verband met de in het ABG ontstane situatie en over de houding van het college van regenten. Zijn klachten over het ziekenhuis vormden voor het bestuur van de vereniging aanleiding om in september 1941 het college van burgemeester en wethouders van Bergen op Zoom te benaderen. Volgens de vereniging heersten in het ABG toestanden en verhoudingen die schadelijk waren voor de volksgezondheid in het algemeen en voor de verpleegden in het bijzonder. Hierdoor ontvingen de patiënten niet datgene waarop zij, gezien de stand van de medische wetenschap, recht hadden. Het feit dat secretaris-penningmeester Bevin behalve bezoldigd administrateur ook

¹⁵¹ ABG 16, 3 juni 1938, 15 september 1939, 10 november 1939, 15 december 1939, 9 februari 1940, 29 februari 1940, 23 april 1940; F. W. E. Broekmans werd op 5 september 1939 door de gemeenteraad tot voorzitter benoemd.

lid was van het gasthuisbestuur werd omschreven als een onduidbare toestand in de organisatie van een modern ziekenhuis. Het reglement vond men verouderd en de instructie van de geneesheer-directeur regelde zijn positie niet goed. Bovendien waren beide documenten in strijd met elkaar.

De toestand werd dermate ernstig geacht dat de vereniging B. en W. verzocht een grondig onderzoek in te stellen, hetgeen zou moeten gebeuren door een onpartijdige commissie van deskundigen. Bij de brief werd een samenvatting gevoegd van de klachten van dokter Franken. Behalve de bovengenoemde kritiek voerde Franken hierin aan, dat door de manier waarop secretaris Bevin van zijn positie gebruik maakte, de functie van geneesheer-directeur 'fictief' werd. De overige leden van het college zouden niet tegen Bevin op durven te treden en bezaten bovendien niet genoeg kennis om een ziekenhuis naar behoren te besturen. Ook namen de regenten besluiten, zelfs op medisch gebied, waarvan Franken geen kennis droeg en men vertelde hem opzettelijk niets over de dagelijkse gang van zaken in het ziekenhuis. De verplegende orde beschikte, volgens de geneesheer-directeur, niet over voldoende goede krachten, terwijl de leiding in handen was van een moeder-overste die nauwelijks op de hoogte was van de moderne verpleegkunde en zelf niet eens gediplomeerd verpleegster was. Bovendien werden de bevelen van de geneesheer-directeur door de zusters niet altijd opgevolgd. 'Hierdoor gebeuren dusdanig grove fouten, dat dikwijls groot nadeel voor de verpleegden er het gevolg van is, terwijl het is voorgekomen, dat zelfs het leven van verpleegden hierdoor in gevaar kwam'. Ook de huishoudelijke dienst deugde volgens Franken niet. Door de slechte organisatie liet voorts het economisch beleid te wensen over. De tijdens de Duitse bezetting benoemde burgemeester mr. dr. H.A.F. Lijkamp riep daarop een commissie van onderzoek inzake het Algemeen Burger Gasthuis in het leven. De leden kwamen voor het eerst bijeen in

het stadhuis op woensdag 19 november 1941. De commissie bestond uit: J.B.B. Meerbach, wethouder, K.L.H. van der Putt, burgemeester van Geldrop en voorzitter van de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen, pater A.J. Wessels, S.J., secretaris van die vereniging, J.A. Klein Swormink, geneesheer-directeur van het Sint-Ignatius ziekenhuis in Breda, J.G.A. Honig, arts te Zevenaar en voorzitter van de vereniging van R.K. Ziekenhuisdirecteuren en dr. Ed. Haelen, geneesheer-directeur van de Sint-Jacobusstichting/Sint-Ursulakliniek in Wassenaar en bestuurslid van de vereniging van R.K. Ziekenhuisdirecteuren. De vergadering werd voorgezeten door de burgemeester. Er werden twee rapporten van dokter Franken voorgelezen, gevolgd door een historische toelichting door gemeentearchivaris Sloomans, waarna de geneesheer-directeur in de vergadering verscheen en de nodige vragen beantwoordde. De commissie vergaderde voor de tweede maal eind november, eerst in het stadhuis en daarna in het ziekenhuis. In het stadhuis werd een vertrouwelijk gesprek gevoerd met regent C.J. Sitsen. Die verklaarde de geneesheer-directeur een bekwaam internist te vinden, maar een slecht leider. Sitsen gaf ook zijn mening over de verplegende orde. Volgens de regent was het onder het bewind van de huisarts Fick, 'die in zijn vrije tijd zo'n beetje directeur was', misgelopen. Van de zusters had zich in die tijd een zekere 'eigengereidheid' meester gemaakt. De zusters waren onvoldoende geschoold, 'de meesten komen zoo van achter de koe,' oordeelde Sitsen. Hij beaamde de stelling dat het in het ABG moeilijk leiding geven was in verband met de kwaliteiten van de verplegende orde en de positie van secretaris-penningmeester Bevin. Ook was hij het eens met de hem voorgelegde opvatting dat 'het een zegen zou zijn voor de stad' als er een andere verplegende orde kwam. Sitsen pleitte er verder voor om de politiek voortaan buiten het gasthuis te houden. In het ziekenhuis werd de commissie ontvangen door voorzitter Broekmans, secretaris-penningmeester Bevin en door de moeder-overste.

Desgevraagd antwoordde Broekmans de verpleging door de zusters uitstekend te vinden. Verder stelden hij en Bevin dat dokter Franken weliswaar een goed medicus was, maar absoluut geen leiding kon geven, hetgeen werd gestraft door verschillende voorbeelden. De moeder-overste gaf te kennen dat de verpleging goed was. Daarna werd de hoofdzuster in de vergadering ontboden, die een aantal grove fouten min of meer erkende. Tot slot werd dokter Franken nog een keer gehoord. Broekmans en Bevin stuurden op 6 december de burgemeester een uitvoerig schrijven. Zij stelden daarin niet op de hoogte te zijn geweest van een 'aantal gruweldaden op het gebied van medische verzorging'. Franken had hen niets verteld, hoewel daartoe ruimschoots de gelegenheid had bestaan. Een kleine week later brachten de voorzitter en de secretaris de rest van het bestuur op de hoogte van de verwickelingen. Bij die gelegenheid werd de geneesheer-directeur omschreven als 'de vrij omvangrijke beurze plek van de instelling'. Hij zou niet alleen ongeschikt zijn, maar ook 'gevaarlijk'. Zo zou hij geweigerd hebben om tijdig verplegend personeel beschikbaar te stellen bij een operatie door chirurg Van der Kamp (Franken verweerde zich door te stellen dat Van der Kamp de zaak opblies). Tijdens dezelfde vergadering bleek ook nog dat de moeder-overste van de zusters weer had verzocht om de onderhandelingen over de verkoop van het ziekenhuis te openen. Voorzitter Broekmans deelde mee dat hij besprekingen op dat moment niet juist achtte gezien de hangende kwestie. Hij drukte iedereen op het hart geen ruchtbaarheid aan het verzoek van de zusters te geven. Tijdens de volgende vergadering viel al het besluit het gasthuis niet aan de zusters te verkopen omdat de orde niet geschikt was en te klein om een ziekenhuis te exploiteren ¹⁵²).

¹⁵² ABG-doc 3, dossier 1941-1944:

Nadat een enquête was gehouden onder de medici in de stad en die uit de omgeving en nadat nog enkele inlichtingen waren ingewonnen bij andere artsen, onder wie chirurg Van Hilten, kwam de commissie voor de derde maal bijeen op 17 januari 1942 in hotel Terminus in 's-Gravenhage. Het rapport van de commissie kwam gereed op 1 mei. Men koos de zijde van dokter Franken. De beschuldigingen van het college van regenten aan het adres van de geneesheer-directeur werden ongegrond verklaard. Vastgesteld werd dat in het Algemeen Burger Gasthuis wantoestanden heersten, die een gevaar opleverden voor de volksgezondheid. 'De wantoestanden zijn van zoo ernstigen aard, dat spoedig ingrijpen in het belang van de volksgezondheid gebiedend noodzakelijk is'. Over het bestuur van het gasthuis werden de volgende opmerkingen gemaakt:

De continuïteit zou ernstig gevaar lopen, doordat een aantal regenten naar voren kwam 'uit de strijd der politieke partijen'. Funest in dit verband was de bepaling dat de voorzitter tevens raadslid diende te zijn. Helemaal fout vond men de situatie dat een bezoldigd administrateur tevens lid was van het regentencollege. In tegenstelling met de andere bestuursposten was deze functie volkomen stabiel. Daardoor was de betrokken functionaris de enige die geheel op de hoogte was van alle ziekenhuisaangelegenheden. De secretaris-penningmeester kreeg op die manier te veel macht. Het reglement van het ABG werd omschreven als volkomen verouderd. De binnenmoeder (de naam dateerde uit de

-
- brief van het bestuur van de vereniging van RK Ziekenhuisdirecteuren aan B. en W., 27 september 1941. Burgemeester Lijnkamp werd op 1 juli 1941 tot burgemeester van Bergen op Zoom benoemd.
 - Notulen eerste vergadering commissie van onderzoek, 19 november 1941
 - Notulen tweede vergadering commissie van onderzoek, 28 november 1941
 - brief college van regenten aan de burgemeester, 6 december 1941;
ABG 16, 12 december 1941, 9 januari 1942.

zeventiende eeuw) had bevoegdheden die eigenlijk in handen dienden te liggen van de geneesheer-directeur. Dat de voedselvoorziening contractueel aan de verplegende orde was opgedragen, spotte met iedere moderne opvatting van ziekenhuis-exploitatie. De functie van geneesheer-directeur kwam in het reglement niet eens voor. Het oordeel over de verpleging was vernietigend. De commissie nam de conclusies van dokter Franken geheel over: het aantal zusters en vooral het aantal gediplomeerden was volstrekt onvoldoende en het ontwikkelingspeil en de kennis van de meesten lagen beneden het in vergelijkbare ziekenhuizen gebruikelijke niveau. De hoofdzusters, op wie de leerling-verpleegsters waren aangewezen, bezaten zelfs niet genoeg kennis op het gebied van de moderne verpleging. De orde nam te veel hooi op haar vork en er was een voortdurende wisseling van het personeel. De hygiëne in het ziekenhuis liet te wensen over: de patiënten werden onvoldoende gewassen en slechts sporadisch verschoond. De behandeling van ernstig zieken was niet naar behoren. Door het optreden van sommige zusters was herhaaldelijk direct levensgevaar voor de patiënten ontstaan en zelfs was het voorgekomen dat patiënten ‘tengevolge van hun nalatigheid stierven’, stelde de commissie in navolging van dokter Franken. Een gebrek aan inzicht in moderne behandelingsmethoden werd als voornaamste oorzaak voor dit soort excessen aangewezen. Vervolgens werden in het rapport een aantal voorbeelden hiervan opgesomd.

De conclusies van de commissie werden ondersteund door de uitkomsten van de enquête onder de plaatselijke artsen. Elf medici waren benaderd, van wie er tien (anoniem) een uitvoerig antwoord instuurden. Ook zij lieten zich ongunstig uit over de capaciteiten van de verplegende orde. Evenmin had men waardering voor de wijze waarop het college van regenten het gasthuis bestuurd; velen wezen erop dat de dagelijkse leiding in feite in handen was van secretaris-penningmeester Bevin. Men

had ook weinig vertrouwen in de chirurg Van der Kamp. Er werd geklaagd over postoperatieve infecties, langdurige draadetteringen en slechte resultaten in het algemeen. De commissie van onderzoek stelde de volgende maatregelen voor om de toestand te verbeteren. Er moest een competent bestuur komen met niet meer dan vijf leden; de politiek mocht op de benoeming geen invloed hebben. Het ziekenhuis diende te worden ondergebracht in een afzonderlijke stichting en de dagelijkse leiding moest in handen komen van de geneesheer-directeur, wiens rechtspositie behoorlijk diende te worden geregeld. Nadrukkelijk werd gesteld dat Bevin van zijn positie moest worden ontheven en dat hij in de toekomst nooit meer iets met de leiding van het gasthuis te maken mocht hebben. De commissie vond het eveneens noodzakelijk dat de verplegende orde van het toneel verdween ¹⁵³).

De vereniging van Katholieke Ziekenhuizen stuurde de burgemeester begin juni 1942 een aantal ontwerp-reglementen voor een ABG nieuwe stijl, overeenkomstig de aanbevelingen van de commissie. Het ABG werd daarin een puur katholieke instelling, met grote invloed van de bisschop van Breda. Uit een aantekening in het dossier blijkt dat de burgemeester deze reglementen niet vond voldoen en daarom wees hij ze af. Intussen gingen er geruchten in de stad dat steeds meer mensen zich in Roosendaal lieten opereren. Volgens een mededeling op de regentenvergadering van 10 juli beweerde men zelfs dat in het ABG zonder narcose werd geopereerd. Een week na die vergadering ontving het college van regenten het rapport van de commissie. Vrijwel meteen werd besloten de secretaris bij een eventueel ontslag een levenslange uitkering te geven! In augustus zond het gasthuisbestuur een reactie aan burgemeester Lijkamp. De kritiek op het bestuur van het ziekenhuis werd nauwelijks

¹⁵³ ABG-doc 3, dossier 1941-1944:

- rapport commissie van onderzoek, 1 mei 1942.

weerlegd. De regenten verweten de commissie ‘ontstellende onkunde’ en dokter Franken zou last hebben van ‘waandenkbeelden’. Volgens het verweerschrift was de commissie niet bevoegd over het bestuursapparaat te oordelen. Wel werd erkend dat het bestuur weinig stabiel was: daaraan had her college wat proberen te doen door voor te stellen zelf een voorzitter te kiezen. De gemeenteraad was daar echter nooit mee accoord gegaan. De regenten gaven ook toe dat er te weinig verpleegsters waren, sinds de zusters zich in 1932 met missiewerk op Java bezig waren gaan houden. Dat de opleiding van leken was mislukt, Lou de schuld zijn van dokter Franken. De regenten gaven te kennen dat de geneesheer-directeur geen leidende positie in het ziekenhuis diende te bekleden en dat hij ten spoedigste moest vertrekken. Iedere reorganisatie zou zinloos zijn zolang Franken op zijn post bleef: de man had afdoende bewezen een leidende functie niet aan te kunnen, zo stelde het gasthuisbestuur. Het rapport werd verder niet objectief genoemd: ‘Het druipt van persoonlijke sympathien en antipathien’. Het college van regenten stelde voor een nieuwe functionaris te belasten met de algehele medische leiding en daaronder Franken als internist en Van der Kamp als chirurg te plaatsen. Verder gaf men in overweging van het college van regenten een zuiver administrerend lichaam te maken dat zich alleen bezig zou houden met het beheren van het vermogen van de instelling. Het ziekenhuis zou dan verkocht moeten worden aan een stichting, die het diende te exploiteren. Bij het schrijven van de regenten werd een lijstje gevoegd met klachten van de zusters over de geneesheer-directeur. Dokter Franken op zijn beurt las tijdens een speciale bijeenkomst het rapport van de commissie van onderzoek voor aan alle artsen uit Bergen op Zoom en omgeving. Negentien artsen ondertekenden met naam en toenaam een verklaring waarin gesteld werd dat zij het eens waren met de conclusies van de commissie. Slechts twee medici tekenden niet, waaronder een die nog maar net in de regio werkzaam was. Als reactie

Afb. 48. De ingang van het in 1930/1931 gebouwde zusterhuis (het zogenaamde slot). De foto werd gemaakt vóór 1960.

hierop zond secretaris Bevin, mede namens de voorzitter van het regentencollege, een kort briefje aan de burgemeester waarin hij stelde dat de houding van Franken op ‘querulante waanzin’ ging lijken. De geneesheer-directeur schreef daarna nog een verweerschrift tegen de visie van de regenten op het

rapport van de commissie van onderzoek. Hij pleitte zich daarin tegenover de burgemeester vrij van een aantal beschuldigingen die de regenten jegens hem hadden geuit ¹⁵⁴).

Op 20 november 1942 vond een bespreking plaats tussen her college van regenten, de burgemeester en de secretaris van de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen, pater A.J. Wessels. Wat op die bijeenkomst

¹⁵⁴ ABG-doc 3, dossier 1941-1944:

- brief vereniging van Katholieke Ziekenhuizen, 5 juni 1942;
- ABG 16, 10 juli 1942, 16 juli 1942, 31 juli 1942:
- ABG-doc 3, dossier 1941-1944:
- schrijven college van regenten aan de burgemeester, 21 augustus 1942
- brief Franken aan B&W, 8 september 1942
- brief Bevin aan burgemeester, 14 september 1942
- brief Franken aan burgemeester, 16 september 1942.

precies besloten werd, is niet duidelijk. In ieder geval stuurde het gasthuisbestuur op 5 december een schrijven aan genoemde vereniging, waarin werd gevraagd mee te werken aan het vertrek van Franken en een herziening van het reglement. Tijdens de regentenvergadering van een kleine week later belde burgemeester Lijnkamp boos op. De bewuste brief zou niet in overeenstemming zijn met hetgeen op de vergadering was besproken en hij beschuldigde de regenten ervan verbeteringen in het gasthuis te saboteren.

De moeder-overste van de orde stapte in maart 1943 naar de geneeskundig inspecteur van de volksgezondheid voor Brabant en Zeeland, J.G. Bantjes, om een opleiding voor kraamverpleegsters en leken-verpleegsters van de grond te krijgen. De chirurg Van der Kamp werd genoemd als docent. De geneesheer-directeur had zich eerder tegen de opleiding verzet omdat er met de zusters toch niets van terecht zou komen. Desondanks besloten de regenten zowel Van der Kamp als Franken een toelage van 1000 gulden per jaar toe te kennen voor de opleiding van beide groepen. De toestanden in het ABG waren begin september 1943 onderwerp van gesprek op het kantoor van de geneeskundige hoofdinspectie in 's-Gravenhage. Aanwezig waren de geneeskundig hoofdinspecteur dr. C. Banning, inspecteur Bantjes, enkele leden van de commissie van onderzoek en de burgemeester van Bergen op Zoom. Afgesproken werd de regenten voor te stellen dat er voor het ziekenhuis een apart bestuur moest komen. Het college zou zich uitsluitend bezig moeten houden met het beheren van de bezittingen: 'De landerijen, koeien en schapen'. De vereniging van Katholieke Ziekenhuizen was bereid ten behoeve van de burgemeester een concept-regeling op te stellen.

Het college van regenten ondernam nu zelf actie. Het wendde zich op 12 november voor advies tot E.J.H. Keuss, ooit arts in Bergen op Zoom en toen woonachtig in Haarlem. Keuss op zijn beurt ging te rade bij de

geneesheer-directeur van de Mariastichting in zijn woonplaats, de arts Hooge. Men kwam overeen om de leiding van het ABG te reorganiseren. Er zou een nieuwe directeur-arts benoemd worden, dokter Franken mocht blijven als internist en er kwam een vacature voor een röntgenoloog.

Aanvankelijk wilde men eerst een nieuwe geneesheer-directeur aanstellen en pas daarna Franken op de hoogte brengen. Dokter Hooge ging met die constructie echter niet accoord, waarna Franken alsnog ervan op de hoogte werd gesteld dat hij op 1 juni 1944 diende te vertrekken als geneesheer-directeur. Als hij dat wilde kon hij internist blijven tegen een salaris van 5000 gulden per jaar. Dokter Franken liet op 13 december 1943 weten dat hij als internist aan het ziekenhuis verbonden wilde blijven ¹⁵⁵).

Door deze ontwikkeling werden de plannen van burgemeester Lijnkamp om het college van regenten en het door hen geëxploiteerde ziekenhuis van elkaar te scheiden, doorkruist. De burgemeester besloot vervolgens de begroting van het ABG voor 1944 niet goed te keuren (volgens het reglement van het ABG diende de gemeenteraad de begroting en jaarrekening goed te keuren, maar met ingang van 1 september 1941 waren alle gemeenteraden in ons land door de Duitse bezetter opgeheven).

¹⁵⁵ ABG 16, 20 november 1942;
ABG-doc 3, dossier 1941-1944:- brief college van regenten aan vereniging van Katholieke Ziekenhuizen, 5 december 1942;
ABG 16, 11 december 1942, 14 december 1942, 12 maart 1943;
ABG-doc 3, dossier 1941-1944:
- kort verslag van de bespreking van 8 september 1943, brief college van regenten aan dokter Franken 29 november 1943;
ABG 16, 12 november 1943, 24 november 1943, 26 november 1943, 14 januari 1944.

Naar aanleiding van het besluit van de burgemeester stuurde de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen begin 1944 aan Lijnkamp een ontwerp-stichtingsbrief voor een 'St. Geertruida Ziekenhuis'. Het bestuur daarvan zou de exploitatie van het gasthuis moeten overnemen. Het betrof hier een katholiek ziekenhuis met flink wat invloed van kerkelijke zijde.

De moeilijkheden in het ABG vormden voor de vereniging kennelijk een mooie kans om Bergen op Zoom te voorzien van een, ook in bestuurlijk opzicht, volledig op katholieke leest geschoeid ziekenhuis. In de praktijk functioneerde het ABG overigens reeds grotendeels als een katholieke instelling.

Het college van regenten had inmiddels met de directeur gemeentewerken een onderhoud gehad over locaties voor de bouw van een nieuw ziekenhuis. Genoemd werden Lievenshove en Plein XIII.

Ook was intussen de sollicitatie-procedure gestart voor een nieuwe geneesheer-directeur. Dat was de aanleiding voor een tweede bespreking op het kantoor van de geneeskundige hoofdinspectie, inmiddels verhuisd naar Bilthoven. Dezelfde personen waren aanwezig als de eerste keer. Afgesproken werd dat de burgemeester zou proberen een nieuw bestuur benoemd te krijgen van vijf leden.

Op 2 mei stelde de burgemeester een nieuw reglement voor het ABG vast en stuurde het ter goedkeuring aan de commissaris der provincie. Die had ook al een bezwaarschrift tegen het niet goedkeuren van de begroting van de regenten ontvangen. Aan het eind van de maand zond burgemeester Lijnkamp een brief aan het college van regenten waarin hij verzocht de status-quo in het ziekenhuis te handhaven. Dokter Franken mocht dus niet ontslagen worden als geneesheer-directeur. Deed men dat toch, dan zou het gasthuisbestuur op 31 mei de laan uit worden gestuurd.

De regenten antwoordden een dag voor dit ultimatum verstreek: het besluit om Franken per 1 juni te omslaan bleef gehandhaafd. Het college weigerde verder om vrijwillig op te stappen. Het bestuur van het ziekenhuis probeerde ook nog de zusters ertoe te bewegen aan de burgemeester een schrijven te zenden met daarin het dreigement te zullen vertrekken als Franken op zijn post bleef. Een dergelijke brief werd echter niet door de moeder-overste verstuurd. Integendeel, een door voorzitter Broekmans en secretaris Bevin opgestelde concept-brief, met daarin het dreigement, werd door deken Van Dam aan de burgemeester overhandigd. Er volgde een bewogen onderhoud tussen Lijnkamp en de voorzitter, waarna de burgemeester aan de geneeskundig hoofdinspecteur van de volksgezondheid, Banning, liet weten dat hem op dat moment geen machtsmiddelen ten dienste stonden om de kwestie op te lossen.

In de zomer van 1944 overleed voorzitter F. W. E. Broekmans; de tijdens de Duitse bezetting benoemde burgemeester Lijnkamp werd na de bevrijding van Bergen op Zoom in oktober van hetzelfde jaar vervangen door zijn voorganger mr. dr. P. A. F. Blom. Tijdens de regentenvergadering van september 1945 werd meegedeeld dat Franken ontslag had genomen als internist ¹⁵⁶).

¹⁵⁶ ABG 16, 14 januari 1944; dr. L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 5*, maart 1941- juli 1942, eerste helft ('s-Gravenhage 1974) 237-240;

ABG-doc 3, dossier 1941-1944:- brief vereniging van Katholieke Ziekenhuizen aan de burgemeester, 28 januari 1944 - verslag bespreking 4 februari 1944

- brief burgemeester aan college van regenten, 26 mei 1944
- brief college van regenten aan burgemeester, 30 mei 1944
- brief burgemeester aan C. Banning, 31 mei 1944-"- bijlagen

ABG 16a, 31 mei 1944, 31 augustus 1944, 14 september 1945;

P. Winters, Hoe lang zou het nog duren, Bergen op Zoom in de periode 6 juni-18 november 1944, *de Waterschans* 3 1989. 47-48.

Veranderingen

Bij de bevrijding van Bergen op Zoom in oktober 1944 werd hevig gevochten. Het Algemeen Burger Gasthuis doorstond die moeilijke dagen zonder al te grote schade en persoonlijke ongevallen, hoewel er op 27 oktober omstreeks halfzes 's avonds een granaat op het zusterhuis viel. Niemand raakte gewond, wel was er materiële schade. Zo werden alle ruiten in de voorgevel vernield. Volgens een voorlopige raming bedroegen de herstelkosten ongeveer 4000 gulden. Met kunst en vliegwerk (er was een enorm tekort aan bouw materiaal) herstelde men het gebouw. Omdat de water voorziening was uitgevallen, schakelde waarnemend voorzitter C.J. Sitsen (er was nog geen gemeenteraad die een opvolger van Broekmans kon aanwijzen) een wichelroedeloper in, die op het terrein een drietal oude waterputten vond. Eén daarvan was in zo'n goede staat dat hij meteen gebruikt kon worden. De elektriciteitsvoorziening werd met noodmaatregelen in stand gehouden en in de kelders van de naast het ABG gelegen Ligafabriek werd een operatiekamer ingericht met daarbij dertig bedden. De chirurg Van der Kamp verrichtte daar in die kritieke dagen meerdere operaties. Ook in de kelders van het gasthuis zelf werden patiënten ondergebracht.

Op 1 maart 1945 viel rond tien uur 's morgens een Duitse raket (een V 1) op een pand op de hoek van de Wassenaarstraat en de Burgemeester Van Hasseltstraat. Daarbij werd ook het vlakbij gelegen ziekenhuis getroffen. De patiënten en het personeel liepen nauwelijks ietsel op. De materiële schade was nu echter aanzienlijk en werd geraamd op 100.000 gulden. Alle ruiten van het ziekenhuis gingen eraan, verschillende deuren werden versplinterd of raakten ontzet, plafonds stortten neer en ook het dak was zwaar gehavend. Daarnaast was er een voortdurende aanvoer van licht- en zwaar gewonden, reden om een deel van de patiënten over te brengen naar de gebouwen van het Sint-Josephklooster in de Bernadettestraat. Degenen die thuis verpleegd konden worden, stuurde men naar huis en

er werd extra personeel ingezet. Het ziekenhuis was de volgende dag al weer gedeeltelijk in bedrijf.

Vanuit de hele stad sleepte men dakpannen naar het gasthuis, zodat het dak op 9 maart weer vrijwel dicht was. De apparatuur had weinig geleden; opnieuw waren de verblijven van de zusters het zwaarst getroffen. Binnen enkele weken voldeed het ziekenhuis weer aan 'redelijke eisen.' Het zou tot eind 1946 duren voordat alles gerepareerd was ¹⁵⁷).

Sinds het ontslag van dokter Franken als geneesheer-directeur was de dagelijkse leiding in het ziekenhuis waargenomen door het college van regenten. Door het voortduren van de oorlogstoestand kon niet meteen een nieuwe functionaris worden aangetrokken; pas in december 1945 werd de arts A.P.M. Verheugt uit Amsterdam benoemd tot nieuwe geneesheer-directeur en internist.

In de regentenvergadering van een maand later werd een schrijven behandeld van dokter Verheugt. Daarin verbond hij een aantal voorwaarden aan zijn indiensttreding. Hij wenste een snelle restauratie van de gebouwen en uitbreiding van het complex, uitte kritiek op de verplegende orde en eiste de aanstelling van leken. Verder wilde Verheugt dat er een econoom en een bouwkundig opzichter werden aangetrokken. Ook dienden nog verschillende medische voorzieningen te worden getroffen. De belangrijkste eis was echter dat secretaris Bevin binnen drie maanden ieder contact met het ziekenhuis verbroken moest hebben. Kennelijk had Verheugt het rappon uit 1942 onder ogen gekregen. Zonder discussie werd besloten niet op de voorwaarden in te gaan. Het college deelde Verheugt mee dat verdere gesprekken geen zin hadden.

¹⁵⁷ ABG 16a. 10 november 1944, 9 maart 1945, 11 januari 1946.

Afb. 49. De refter (eetzaal) in het zusterhuis. Deze opname dateert van voor 1960.

Uiteindelijk werd G.C.J.H. Wilberts tot geneesheer-directeur benoemd. Zijn installatie vond plaats tijdens een vergadering van de regenten op 12 april 1946 ¹⁵⁸).

Intussen had moeder-overste A. van Aken van de verplegende orde opnieuw voorgesteld het ziekenhuis aan de zusters te verkopen. Het bestuur van het gasthuis boog zich begin februari 1946 over dit verzoek. Het besluit viel om het gebouwencomplex met toebehoren in principe te verkopen aan het genootschap 'Toevlucht in Lijden'. Vijf regenten stemden voor en twee bestuursleden waren tegen de transactie. Voorzitter Sitsen brak een lans voor de verkoop en droeg de volgende argumenten aan. Bij niet doorgaan van de transactie zouden de zusters

¹⁵⁸ ABG 16a. 14 december 1945. 11 januari 1946, 12 april 1946.

zelf een katholiek ziekenhuis oprichten. Waarschijnlijk zou dat ook leiden tot de stichting van een protestants ziekenhuis. Het ABG bleef dan over als 'afvalreservoir'. Sitsen achtte het in het belang van de instelling om aan het verzoek te voldoen. De zusters, die eindelijk baas in eigen huis wilden worden, zouden in de gebouwen werkzaam blijven en konden dan na verloop van tijd een nieuw ziekenhuis oprichten, aldus de voorzitter. Ook uit financieel oogpunt vond hij verkoop gunstig. Het vermogen van de instelling zou hiermee toenemen en daar konden armlastigen van profiteren. Wel zouden de zusters zich moeten verplichten om armen van alle gezindten op te nemen. Regent A.G. van Dixhoorn was één van de tegenstanders: hij stelde dat op het beleid van de orde nogal wat viel aan te merken.

Nadat de gemeenteraad, de eerste gekozen vertegenwoordiging na de oorlogsjaren, op 3 september 1946 een gedeeltelijk nieuw college van regenten had benoemd, werd het besluit tot verkoop van het ziekenhuis teruggenomen. De nieuwe voorzitter W. J. M. Bogaers, opvolger van de intussen overleden C.J. Sitsen, deed op de vergadering van 11 juli 1947 uit de doeken hoe een en ander in zijn werk was gegaan. Over de kwestie was ongeveer een half jaar onderhandeld. Bij de besprekingen waren betrokken voorzitter Bogaers en secretaris Bevin van het ABG, burgemeester H. B. J. Witte, deken Van Dam en de bisschop van Breda, Mgr. P. Hopmans. De overige leden van het college van regenten werden buiten de 'delicate' onderhandelingen gehouden. Opzet van de besprekingen was volgens voorzitter Bogaers geweest om de verkoop onmogelijk te maken en tegelijk het besluit van het vorige college te eerbiedigen. Daartoe was een onmogelijke eis aan de zusters gesteld, namelijk de bouw van een geheel nieuw ziekenhuis binnen vijf jaar. De bisschop en later de moederoverste hadden laten weten dat aan die voorwaarde niet kon worden voldaan, waarmee de verkoop van de baan was. Tijdens de regentenvergadering werd ook nog gesteld dat de zusters

hun verzoek destijds hadden gedaan vanwege de toen slechte verhoudingen binnen het ABG ¹⁵⁹).

Begin oktober 1947 ontwierp het college van regenten een nieuw reglement. Opnieuw wilde men het ABG minder afhankelijk maken van de gemeenteraad. Het aantal bestuursleden diende teruggebracht te worden van negen naar zeven en zij moesten worden benoemd door de raad op voordracht van het zittende college van regenten. De bepaling dat een aantal regenten afkomstig diende te zijn uit de gemeenteraad werd geschrapt. De voorzitter zou door de regenten zelf moeten worden gekozen en hoefde geen lid meer te zijn van de gemeenteraad. Dit reglement werd ter goedkeuring aan het gemeentebestuur gezonden. Burgemeester en wethouders gingen er niet mee accoord en maakten zelf een geheel nieuwe versie. Na een bespreking in april 1948 werden de partijen het eens, waarna de raad een maand later het reglement vaststelde.

Het aantal regenten bleef gehandhaafd op negen, waarvan vier uit de raad en vijf uit de overige bewoners van de stad. Op dit punt geen verandering dus. De benoeming van de voorzitter bleef eveneens aan de gemeenteraad voorbehouden. Wel verdween de bepaling dat de voorzitter tevens raadslid moest zijn: eindelijk een klein succesje voor het college van regenten. Belangrijker was wellicht de wijziging die inhield dat de regenten voortaan geen bezoldigde functie meer mochten uitoefenen bij de instelling of in het door haar geëxploiteerde ziekenhuis. Daardoor kon secretaris Bevin niet langer administrateur van het ziekenhuis blijven. Zoals hiervoor reeds werd aangetoond, was er op die vermenging van functies veel kritiek geweest. Eind oktober benoemde het college van regenten een administrateur, die op 1 januari 1949 in dienst trad.

¹⁵⁹ ABG 16a, 8 februari 1946, 13 september 1946, 11 juli 1947.

Verder werden in het reglement de voorschriften met betrekking tot het beheer aan de eisen van de tijd aangepast. Een groot aantal volledig verouderde artikelen (voor een belangrijk deel nog daterend uit 1836), zoals die met betrekking tot de binnenmoeder, werd geschrapt. De bevoegdheden van de functionarissen in het ziekenhuis werden voortaan door middel van instructies geregeld. Ook de doelstellingen van het ABG werden enigszins anders geformuleerd. Die werden als volgt in het nieuwe reglement omschreven:

- ‘a) te bevorderen dat hulpbehoevende onvermogen zieke ingezetenen der gemeente Bergen op Zoom in een ziekenhuis worden opgenomen, verpleegd en hunne genezing worden bevorderd;
- b) voor zoveel nodig of wenselijk, het exploiteren van een ziekenhuis, waarin onder a genoemde ingezetenen alsmede andere zieken worden opgenomen en verpleegd’.

Gedeputeerde Staten keurden het reglement goed op 18 augustus 1948. In 1951 en 1959 onderging het reglement nog enkele wijzigingen, die met name betrekking hadden op het financieel beheer ¹⁶⁰).

Niet alleen het verouderde reglement werd aangepast. Ook het karakter van het ziekenhuis onderging in de jaren veertig een verandering. Het ABG was in de negentiende eeuw vooral een ziekenhuis voor de armen. In de eerste helft van deze eeuw werden steeds meer particuliere patiënten opgenomen, hoewel ook de armlastige zieken een belangrijke groep bleven vormen. Na 1941 kwam daar verandering in. Toen kwam de

¹⁶⁰ ABG 16a. 10 oktober 1947;

N. A. /1, stukken aan de raad, verzameling 1948, nr. 58;

N. A. /1, notulen van de raad, 7 mei 1948;

ABG 16a. 23 oktober 1948;

ABG 63c, reglement voor het ABG, vastgesteld door de gemeenteraad op 7 mei 1948.

wettelijke regeling van de ziekenfondsen tot stand, het zogenaamde ziekenfondsenbesluit. De categorie patiënten die voor opname in het ziekenhuis een beroep moest doen op een of ander armbestuur verdween daardoor vrijwel geheel. De onderstaande cijfers laten die ontwikkeling duidelijk zien.

Het aantal verpleegdagen van armlastige patiënten uit Bergen op Zoom, uitgedrukt in procenten van het totaal aantal verpleegdagen:

1937	46,3 %	1943	16,6 %
1938	41,8 %	1944	12,2 %
1939	41,4 %	1945	10,9 %
1940	41,2 %	1946	8,1 %
1941	40,3 %	1947	5,7 %
1942	23,3 %	1948	5,0 %

De sprong van 40,3 procent in 1941 naar 23,3 procent in 1942 spreekt voor zich. Na de invoering van de Algemene Bijstandswet in 1965 zou het armenzorg-karakter van het ABG definitief verdwijnen.

In 1949 werkten de volgende specialisten in het ziekenhuis: een internist/röntgenoloog, een kinderarts, een keel-, neus- en oorarts, twee chirurgen, een zenuwarts, een oogarts, een huidarts en een röntgenoloog. In juli 1950 trad de eerste ziekenbroeder in dienst. Volgens een overzicht in de notulen werkten er in 1951 reeds 34 niet-religieuze verpleegsters in het ziekenhuis ¹⁶¹).

¹⁶¹ *Gezondheidszorg in Nederland*, onder red. van F. Huysmans e. a. (Nijmegen 1973) 175-178;

Cijfers ontleend aan het jaarverslag over 1962 van het ABG. ABG 16a, 13 januari 1950, 12 mei 1950, 8 juni 1951.

Bouwplannen

Zoals we gezien hebben, spraken de regenten al in 1940 over vernieuwing van het ziekenhuiscomplex aan de Van Dedemstraat. In 1943 en 1944 werd voor het eerst gerept over volledige nieuwbouw. Ook in 1945 en 1946 kwam dat onderwerp, zij het nog zeer voorzichtig, aan de orde. In de jaren daarna zouden bouwplannen met de regelmaat van de klok onderwerp van gesprek vormen op de regentenvergaderingen. Verder dan plannen maken zou het echter niet komen.

Terwijl voorzitter Bogaers doende was het plan tot verkoop van het ziekenhuis aan de zusters terug te draaien, werd begin januari 1947 de architect J. van der Laan uit Leiden aangetrokken. Hij kreeg de opdracht een voorlopig ontwerp te maken, zodat men de onderhandelingen kon openen met de overheid. Reeds een maand later gingen de voorzitter en de architect naar 's-Gravenhage om bij het commissariaat voor de wederopbouw te pleiten voor de bouw van een nieuw ziekenhuis. Ook werd contact opgenomen met de inspectie voor de volksgezondheid en verder was er overleg met de burgemeester. Een onderhoud op 25 juni in de Residentie leerde dat aan de bouw van een nieuw ziekenhuis in Bergen op Zoom geen prioriteit werd gegeven. Eerst waren andere gemeenten in Noord-Brabant aan de beurt. In het najaar van 1947 vroegen de Hervormde Gemeente, de Evangelisch Luthersche Gemeente en de Gereformeerde Kerk in de stad om eigen ziekenzalen met protestants personeel in het nieuw te bouwen ziekenhuis. Overigens liet men ook weten, ingenomen te zijn met de huidige geestelijke verzorging van protestantse patiënten in het ABG. De regenten antwoordden dat een eigen vleugel voor het protestantse deel van de bevolking niet uitvoerbaar was. Wel was het bestuur bereid tegemoet te komen aan het verzoek om protestants personeel.

Minister W. Drees deelde het college van regenten per brief van 29 mei 1948 mee dat hij in beginsel zijn goedkeuring verleende aan de bouw van

een nieuw algemeen ziekenhuis in Bergen op Zoom. De bewindsman wilde echter nog niet zeggen wanneer met de uitvoering ervan mocht worden begonnen. Het gasthuisbestuur kreeg toestemming om - in overleg met de geneeskundige hoofdinspecteur van de volksgezondheid - voorbereidende plannen ter hand te nemen. De voorzitter achtte een redelijke kans aanwezig dat men binnen vijf jaar met de bouw zou kunnen beginnen. In afwachting daarvan werd besloten een nieuw laboratorium met ziekenkamers in de binnentuin te bouwen. De aanbesteding vond plaats in de zomer van 1948; de kosten bedroegen 58.845 gulden. Een jaar later werden de nieuwe ruimten geopend. Overigens leverde de personeelsbezetting van het laboratorium enige moeilijkheden op. Het college was aanvankelijk van plan hiervoor een niet-katholieke analiste aan te trekken. Dat stuitte echter op grote bezwaren bij de moeder-overste. Uiteindelijk deelde zij mee dat twee religieuzen opgeleid zouden worden voor het analistenexamen ¹⁶²).

Een onderhoud met functionarissen van de inspectie voor de volksgezondheid in juli 1949 maakte duidelijk dat het ABG de eerste tien jaar niet op nieuwbouw hoefde te rekenen. De regenten vonden het echter onverantwoord gedurende die periode niets te ondernemen. Mede gelet op het steeds stijgende aantal patiënten wilde men blijven investeren in het bestaande complex, dat aan redelijke eisen moest blijven voldoen. Tegen het eind van het jaar werden drie huisjes aan de Zuidoostsingel aangekocht voor 11.000 gulden. Tevens viel toen het besluit een semi-permanente ziekenbarak te laten optrekken, kosten 65.856 gulden. De barak werd op 17 april 1950 in gebruik genomen. Voorts nam men in dat jaar een ingrijpende verbouwing van de keuken ter hand. De aanbesteding had eind januari plaats en het werk werd ge-

¹⁶² ABG 16a, 10 januari 1947, 14 februari 1947, 14 maart 1947, 9 mei 1947, 11 juli 1947, 10 oktober 1947, 11 juni 1948. 13 augustus 1948, 10 juni 1949, 22 juli 1949, 12 augustus 1949.

gund voor een bedrag van 65.315 gulden. Ook kwam er nieuwe apparatuur en werden installaties vernieuwd of aangepast. Het gemeentebestuur wilde in juli weten waarom al die werken werden uitgevoerd. Er moest toch binnen afzienbare tijd een geheel nieuw ziekenhuis komen? Het college van regenten antwoordde met een rapport waarin een overzicht werd gegeven van alle pogingen om tot nieuwbouw te geraken en het steeds mislukken daarvan. Het gemeentebestuur adviseerde vervolgens de uitbreidingen tot het strikt noodzakelijke te beperken en vaart te zetten achter de nieuwbouwplannen. Nadat later van de zijde van de gemeente er nog eens op was aangedrongen investeringen in het bestaande complex zoveel mogelijk achterwege te laten, deelde het gasthuisbestuur mee dat de eerste tien jaar niet op nieuwbouw hoefde te worden gerekend. De inspectie voor de volksgezondheid had inmiddels zelfs een termijn genoemd van vijftien jaar ¹⁶³).

Op 29 december 1950 benoemde de gemeenteraad W.A.E.F. Asselbergs tot voorzitter van het regentencollege in plaats van W.J.M. Bogaers, die naar elders was verhuisd.

De nieuwe voorzitter stelde voor een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheden om het bestaande complex in zijn geheel te verbouwen tot een moderne inrichting. Men nam opnieuw contact op met architect Van der Laan. Die zond, na overleg te hebben gepleegd met de burgemeester, een situatieplan voor een nieuw ziekenhuis op Plein XIII. Daarmee week hij dus af van de opdracht die hem door de regenten was gegeven. In het plan van de architect was een tunnel onder de Zuidoostsingel opgenomen om het oude en het nieuwe gedeelte met elkaar te verbinden.

¹⁶³ ABG 16a. 8 juli 1949, 11 november 1949, 12 mei 1950, 11 augustus 1950, 8 september 1950.

In het voorjaar van 1952 namen de regenten het besluit het verpleegsterspaviljoen uit te breiden; de kosten hiervan bedroegen 13.385 gulden.

Tijdens een bespreking in september pleitte architect Van der Laan ervoor om op Plein XIII in fasen een nieuw ziekenhuis te bouwen met behoud van het oude complex aan de Van Dedemstraat, waarvoor na verloop van jaren een andere bestemming gevonden zou moeten worden. Genoemd werd een verpleeghuis voor ouderen of chronisch zieken. Een voorstel van het ziekenhuisbestuur om te gaan bouwen in de richting van de Van Dedemdwarsstraat, wees hij van de hand. Van der Laan kreeg nu opdracht een rapport op te stellen, zodat de regenten konden kiezen voor een volledige ombouw van het bestaande complex of geleidelijke bouw van een heel nieuw ziekenhuis. Die opdracht was nog maar net gegeven toen regent/wethouder M.F. Broos een lans brak voor ombouw van het bestaande gebouwencomplex. Het college nam aanvankelijk zijn standpunt over, maar na een nieuw onderhoud met de architect viel de beslissing aan de gemeente een deel van Plein XIII in optie te vragen. Van der Laan was er kennelijk in geslaagd (in ieder geval voorlopig) de regenten voor zijn visie te winnen, namelijk nieuwbouw op het braakliggende Plein XIII. Het gemeentebestuur liet weten in principe bereid te zijn het bedoelde stuk grond te verkopen.

De gemeenteraad benoemde op 16 oktober 1953 P.M.J.C. Asselbergs tot nieuwe voorzitter van het regentencollege; zijn naamgenoot W.

Asselbergs legde eerder zijn functie neer in verband met zijn gevorderde leeftijd ¹⁶⁴).

Op verzoek van het college van regenten stelde de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen een commissie samen die over de bouwplannen

¹⁶⁴ ABG 16a. 12 januari 1951, 16 februari 1951, 8 juni 1951;

ABG 16b. 14 december 1951, 9 mei 1952, 12 september 1952, 19 september 1952, 15 mei 1953. 12 juni 1953, 13 november 1953.

advies zou moeten geven. De commissie kwam voor het eerst bijeen op 29 april 1954. Omdat het ziekenhuisbestuur een objectief rapport wilde, werd de architect hiervan niet in kennis gesteld. Blijkbaar waren de regenten weer van mening veranderd en wilde men alsnog onderzocht zien wat het beste was: nieuwbouw op Plein XIII of een volledige ombouw van het bestaande complex. Zoals we reeds zagen was Van der Laan voorstander van nieuwbouw op Plein XIII.

Door het stijgende aantal patiënten was het ondertussen noodzakelijk geworden de verouderde wasserij op korte termijn te verbouwen en uit te breiden. Wachten op een algehele verbouwing of nieuwbouw achtte men niet verantwoord. De aanbesteding werd gehouden op 1 juni; het werk kostte 66.676 gulden.

Het rapport van de adviescommissie kwam gereed op 17 mei 1955. De commissie koos voor nieuwbouw. Men was tot de bevinding gekomen dat de bouw en exploitatie van een nieuw ziekenhuis in Bergen op Zoom mogelijk was zonder rijkssubsidie. Voorwaarde was dat bij de bouw zekere beperkingen werden aangehouden. Zo mocht er niet meer geïnvesteerd worden dan 20.700 gulden per bed. Verder zou ook in de toekomst het personeel grotendeels uit religieuzen moeten bestaan (leken waren veel duurder). De verpleegprijs voor zaalpatiënten diende volgens de commissie te worden gesteld op tien gulden per dag. De commissie achtte voor Bergen op Zoom een ziekenhuis van 300 bedden een vereiste (het ABG had op dat moment 250 bedden). Men oordeelde dat het huidige complex goed was onderhouden, maar dat het absoluut niet meer voldeed aan de eisen van de tijd.

De regenten waren niet erg tevreden over het rapport. Het college was van mening dat het niet bepaald nauwgezet was samengesteld, gezien rekenfouten en onnauwkeurigheden. Veel woorden werden er verder niet aan vuil gemaakt. De raming van de kosten werd door de architect, die inmiddels weer wel bij de zaak betrokken was, verworpen als zijnde te

laag. Na het verschijnen van het rapport sprak het college van regenten voorlopig niet meer over een algehele ombouw van het bestaande complex tot een moderne inrichting. De komende jaren zou men alleen uitgaan van een, in fasen te bouwen, nieuw ziekenhuis op Plein XIII ¹⁶⁵).

Eind 1955 kwam Van der Laan met een plan waarin het oude complex aansloot op het nieuwe terrein (twee hectaren) op Plein XIII. Dat betekende dus afsluiting van de Zuidoostsingel en verlegging van het naast die straat gelegen raccordementsspoor. Op omleiding van dit zogenaamde 'Spirituslijntje' was ook in de gemeenteraad reeds aangedrongen. Ondertussen ging men door met het aanpassen van het oude ziekenhuis. In 1956 was de zonneafdeling aan de beurt; met dit karwei was een bedrag gemoeid van 32.500 gulden. Ook het Sint-Josephpaviljoen, zoals de semi-permanente ziekenbarak inmiddels was gaan heten, werd uitgebreid.

Het bestuur van het ABG had op 20 februari 1957 een bespreking met vertegenwoordigers van de provinciale planologische dienst, die zich bezig hielden met het uitbreidingsplan Plein XIII. Aan het ABG werd in overweging gegeven nieuwbouw te plegen buiten het centrum van de stad. Genoemd werd een terrein aan de Wouwseweg, Het noodzakelijke aantal bedden werd door de provinciale planologische dienst geraamd op maar liefst 600. Hierbij zal hebben meegespeeld het zogenaamde Reimerswaalplan ¹⁶⁶), dat voorzag in de aanleg van een zeehaven in de kom van de Oosterschelde. Van dat plan is nooit iets terecht gekomen,

¹⁶⁵ ABG 16b, 14 mei 1954, 11 juni 1954;

ABG 339, rapport van de commissie van de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen inzake de te treffen voorzieningen voor een ziekenhuisaccomodatatie te Bergen op Zoom, 1955;

ABG 16b, 8 juli 1955.

¹⁶⁶ Zie hiervoor onder meer Westbrabants Archief, [RWAS044](#)

maar in die tijd verwachtte men dat Bergen op Zoom in verband hiermee een enorme groei zou gaan doormaken. Voorzitter Asselbergs deelde echter mee dat het ABG vasthield aan nieuwbouw op Plein XIII. Een deel van dat terrein had men tenslotte in optie gekregen van de gemeente, aldus de voorzitter. Bovendien kon bij het bestaande plan in fasen worden gebouwd met gebruikmaking van het oude complex. In één keer een totaal nieuw ziekenhuis bouwen zou veel te duur zijn.

Verder, zo kondigde hij aan, moest rekening worden gehouden met de bouw van een confessioneel ziekenhuis binnen een periode van 25 jaar. Asselbergs (ook fractievoorzitter van de K.V.P. in de gemeenteraad) doelde op de stichting van een katholiek ziekenhuis. Kennelijk leefde die wens toen al in katholieke kringen. Het zou geen 25 jaar duren voordat men concrete stappen in die richting ondernam, zoals we hierna nog zullen zien. Tijdens een tweede gesprek met de planologen van de provincie herhaalde Asselbergs nog eens dat het ABG wilde bouwen op Plein XIII. Het enige dat de plannen in de weg stond, was de aanwezigheid van het raccordementsspoor. Architect Van der Laan liet weten dat zijn plan weliswaar uitging van 350 bedden, maar dat dit aantal makkelijk was uit te breiden. Hij reageerde hiermee op de visie van de provinciale planologische dienst, die zoals hierboven werd vermeld, uitging van 600 bedden.

Het gemeentebestuur schreef op 24 april aan het college van regenten dat een wijziging van het uitbreidingsplan Plein XIII werd voorbereid conform de wensen van het ziekenhuisbestuur. De provinciale planologische dienst ontwierp vervolgens een drietal maquettes; met één ervan kon het ABG zich verenigen.

In de herfst van 1957 werd in het ziekenhuis een aula in gebruik genomen. Architect Van der Laan klaagde in juni van het volgende jaar dat de gemeente de plannen voor Plein XI 11 voortdurend wijzigde, onder meer omdat men het idee had opgevat er woonflats te bouwen. Voor het

ABG zou te weinig ruimte overblijven, meende de architect. Ook werd gewag gemaakt van het feit dat het ziekenhuis zelf de kosten zou moeten betalen van het omleggen van het raccordementsspoor. Na een bespreking op 24 juli met het gemeentebestuur deelde voorzitter Asselbergs echter mee dat van die zijde op medewerking mocht worden gerekend ¹⁶⁷).

Na de gemeenteraadsverkiezingen van 1958 benoemde de raad op 16 september drie nieuwe regenten/raadsleden; van hen werd D. J. J. Nijpels tot voorzitter benoemd. Uit de notulen van de raadsvergadering blijkt niet waarom Asselbergs niet werd herkozen als voorzitter. Uit latere raadsverslagen wordt duidelijk dat in ieder geval een deel van de gemeenteraad van mening was dat hij de nieuwbouw niet voortvarend genoeg had aangepakt.

Het gedeeltelijk vernieuwde bestuur van het ABG bezon zich vervolgens op de vraag of nieuwbouw op Plein XIII wel betaalbaar was. In dit verband werd gewezen op een rapport van dr. H. O. Goldschmidt, gedateerd september 1958 en geschreven in opdracht van het college van regenten. Het handelde over het aantal benodigde bedden en de verdeling daarvan over de specialismen in verband met de bouw van een nieuw ziekenhuis. Bij 350 bedden werden de bouwkosten geraamd op 18 miljoen gulden. Ook gingen er onder de regenten stemmen op de banden met architect Van der Laan te verbreken omdat in meer dan 10 jaar niets was bereikt. De gesprekken tussen Van der Laan en de provinciale planologische dienst waren inmiddels in een impasse geraakt. Twee plaatselijke makelaars kregen de opdracht een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid de bestaande gebouwen uit te breiden.

¹⁶⁷ ABG 16 b, 9 december 1955. 15 juni 1956, 9 november 1956, 8 maart 1957, 9 maart 1957, 10 mei 1957, 11 oktober 1957, 11 juli 1958. 8 augustus 1958.

Een aantal regenten was zeer boos over dit laatste initiatief van het dagelijks bestuur (voorzitter Nijpels had na zijn benoeming uit de negen regenten een dagelijks bestuur geformeerd). Zij vonden het riskant om Van der Laan los te laten en als het ware weer van voor af aan te beginnen.

Zoals we reeds gezien hebben werd in 1948 een administrateur voor het ziekenhuis benoemd. Aanleiding was een reglementswijziging die inhield dat regenten geen bezoldigde functie meer in het gasthuis mochten bekleden. Hierdoor kon secretaris Bevin niet langer bezoldigd administrateur van het ziekenhuis blijven. Hij bleef wel aan als bestuurslid (secretaris-penningmeester). Door het stijgend aantal patiënten nam ook het administratieve werk in het ziekenhuis in omvang toe. In een dergelijke groeiende organisatie kon op financieel gebied niet meer volstaan worden met één administrateur. De eerste econoom van het ziekenhuis werd benoemd op 14 maart 1958. Deze functionaris werd nog in hetzelfde jaar op staande voet ontslagen. Uit de notulen van de regentenvergaderingen blijkt niet duidelijk waarom het gasthuisbestuur het vertrouwen in de econoom had verloren. Hij zou opgevolgd worden door P.P.J. Leclercq. Geneesheer-directeur Wilberts deelde in januari 1959 mee dat hij per 1 september ontslag wilde nemen; hij zag geen kans om naast zijn taak als geneesheer-directeur de eventuele uitvoering van nieuwbouwplannen te leiden. Wilberts bleef wel aan als internist ¹⁶⁸).

¹⁶⁸ ABG 16 b, 19 september 1958. 2 oktober 1958, 10 oktober 1958; N. A. /1 notulen van de gemeenteraad 16 september 1958 en 28 augustus 1959; ABG 340, rapport betreffende her aantal benodigde bedden en de verdeling daarvan over de specialismen, opgesteld door dr H. O. Goldschmidt 1958; ABG 16b, 9 januari 1959, 19 januari 1959, 23 januari 1959, 13 februari 1959, 14 maart 1958, 12 december 1958, 13 februari 1959, 19 januari 1959; Jaarverslag ABG 1960 2.

IX

Van ziekenhuis tot verpleeghuis

Het einde van het ABG als ziekenhuis

De juridische status van het ABG heeft in de loop der jaren regelmatig onderwerp van bespreking uitgemaakt in de gemeenteraad, zoals hiervoor reeds is gebleken. In 1957 was het weer zover. Aanleiding was de onduidelijke rechtspositie van het personeel van het gasthuis. Het bestuur van de stad stelde zich op het standpunt dat het ABG een gemeentelijke instelling was (en het personeel dus ambtenaar), het college van regenten bestreed die opvatting. Volgens het ziekenhuisbestuur was het ABG een zelfstandig lichaam. Er werden brieven verzonden en nota's geschreven, maar er kwam geen duidelijkheid in de zaak. In de gemeenteraad werd daarom in 1958 voorgesteld het reglement van het ABG te herzien.

Burgemeester L. A. Peters beloofde na de verkiezingen voor de gemeenteraad een commissie in het leven te roepen die een onderzoek moest instellen naar het reglement van het ABG en eventuele wijzigingen daarvan.

Deze zogenaamde commissie ad hoc werd inderdaad samengesteld in het najaar van 1958. De leden waren afkomstig uit de verschillende politieke groeperingen in de raad. Na slechts één vergadering stelde de commissie vast dat de vage juridische status van het ABG, alsmede het gebrek aan continuïteit in het regentencollege, remmend werkten op het tot stand brengen van de hoognodige sanering en op de nieuwbouw van het ziekenhuis. De commissie (waarin geen regenten/raadsleden zaten) sprak als haar oordeel uit dat het ziekenhuis geëxploiteerd zou moeten worden door een particuliere stichting, waarmee de raad geen bemoeienis meer

zou hebben. De stichting die het ABG diende over te nemen, moest een algemeen christelijke grondslag hebben. Het bestuur zou bestaan uit vijf katholieken, één vertegenwoordiger uit de hervormde gemeenschap, één uit de gereformeerde gemeenschap en twee leden aan te wijzen door het college van burgemeester en wethouders.

De voorzitter van de commissie, burgemeester Peters, verzocht de voorzitter van de Katholieke Volkspartij (K.V.P.), de grootste fractie in de gemeenteraad, P.M.J.C. Asselbergs (oud-voorzitter van het ABG), om na te gaan onder de burgerij en met name bij deken G.J.M. van Dijk en andere geestelijke leiders of een dergelijke stichting kans van slagen zou kunnen hebben. Asselbergs bezocht op 6 februari 1959 deken Van Dijk en vroeg hem in overleg te treden met de predikanten ds. C. Wisse van de hervormde gemeente en ds. A.G. v. d Stoel van de gereformeerde kerk over de mogelijkheden om in 'onderling overleg' te komen tot de oprichting van de bewuste stichting. De deken nodigde de beide predikanten in een vertrouwelijk schrijven uit voor een bijeenkomst op 12 februari.

Voor het zover was reisde deken Van Dijk naar Breda, waar hij ontvangen werd door de bisschop, Mgr. J. Baeten. De bisschop toonde zich teleurgesteld: hij gaf duidelijk te kennen dat hij het jammer zou vinden als er in Bergen op Zoom geen katholiek ziekenhuis kwam, aangezien de bevolking van de stad voor het grootste deel uit katholieken bestond.

Oprichting van de door de commissie voorgestane stichting zou betekenen dat Bergen op Zoom met 'een neutraal ziekenhuis bleef zitten'. Op de afgesproken dag kwamen de drie kerkelijke vertegenwoordigers en K.V.P. -fractievoorzitter Asselbergs bij elkaar. Overeengekomen werd dat ieder zich in eigen kring over de plannen zou beraden.

In opdracht van de bisschop nam deken Van Dijk contact op met de vereniging van Katholieke Ziekenhuizen in 's-Gravenhage. Samen met

Asselbergs ging hij eind februari naar het kantoor van de vereniging. Daar werd hen aangeraden een katholiek ziekenhuis te stichten met in het bestuur één plaats voor een vertegenwoordiger van de protestantse gemeenschap.

Dominee v. d. Stoel bracht begin maart mede namens zijn collega Wisse verslag uit van de besprekingen die in protestantse kring gevoerd waren. De conclusie luidde dat men niet op het voorstel wenste in te gaan. Vanuit kerkelijk oogpunt waren de protestanten tevreden met het ABG. De nieuwe stichting zou alleen in juridische zin iets veranderen, maar in kerkelijk opzicht niets. Deken Van Dijk gaf te kennen dat hij wilde proberen om tot een katholiek ziekenhuis te komen. Daarmee was het plan voor een stichting op algemeen christelijke grondslag van de baan. Deken Van Dijk lichtte burgemeester Peters in over de stand van zaken. Deze toonde zich zeer voldaan over het plan voor een katholiek ziekenhuis, aldus de deken in het verslag dat hij van de bespreking maakte.

Op 25 maart kwamen de deken, Asselbergs, de burgemeester, twee wethouders en de gemeentesecretaris bijeen. Besloten werd dat de R.K. stichting aan de gemeenteraad zou laten weten dat zij was opgericht met het doel een nieuw ziekenhuis te bouwen. Aan de raad zou om medewerking worden gevraagd. De verwachting was dat er in de raad vervolgens een principiële debat zou ontstaan. Er werd aangedrongen op grote spoed, kennelijk om al te veel deining te voorkomen. Men werkte inderdaad snel en in korte tijd werd de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis (de naam was ontleend aan het oude Bergse gasthuis) opgericht. Op 11 april passeerde de stichtingsakte en nog dezelfde dag werd de gemeenteraad hiervan in kennis gesteld. In het stichtingsbestuur zaten: deken G.J.M. van Dijk, voorzitter, gemeentearchivaris C.J.F. Sloomans, secretaris, Mr. G.F.J.H. van Gent, penningmeester, wethouder M.F. Broos, ir. A.H.J.M. van Dijk en J.H.M. Weijts.

De raad boog zich een kleine twee weken later over het schrijven van de R.K. stichting. Na uitvoerige debatten werd met vijftien tegen acht stemmen besloten in principe medewerking te verlenen aan de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis. Eén van de belangrijkste punten van discussie was de toekomstige positie van het ABG en daarmee samenhangend de rechten van het niet-katholieke deel van de bevolking in de regio. Dat kon immers als het ABG zou verdwijnen niet meer terecht in een algemeen ziekenhuis. Het gegeven dat een algemeen ziekenhuis wellicht moest wijken voor een katholiek bezorgde de stad de nodige publiciteit in de regionale en landelijke pers.

Overigens was het ABG eigenlijk alleen in naam een instelling met een algemeen karakter. Het bestuur bestond grotendeels uit katholieken, al werden er voor de protestantse minderheid altijd één of twee plaatsen ingeruimd. Dat gebeurde niet op grond van het reglement, maar vormde een gebruik dat in de loop van de tijd was gegroeid. Het verplegend personeel was geheel van katholieken huize, ook nadat men een aanvang had gemaakt met de aanstelling van leken.

Pas in 1961 kwam een reglement voor het verplegend personeel tot stand op grond waarvan ook nietkatholieken konden worden toegelaten. Getracht werd ook zoveel mogelijk katholieke medici aan te trekken, maar dat lukte niet altijd. Verschillende artsen moesten verklaren voor een katholieke opvolger te zullen zorgen, hetgeen in 1958 tot moeilijkheden leidde rond een protestantse chirurg, die een tijd zijn katholieke collega had vervangen en graag in het ziekenhuis wilde blijven. Het college van regenten dwong hem te vertrekken. De niet-katholieke regenten namen daarbij een minderheidsstandpunt in.

Het ziekenhuis kende zelfs een inwonende rector. Die stond weliswaar niet op de loonlijst van het ABG en verrichtte zijn werkzaamheden officieel alleen ten behoeve van de religieuzen, maar hij was bijvoorbeeld

ook verbonden aan de opleiding van de verpleegsters. Verder was het ziekenhuis ruim voorzien van kruis- en heiligenbeelden en werden verschillende ruimten vernoemd naar katholieke heiligen, zoals het Sint-Josephpaviljoen. In de telefoongids stond het ABG zowel onder de A van Algemeen als onder de R van Rooms-Katholiek! Hierbij moet aangetekend worden dat de protestantse zielzorgers in ieder geval sinds 1947 niets in de weg werd gelegd.

Zowel de duidelijk katholieke signatuur van het ziekenhuis als het tenminste in naam algemene karakter van het ABG werden door de regenten gebruikt als argumenten voor het voortbestaan van de instelling. Toen de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis naar voren trad met haar plannen riepen ze dat Bergen op Zoom al een katholiek ziekenhuis had. Nadat duidelijk was geworden dat de gemeenteraad zich achter het voornemen van de stichting wenste te scharen, maakten de regenten kenbaar dat het ABG diende te blijven bestaan, opdat de rechten van de protestantse minderheid werden gewaarborgd ¹⁶⁹).

Op 28 mei 1959 werd een bespreking gehouden tussen de besturen van het ABG en de R.K. stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis. Het gasthuis was vertegenwoordigd door voorzitter Nijpels en secretaris Bevin. Deze laatsten deelden mee voor twee ziekenhuizen in de stad te zijn, ieder met 250 bedden. Als het katholieke ziekenhuis er eenmaal stond zou het

¹⁶⁹ Zie hiervoor ook hoofdstuk VIII. de paragrafen "het ziekenhuis bijna verkocht. " en "het reglement van 1934";

A. B. G. 59. 1, correspondentie college van regenten en burgemeester en wethouders, augustus en september 1957;

N. A. /1, Notulen van de gemeenteraad 24 april, 31 juli en 28 augustus 1959. Jaarverslag ABG 1961.

ABG 16b. 27 februari 1958, 14 maart 1958, 11 april 1958, 14 november 1958;

G. A. B. o. Z "verzameling Slootmans 73, stukken betreffende het ABG en Elisabeth Ziekenhuis, o. a. verslag deken van Dijk 1959-1961.

college van regenten zich nader beraden. Dat bracht de stichting in een lastig parket. Haagse contacten hadden geleerd dat het ministerie van Volksgezondheid vasthield aan hooguit 350 bedden voor Bergen op Zoom. Aangezien het ABG er op dat moment al 260 had, bleven er voor het katholieke ziekenhuis slechts ongeveer 100 over. Een dergelijk klein ziekenhuis achtte de stichting niet te exploiteren. Deken Van Dijk probeerde de voorzitter van het regentencollege op andere gedachten te brengen, maar dat lukte niet. Nadat de burgemeester deken Van Dijk had verteld dat het ministerie in Bergen op Zoom slechts één ziekenhuis zou toestaan, besloot de stichting een schrijven te richten aan de gemeenteraad. Daarin werd gepleit voor één groot ziekenhuis in de stad. De stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis zou daarvoor geen vergunning krijgen als het ABG bleef bestaan met 260 bedden. Daarom werd aan de raad verzocht het college van regenten op te dragen aan het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid te berichten dat het van de principiële goedkeuring uit 1948 voor de bouw van een nieuw algemeen ziekenhuis geen gebruik wenste te maken. Verder moest het regentencollege schriftelijk aan de raad verklaren dat het na de opening van een nieuw katholiek ziekenhuis geen ziekenhuis meer zou exploiteren. Het gebouw mocht alleen nog gebruikt worden als verpleeghuis of voor een ander doel, zolang dat maar niet een algemeen ziekenhuis was. Als het aan de R.K. stichting lag, zou de gemeenteraad dus het college van regenten van het ABG zo ongeveer moeten bevelen om met de exploitatie van het ziekenhuis te stoppen.

Deze brief werd behandeld in de raadsvergadering van 31 juli. In dezelfde vergadering kwam ook een schrijven aan de orde van de kerkeraden van de Hervormde Gemeente, de Gereformeerde Kerk en de Evangelisch-Lutherse Gemeente. Die braken een lans voor het voortbestaan van het ABG omdat men tevreden was over het ziekenhuis. De rechten van de protestantse minderheid waren er gewaarborgd en dat was in een

katholiek ziekenhuis nog maar afwachten. Er volgde een hevig debat, waarin onder meer de voorzitter en de oud-voorzitter van het ABG elkaar verweten van de nieuwbouwplannen niets terecht te hebben gebracht. Nadat een voorstel om de behandeling een maand uit te stellen, geen meerderheid had gevonden, verliet de hele raad behalve de K.V.P. -fractie de zaal. Vervolgens besloten de nog aanwezige raadsleden het college van regenten te verzoeken binnen een maand gevolg te geven aan de 'voorstellen' van de stichting. De gemeenteraad sloeg dus een andere toon aan dan de R.K. stichting. De regenten werd niets opgedragen, maar zij werden verzocht aan de wensen van de stichting te voldoen.

Op advies van de fractievoorzitter van de K.V.P., Asselbergs, benaderde deken Van Dijk na de raadsvergadering vijf regenten van het ABG om te proberen die aan de zijde van de stichting te krijgen. Twee van hen, beiden lid van de K.V.P., moesten van hun recht gebruik maken om een vergadering van het college van regenten aan te vragen.

Dat gebeurde inderdaad en men kwam een week na de raadsvergadering bijeen. Er werden aan de kwestie flink wat woorden vuil gemaakt en uiteindelijk rolde het volgende compromis uit de bus: met zes tegen drie stemmen werd besloten aan de gemeente te berichten dat tegen het afzien van de principiële goedkeuring uit 1948 geen wezenlijke bezwaren bestonden, mits de rechten van de protestantse minderheid behoorlijk werden gewaarborgd. De regenten waren dus bereid van nieuwbouw af te zien, indien de rechten van het niet-katholieke bevolkingsdeel werden beschermd. Zij wensten echter niet te verklaren dat het ABG als ziekenhuis zou ophouden te bestaan wanneer het katholieke ziekenhuis zijn deuren opende.

In concreto kwam het erop neer dat het ABG wilde blijven bestaan in beperkte omvang voor het niet-katholieke deel van de bevolking. Gedacht werd aan 100 bedden voor het ABG, zodat er een katholiek ziekenhuis kon komen van 250 bedden.

Het antwoord van het college van regenten van het ABG kwam op 28 augustus in de gemeenteraad aan de orde. Weer ontspon zich een uitvoerige discussie, waarna met 20 tegen 2 stemmen een motie werd aangenomen. Daarin deed de raad een dringend beroep op de regenten van het ABG en het bestuur van de stichting SintElisabeth Ziekenhuis 'een voor allen bevredigende oplossing tot stand te brengen' ¹⁷⁰).

Het bestuur van het ABG benoemde eind augustus 1959 de arts N.M.H.N. Ploegmakers tot nieuwe geneesheer-directeur. Aan de R.K. stichting was gevraagd of dokter Ploegmakers ook voor hen aanvaardbaar zou zijn. Daar werd bevestigend op geantwoord. Op 1 oktober legde J.F. Bevin, na 28 jaar het ambt van secretaris-penningmeester te hebben vervuld, deze functie neer. Hij zou nog regent blijven tot en met december 1960. De nieuwe secretaris-penningmeester werd F.J.W. Clarijs. Op 11 september 1959 lieten de kerkeraden uit Bergen op Zoom, de ring Tholen der Hervormde Kerk, de classis Tholen der Gereformeerde Kerken en enkele gemeenten op het eiland Tholen weten dat zij ook behoorden tot de 'allen', die in de motie van 28 augustus werden genoemd. De gemeenteraad had in die motie vastgelegd dat er een oplossing tot stand moest komen, waarin alle partijen zich konden vinden. De vertegenwoordigers van het protestantse bevolkingsdeel in de regio lieten nu weten dat de kwestie ook voor hen bevredigend opgelost diende te worden. Zij verklaarden dat ze het liefst het college van regenten van het ABG een nieuw

¹⁷⁰ G. A. BoZ. verzameling Sloomans 73, o. a, verslag deken Van Dijk.
ABG 16b, 15 mei en 12 juni 1959; Verzameling Sloomans 73, brief stichting Elisabeth Ziekenhuis aan de gemeenteraad, 18 juli 1959. N. A. /1, notulen v. d. gemeenteraad, 31 juli 1959;
ABG 16b. 8 augustus 1959; Verzameling Sloomans 73, brief van het ABG aan gemeenteraad, 10 augustus 1959;
N. A. /1, notulen v. d. gemeenteraad. 28 augustus 1959.

ziekenhuis zagen bouwen. Indien dit niet mogelijk was, dan zou het ABG als ziekenhuis voor de niet-katholieken moeten blijven bestaan.

Naar aanleiding van de motie van de gemeenteraad werd op 11 november een bespreking gehouden tussen vertegenwoordigers van de besturen van het ABG en de stichting Sint-Elisabeth ziekenhuis. Ook waren aanwezig twee hoge ambtenaren van de inspectie voor de volksgezondheid. Doel was om na te gaan of in Bergen op Zoom de exploitatie van twee ziekenhuizen kon worden toegestaan. De ambtenaren deelden mee dat daartegen geen bezwaren bestonden; gedacht werd aan 150 bedden voor het ABG en 250 voor het katholieke ziekenhuis.

Het gevolg van deze bijeenkomst was dat het college van regenten besloot een commissie in het leven te roepen. Deze kreeg de opdracht 'een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om de bestaande gebouwen van het Algemeen Burger Gasthuis in Bergen op Zoom zodanig te verbeteren, respectievelijk uit te breiden, dat zij voldoen aan de eisen die in deze tijd gesteld moeten worden aan een goed ziekenhuis van 150 bedden, waaraan verbonden een inrichting voor het verplegen van chronisch zieken. En tevens, indien mogelijk, een globale berekening van de saneringskosten te verstrekken'. Op voorstel van het centraal bureau voor het Katholiek Ziekenhuiswezen werden de volgende deskundigen tot leden van de commissie benoemd: Ir. H. Hoekstra, oud-rijksbouwmeester, B.T.G. de Jong, geneesheer-directeur van het ziekenhuis Sint-Annadal in Maastricht en S.F. ten Brink, economisch-directeur van het Sint-Bonifacius Hospitaal in Leeuwarden.

Het rapport van de commissie kwam gereed op 23 april 1960. De conclusie was dat het ABG niet op een redelijke en verantwoorde wijze gesaneerd kon worden, noch tot een ziekenhuis van 150 bedden annex inrichting voor het verplegen van chronisch zieken, noch tot een 'gewoon' ziekenhuis van 150 bedden. Het gebouwencomplex was volgens de commissie sterk verouderd en voldeed niet aan de eisen die men op het gebied van de verpleging en de medische verzorging moest stellen. Het terrein van het ziekenhuis werd verder te klein genoemd. Sanering zou alleen mogelijk zijn als een belangrijk deel van de gebouwen, waaronder het hoofdgebouw, zou worden afgebroken. De regenten bespraken het rapport drie weken later. Na hun teleurstelling te hebben uitgesproken over de conclusie, besloten ze contact op te nemen met de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis om te bezien of het mogelijk zou zijn aan het katholieke ziekenhuis een afzonderlijke vleugel te bouwen voor de 150 bedden van het ABG.

De gemeenteraad had inmiddels voor de bouw van het katholieke ziekenhuis een stuk grond van 3 hectare gereserveerd in de omgeving van het landgoed Lievensberg aan de zuidoostzijde van de stad. Op 27 mei stelde de raad zich met 18 tegen 4 stemmen in principe garant voor de geldlening die de stichting zou moeten aangaan.

ABG-voorzitter Nijpels legde op 11 juli het idee van het 'vleugelziekenhuis' voor aan het bestuur van de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis. Deken Van Dijk vond het plan niet uitvoerbaar. Overigens was ook in het college van regenten niet iedereen enthousiast over dit idee. Regent J.F. Bevin was er bijvoorbeeld tegen. Hij vond dat het ABG moest stoppen met het exploiteren van een ziekenhuis en zich diende toe te leggen op het verzorgen van chronisch zieken ¹⁷¹).

¹⁷¹ ABG 16b, 25 augustus 1959, 21 september 1959;

ABG 16c, 11 januari 1961;

N. A. /1, notulen van de raad, 25 september 1959; ABG 16b, 12 november, 10

Terwijl dit alles speelde, ontstond er een rel rond het college van regenten. In de vergadering van 3 maart 1960 werden een ontwerp stafreglement en een dito modelcontract met de specialisten besproken. Met vier tegen drie stemmen besloot men in deze documenten de Rooms-Katholieke medische moraal als bindend op te nemen. Namens de voorstanders voerde de regent M.P.J.M. Jansen het woord. Hij wilde de Rooms-Katholieke medische moraal verplicht stellen voor alle medici in het gasthuis en *mutatis mutandis* dus ook voor alle patiënten, omdat het ABG een katholiek ziekenhuis was, om aan de zusters tegemoet te komen en tenslotte omdat de meerderheid van de patiënten van katholieken huize was.

Regent Chr. A. van Doorn (tevens sociaal-democratisch raadslid) verzette zich tegen het voorschrift. Hij vond het vanzelfsprekend dat de katholieke medici naast de algemene medische ethiek ook de moraalregels van hun kerk als leidraad aanvaardden. Het ging echter niet aan om ook niet-katholieke medici en patiënten aan deze regels te binden. Hij sprak in dit verband van gewetensdwang. Hij stelde dat het ABG een algemeen ziekenhuis was. De katholieke medische moraal bevatte onder meer bepalingen omtrent abortus, kunstmatige bevruchting, sterilisatie en geboorteregeling.

Twee maanden later kwamen de regenten op de zaak terug. Van Doorn beloofde zijn argumenten in een nota samen te vatten. Die werd op 10 juni behandeld. Het voorstel van Van Doorn om de katholieke medische

december, 28 december 1959;

G. A. BoZ.. verzameling Sloomans 73, 1c rapport Hoekstra: Jaarverslag ABG 1960 8, 9;

ABG. 16b. 13 mei 1960:

N. A. /1, notulen van de raad, 26 februari en 27 mei 1960;

G. A. BoZ. verzameling Sloomans 73, o. a. verslag deken Van Dijk; ABG 16b, 15 juli 1960.

moraal niet verplicht op te leggen aan protestants-christelijke artsen en patiënten werd met vijf tegen drie stemmen verworpen (er was één onthouding).

Tijdens de regentenvergadering van half juli kwamen protestbrieven ter tafel van de protestantse kerkeraden in Bergen op Zoom en de Gereformeerde Kerk van Tholen. Later zouden daar nog brieven bijkomen van de gemeenten Sint-Maartensdijk, Sint-Philipsland, Poortvliet, Sint-Annaland, Scherpenisse, de landelijke stichting Protestantse Gezondheidszorg en de Gereformeerde Kerk in Dinteloord. Allen vroegen de beslissing terug te nemen.

Ook de vaderlandse pers had zich inmiddels op de affaire gestort. Ongeveer tegelijkertijd verzochten de landelijke ziekenhuisorganisaties aan de ziekenhuizen om de besprekingen over het stafreglement en het modelcontract uit te stellen omdat zij die opnieuw in studie wilden

Alb. 51. De regenten van het Algemeen Burger Gasthuis, toen onder voorzitterschap van D. J. J. Nijpels (uiterst rechts), bijeen in de regentenkamer in 1961. Geheel links geneesheer-directeur N. J. H. N. Ploegmakers.

nemen (dit verzoek had niets met de kwestie rond het college van regenten van het ABG te maken, het was een technische zaak). Naar aanleiding hiervan berichtten de regenten aan de brieven-schrijvers dat er op dit moment helemaal geen beslissing ongedaan te maken viel. Het stafreglement en het modelcontract konden immers voorlopig niet vastgesteld worden.

Voorzitter Nijpels riep desondanks de regenten bijeen voor een urgente vergadering op 29 juli. Hij wilde dat men terugkwam op het besluit inzake de katholieke medische moraal. De zaak had alom beroering gewekt en nu dreigde dat ook nog eens te gebeuren in de gemeenteraad, die dezelfde dag vergaderde. Nijpels drong tevergeefs aan op herroeping van de beslissing.

In de gemeenteraad werd met 11 tegen 10 stemmen een motie aangenomen waarin de raad op het college van regenten een dringend beroep deed om het gewraakte besluit terug te draaien. Het werd onjuist geacht de R.K. medische moraal op te leggen aan niet-katholieke medici. Het ABG was een ziekenhuis met een algemeen karakter en daar vloeide uit voort dat het voor artsen en patiënten van elke geloofsleer en wereldbeschouwing aanvaardbaar moest zijn. Geschrokken van alle commotie schrapten de regenten op 21 oktober de omstreden clausule met slechts één stem tegen ¹⁷²).

¹⁷² ABG 16b, 3 maart 1960; memorie van antwoord college van regenten aan de gemeenteraad van Bergen op Zoom, 6 februari 1962, pag. 10; (red) J. C. Groot, Encyclopedie van het christendom, katholiek deel (Amsterdam 1956) 380, 720; ABG 16b. 13 mei 1960, 10 juni 1960, 15 juli 1960; ABG 16c, 29 juli 1960; N. A. /1, notulen v. d. raad 29 juli 1960; ABG 16c. 21 oktober 1960; Jaarverslag ABG 1960 12, 13.

Inmiddels was van protestantse zijde bij de overheid een verzoek ingediend tot oprichting van een protestants-christelijk ziekenhuis. Op 4 augustus 1960 stuurde de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid een brief aan alle partijen (ABG, stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis en de protestants-christelijke groepering). Die brieven kwamen in het kort hierop neer: de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis kreeg in principe toestemming een ziekenhuis te bouwen van 250 bedden. De principiële goedkeuring uit 1948 van het ABG voor de bouw van een nieuw algemeen ziekenhuis werd ingetrokken. De drie partijen zouden overleg moeten plegen om zo mogelijk te komen tot één ziekenhuis.

Naar aanleiding hiervan besloot het college van regenten op 21 oktober af te zien van de bouw van een nieuw ziekenhuis. Aan de katholieke en de protestantschristelijke stichting zou aandacht gevraagd worden voor de kosten in de overgangstijd. Het was de verwachting dat het nog een aantal jaren zou duren, voordat het eerste nieuwe ziekenhuis haar deuren kon openen. In die tijd wilde het college van regenten blijven investeren in het gebouwencomplex, zodat het ziekenhuis zoveel mogelijk aan de eisen van de tijd zou voldoen. De drie partijen spraken begin november af dat het ABG zich buiten het overleg over een nieuw ziekenhuis zou houden. Dat zou voortaan een zaak zijn voor de katholieke stichting en de protestants-christelijke groepering. De R.K. stichting kreeg in 1961 van de minister in principe goedkeuring voor de bouw van een ziekenhuis van 300 bedden. De protestantse stichting mocht een ziekenhuis van 150 bedden bouwen. Zo daar nog twijfel aan bestond, het was nu onontkoombaar dat het ABG als ziekenhuis zou ophouden te bestaan ¹⁷³).

¹⁷³ Verzameling Sloomans 73, o. a. over Licht van de gebeurtenissen van de secretaris van de stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis;
ABG 16c, 21 oktober 1960.
Jaarverslag ABG 1960 8-11.

Op 19 juni 1961 wendde het college van regenten zich tot de beide confessionele ziekenhuisstichtingen. Het bestuur van het ABG wilde nieuwe specialisten aantrekken en men vond het verstandig om daarover overleg te plegen met de partijen die de ziekenhuistaak zouden overnemen. Uit dit initiatief ontstond een commissie van samenwerking. Behalve over nieuwe specialisten overlegden de partijen ook over de aanschaf van dure medische apparatuur. Dit alles ten einde de overgangsfase waarin het ABG nog patiënten diende op te nemen, zo soepel mogelijk te laten verlopen. Vanaf 1963 woonden vertegenwoordigers van beide stichtingen de vergaderingen bij van het college van regenten. Andersom waren bestuursleden van het ABG aanwezig bij de besprekingen van de confessionele stichtingen. In 1964 kwam men overeen dat het ABG de ziekenhuistaak zou beëindigen op het moment dat het eerste nieuwe ziekenhuis gereed kwam. Ook verklaarden de besturen van de twee stichtingen zich bereid apparatuur en instrumentarium tegen redelijke prijzen over te nemen. Dit stelde het college van regenten in staat om door te gaan met de aanschaf daarvan. Op 12 november 1964 besloot het bestuur van het ABG om de twee toehoorders van de stichtingen bij de gemeenteraad aan te bevelen als regenten. De raad benoemde ze twee weken later tot bestuursleden van het ABG.

In 1966 werd bekend dat het eerste nieuwe ziekenhuis, dat in plaats van Sint-Elisabeth Ziekenhuis inmiddels de naam Lievensberg had gekregen, op 1 juli 1968 de ziekenhuistaak van het ABG zou overnemen. Een protestants-christelijk ziekenhuis is er nooit gekomen. De twee confessionele stichtingen wisten elkaar uiteindelijk te vinden en gingen samen. In het bestuur van Lievensberg werden plaatsen ingeruimd voor vertegenwoordigers van de protestantse bevolkingsgroep ¹⁷⁴).

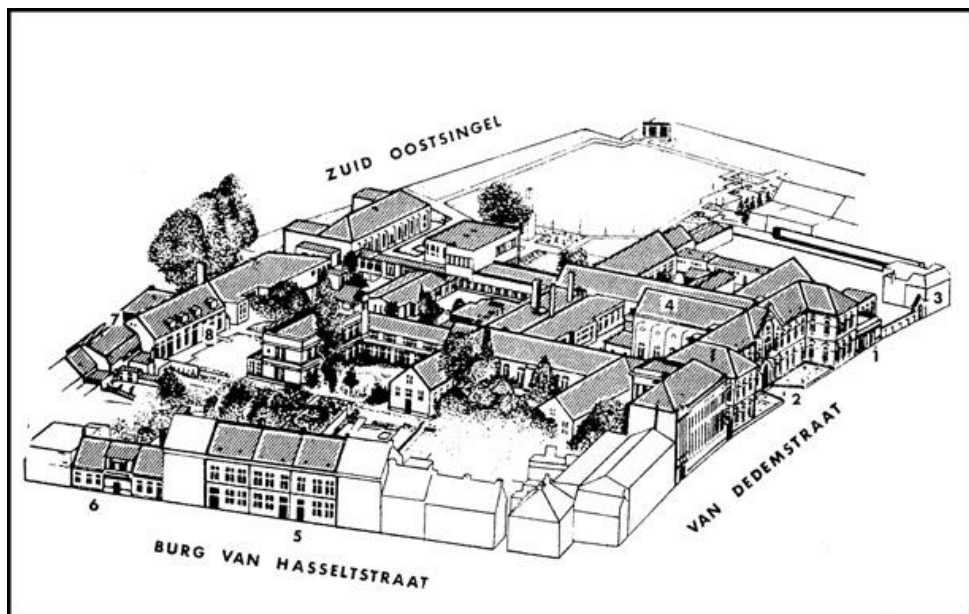
¹⁷⁴ Jaarverslagen ABG, 1961, 1963, 1964, 1966.

Van ziekenhuis naar verpleeghuis

Met ingang van het jaar 1960 werd de administratieve organisatie van het ABG sterk verbeterd. Sinds jaar en dag werden de financiële uitkomsten van het door de instelling geëxploiteerde ziekenhuis en die van de instelling zelf onvoldoende gescheiden gehouden. Dit bezwaar werd nu opgeheven, waardoor het ziekenhuis aan de instelling een adequate rente ging vergoeden over het door laatstgenoemde in het ziekenhuis geïnvesteerde kapitaal. Deze methode van rentevergoeding werd in vrijwel alle met het ABG vergelijkbare ziekenhuizen toegepast.

Maar niet alleen op boekhoudkundig gebied werden er moderniseringën doorgevoerd. Het ziekenhuis wist ook behoorlijk te bezuinigen op de kosten van de aan de patiënten verstrekte voeding. Sinds 1838 was de voeding van de patiënten bij contract aan de religieuze zusters opgedragen. De congregatie kreeg daarvoor een bepaald bedrag per patiënt per dag. Dit contract nu werd opgezegd en het ABG nam dit onderdeel zelf ter hand (al in 1942 was geadviseerd dit zo te regelen). De verhouding tussen het ABG en de zusters werd geregeld door middel van een overeenkomst. Daarin was onder meer opgenomen hoeveel zusters de congregatie ter beschikking van het ziekenhuis diende te stellen op verpleegkundig, huishoudelijk en administratief gebied. Voor 1960 werd het aantal bepaald op tenminste 40. De lonen van de zusters werden op 1 januari 1965 gelijkgetrokken met die van het lekenpersoneel.

Over het jaar 1960 stuurde het college van regenten voor het eerst een uitvoerig en beredeneerd jaarverslag naar de gemeenteraad. Tot die tijd volstond men met het overleggen van een balans met verlies- en winstrekening. Ook werd het jaarverslag voorzien van de nodige statistische gegevens over het ziekenhuis. De regenten kwamen tot deze openheid, omdat ze vonden dat het vasthouden aan al dan niet gerechtvaardigde historische zelfstandigheidsrechten geen zin meer had. 'De

Afb. 52. Overzichtstekening van het ziekenhuiscomplex in 1962. 1. hoofdingang; 2. nachtingang; 3. personeelsingang en rijwielstalling bezoekers; 4. kapel; 5. polikliniek; 6. magazijn; 7. mortuarium; 8. wasserij.

werkelijkheid is, dat het ABG als semi-openbare instelling openbare verantwoording schuldig is aan de gemeenteraad', aldus de regenten. Deze houding leidde er verder ook toe dat de rechtspositie van het personeel werd geregeld in overeenstemming met die van het gemeentepersoneel.

Zoals we al zagen beschikte het ABG inmiddels over een aantal nieuwe leidinggevende en controlerende functionarissen (we noemen hier de econoom Leclercq, geneesheer-directeur Ploegmakers en de secretarissenpenningmeester Clarijs). Volgens de regenten ontstond hierdoor een grote mate van stabiliteit en continuïteit in de leiding van het ziekenhuis. Wisselingen in het regentencollege zouden voortaan van minder invloed zijn.

Op 4 september 1962 werd J. C. Verpaalen tot voorzitter van het bestuur benoemd. Hij zou in 1964 worden opgevolgd door C.J. J. Blom. Wegens

ziekte van dokter Ploegmakers, was W. G. Weggeman vanaf 1 oktober 1964 geneesheer-directeur van het ziekenhuis ¹⁷⁵).

Niet alleen op administratief en organisatorisch gebied ging het college van regenten voortvarend te werk. Er werd ook flink geïnvesteerd in het gebouwencomplex, de inventaris, de medische apparatuur en de technische installaties. Het bestuur stelde zich op het standpunt dat het ziekenhuis moest blijven voldoen aan alle eisen die de moderne gezondheidszorg stelde zolang er nog geen nieuw ziekenhuis in de stad was. Daar kwam nog bij dat het aantal patiënten bleef stijgen.

In 1963 werden voor het eerst meer dan 6000 patiënten opgenomen. Daardoor kreeg het ABG te maken met een wachtlijst. Om die zo kort mogelijk te houden werd het ziekenhuis aangepast en uitgebreid. Een brand op 18 november 1960, waarbij twee barakken verloren gingen, maakte het gebrek aan ruimte des te nijpender.

We laten hier de belangrijkste investeringen kort volgen. In 1960 kocht het ABG zes huizen in de Burgemeester Van Hasseltstraat (de nummers 16, 18, 20, 24, 26 en 28). De panden 16 en 18 werden verbouwd tot polikliniek, die tot dan toe gehuisvest was in het Sint-Josephpaviljoen. Met die werkzaamheden kwam men gereed in oktober 1962. De andere huizen in de Burgemeester Van Hasseltstraat werden onder meer ingericht als magazijnruimte en als werkplaats voor het technische personeel. Pand nummer 20 werd in 1964 in gebruik genomen als mortuarium. De zogenaamde infectiebarak (overgenomen van de gemeente) werd in 1961 verbouwd tot gewone verpleegruimte. In dat jaar kocht het ziekenhuis ook de panden Zuidoostsingel 32 en Van

¹⁷⁵ ABG-doc 3, dossier studiecommissie ABG, nota van gemeentearchivaris J. H. van Mosselveld, augustus 1967;
Jaarverslagen ABG, 1960, 1965, 1964; Wat betreft de rechtspositie van het personeel, zie ook hoofdstuk VIII, paragraaf 'het reglement van 1934'.

Dedemstraat 21 (de nummers 19 en 23 in deze straat waren al eigendom van het ABG).

In de zomer van 1962 werd een reorganisatie van de operatie-afdeling voltooid. Er kwam onder meer een derde operatiekamer bij met de benodigde apparatuur. Een jaar later nam het ziekenhuis een nieuw laboratorium achter de polikliniek in gebruik.

In de loop van 1963 bleek het tekort aan bedden dermate groot te zijn, dat het college van regenten besloot tot een saneringsplan (het ABG beschikte toen over 336 bedden). Eén van de oorzaken van de groeiende wachtlijst vormde de sluiting van het ziekenhuis in Steenberg.

Begin september vond een onderhoud plaats met de geneeskundige inspectie voor de volksgezondheid. Van de kant van het ABG werd erop gewezen dat het ziekenhuis een contract had gesloten met de gemeente

Afb. 53. Het mortuarium en de wasserij van het ABG aan de Zuidooslsingel in 1963.

Bergen op Zoom en omliggende plaatsen om tenminste 22 bedden beschikbaar te houden voor het verplegen van patiënten met een besmettelijke ziekte. Dat leverde grote moeilijkheden op. Na nog een gesprek met de inspectie kon aan architect ir P.J. 't Hooft uit Goes opdracht worden gegeven een bouwplan te ontwerpen voor 5 zespersoonskamers, 4 eenpersoonskamers en 2 isoleerkamers in de tuin rond de kapel tegen de bestaande gangen.

In 1966 kwam de verbouwing gereed. Eind november werden de laatste verpleeg- en dienstruimten in gebruik genomen. Het leverde het ziekenhuis 27 extra bedden op. Tevens kon hierdoor een aantal tekortkomingen op het gebied van de ziekenhuishygiëne worden opgeheven. Eén van de nieuwe kamers werd ingericht tot intensive-care-ruimte, dit in verband met het steeds toenemend aantal verkeersslachtoffers.

Door de verbouwing ontstond ook de mogelijkheid de verschillende specialismen eigen afdelingen te geven. Het ABG kreeg 11 afdelingen: twee interne, twee chirurgische, een neurologische/dermatologische en een orthopaedische afdeling. Verder een gynaecologische afdeling, waarin eveneens ondergebracht werden de patiënten van de keel-, neus- en oorarts en die van de oogarts. Tot slot kwamen er een kraamafdeling en drie kinderafdelingen.

Begin augustus 1963 werd begonnen met de bouw van een verpleegstersflat. De leerling-verpleegsters waren vanaf 1959 ondergebracht in het door het ABG gehuurde pand Villa Helena, gelegen op de hoek van het Bolwerk en de Zuidzijde Zoom. Om verschillende redenen voldeed die huisvesting niet. De flat werd gebouwd door de Bredase Beton- en Aannemingsmaatschappij naar een ontwerp van het Maas-trichtse architectenbureau Swinkels en Salomons. Het 62 kamers tellende verpleegstershuis werd op 18 maart 1965 officieel geopend door

burgemeester Peters; de eerste twee verdiepingen waren toen al in gebruik genomen.

Op 1 oktober van het volgende jaar opende het pathologisch anatomisch laboratorium zijn deuren; dit laboratorium was tot stand gekomen in samenwerking met de toen nog twee confessionele stichtingen en de stichting Vrederust. Verder werden tussen 1960 en 1968 verschillende ruimten uitgebreid, vernieuwd of verbouwd, zoals de röntgenafdeling, de wasserij en de afdeling fysische therapie ¹⁷⁶).

Behalve met verbetering van de ziekenhuisvoorzieningen, diende het college van regenten zich ook bezig te houden met de toekomstige functie van het ABG. Op verzoek van het bestuur had de commissie Hoekstra nog een tweede rapport samengesteld. De bedoeling was om na te gaan of het ABG kon worden omgebouwd tot een inrichting, uitsluitend bestemd voor het verplegen van langdurig zieken.

Het rapport kwam eind augustus 1960 gereed. De commissie adviseerde het complex niet te verbouwen tot verpleeghuis. Dat was weliswaar mogelijk, maar zou ongeveer even duur zijn als de bouw van een geheel nieuw verpleeghuis. Verpleegtechnisch en bouwkundig achtte men nieuwbouw beter.

De regenten kwamen naar aanleiding van het rapport overeen een besluit ter zake voorlopig even uit te stellen totdat meer duidelijkheid was ontstaan over de toekomst van het ziekenhuiswezen in Bergen op Zoom en meer inzicht bestond in de eisen waaraan een verpleeghuis moest voldoen.

Het ziekenhuisbestuur zocht in 1961, toen duidelijk was geworden dat het ABG de ziekenhuistaak diende neer te leggen, contact met de federatie van Verpleeginrichtingen voor langdurig zieken in Utrecht. Op verzoek van het college van regenten stelde ook de federatie een onderzoek in naar

¹⁷⁶ Jaarverslagen ABG 1960- 1967.

de mogelijkheid het ziekenhuis in te richten tot verpleeghuis. De bouwcommissie van de federatie rapporteerde dat het gebouwencomplex, na het aanbrengen van bepaalde veranderingen, uitstekend geschikt zou zijn voor het verplegen van langdurig zieken. In tegenstelling tot de commissie Hoekstra stelde de federatie vast dat verbouwing aanzienlijk goedkoper was dan nieuwbouw.

Een studie van een provinciale commissie in hetzelfde jaar maakte duidelijk dat er in Bergen op Zoom en omgeving grote behoefte bestond aan een verpleeghuis. Op 10 april 1962 wendde het bestuur van het ABG zich tot de minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid met het verzoek in beginsel toestemming te willen verlenen voor het te zijner tijd stichten van een verpleeghuis voor langdurig zieken, groot 200 bedden.

Afb. 54. Ter gelegenheid van de officiële opening van de verpleegstersflat (18 maart 1965) overhandigde C. J. F. Sloomans, namens het bestuur van de stichting die het nieuwe ziekenhuis Lievensberg zou gaan bouwen, een geschenk aan de voorzitter van het ABG, C. J. J. Blom.

Aan de gemeenteraad werd op dezelfde dag gevraagd in principe te willen besluiten dat de eigendommen van het Algemeen Burger Gasthuis zouden worden bestemd voor de verpleging van langdurig zieken.

De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid berichtte op 3 december 1962 in beginsel in te stemmen met de omvorming van de ziekenhuisgebouwen tot een verpleeginrichting voor langdurig zieken, zij het voorlopig met 120 bedden. De gemeenteraad ging op 25 januari 1963 accoord met de bestemmingswijziging. Daarbij werd wel het voorbehoud gemaakt dat het tijdstip van omvorming en de aanwending van het vermogen te zijner tijd nader zouden worden bepaald. Het college van regenten bezocht vervolgens ziekenhuizen in den lande die waren omgebouwd tot verpleeghuis.

Een kleine drie maanden later werd aan architect P.J. 't Hooft uit Goes opdracht gegeven een schetsontwerp te maken voor het verpleeghuis. Begin juli 1965 riepen de regenten een commissie in het leven die de omvorming van het ABG tot verpleeghuis moest gaan voorbereiden. Om de behoefte aan bedden vast te stellen hield de commissie een enquête onder gemeentebesturen, huisartsen en kruisverenigingen in de regio. De conclusie was dat er een verpleeghuis diende te komen van 200 bedden. Op grond van de enquête vroeg het ABG op 13 juni 1966 aan de minister in beginsel accoord te gaan met een verpleeghuis van 180 bedden. Samen met de architect bereidde de commissie een schetsontwerp voor en werden nog verschillende excursies gemaakt naar omgevormde ziekenhuizen.

In oktober 1966 startte dokter Weggeman met een cursus voor ziekenverzorgsters ten behoeve van het verpleeghuis; het verplegend personeel zou immers grotendeels overstappen naar het nieuwe ziekenhuis.

Op 3 november 1966 benoemde het bestuur A.L.H. Roefs tot geneesheer-directeur van het verpleeghuis. Hij begon in april 1968 met zijn

werkzaamheden. De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid schreef op 3 april 1968 dat hij in beginsel zijn medewerking wilde verlenen aan de bestemming van het ABG tot een verpleeghuis van 180 bedden, waarvan 120 bedden voor somatische en 60 voor psychogeriatrische patiënten.

Het verpleeghuis ABG werd op 25 november 1968 erkend als inrichting overeenkomstig artikel 8 van de AWBZ (Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten). Op 14 augustus 1970 verleende de minister toestemming voor de uitbreiding en verbouwing van het ABG tot een verpleeghuis voor 124 somatische zieken en 60 psychogeriatrische patiënten ¹⁷⁷).

Als burgerlijke instelling van weldadigheid waren op het ABG de artikelen van toepassing van de armenwet van 1854, gewijzigd in 1912. Op 1 januari 1965 werd de Algemene Bijstandswet (ABW) van kracht. Dat betekende dat alle burgerlijke instellingen van weldadigheid in ons land op die datum dienden te stoppen met de financiële bijstandsverlenende taak, omdat die naar de gemeenten was overgegaan. In artikel 88 van de ABW werd bepaald dat het met de bijstandslast corresponderende vermogen eveneens over moest gaan naar de gemeente.

Het ABG diende dus op grond van de wet een deel van het vermogen af te staan aan de gemeente Bergen op Zoom. De wet schreef verder voor dat een daartoe strekkend besluit voor 1 januari 1967 genomen moest worden. Burgemeester en wethouders stelden voor het vermogen vast te stellen aan de hand van een door een financieel deskundige opgemaakt rapport. Het college van regenten gaf de opdracht aan het Verificatiebureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Eind oktober

¹⁷⁷ Zie voor de commissie Hoekstra ook hoofdstuk IX, paragraaf "Het einde van het ABG als ziekenhuis";

G. A. BoZ. verzameling Sloomans 73, 2e rapport Hoekstra 30 augustus 1960; Jaarverslagen ABG 1960, 1961, 1962, 1963, 1965, 1966, 1 januari 1967 t/m 30 juni 1968, 1 juli 1968 t/m 31 december 1969, 1970.

1966 kwam het rapport gereed en het ziekenhuisbestuur was het eens met de conclusie. Aan de gemeente werd op 9 november meegedeeld dat de regenten bereid waren effecten over te dragen met een nominale waarde van 8000 gulden, welke een jaarlijkse rente opleverden van 437,50 gulden.

Het gemeentebestuur was het niet eens met de wijze van berekening en de grootte van het vermogen dat men aan de gemeente wilde overdragen. Vóór 1 januari 1967 werd geen overeenstemming bereikt, zodat Gedeputeerde Staten dienden te beslissen en wel voor 1 januari 1969. Deze besloten dat het ABG 41.000 gulden van het vermogen aan de gemeente Bergen op Zoom moest afstaan. Het college van regenten ging tegen die beslissing in beroep bij de Kroon. Bij koninklijk besluit van 17 oktober 1968 werd het ABG in het ongelijk gesteld. Het kapitaal van het ABG bedroeg op dat moment ruim twee miljoen gulden, belegd in grond, effecten, cijnsrechten en gebouwen met inventaris ¹⁷⁸).

De invoering van de Algemene Bijstandswet en de functieverandering (van ziekenhuis naar verpleeghuis) van het ABG leidde ertoe dat de gemeenteraad op 30 juni 1967 besloot een commissie van onderzoek in te stellen 'naar de optimale structuur en rechtspositie van de burgerlijke instelling van weldadigheid het Algemeen Burger Gasthuis te Bergen op Zoom'. De bedoeling hiervan was te bezien hoe de instelling in de toekomst het best zou kunnen functioneren.

Tot leden van de studietoelichting werden benoemd: burgemeester drs. L. J.M. van de Laar, voorzitter, gemeentesecretaris mr. J.C.A.F. Kuijpers, de raadsleden A.J. Franken, N.A. van Kaam en E. Noorman, gemeente-

¹⁷⁸ Jaarverslag ABG 1966:

ABG-doc 3, rapport studietoelichting ABG 19 januari 1968;

Verslag ABG over de periode 1 januari 1967 tot en met 30 juni 1968; ABG-doc 3, dossier studietoelichting ABG, nota gemeentearchivaris J. H. van Mosselveld, augustus 1967.

archivaris J.H. van Mosselveld, mr. A. Bouma (namens de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) en B.T.G. de Jong (namens het ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid).

Het rapport van de commissie kwam gereed op 19 januari 1968. Voor wat

2

DAGBLAD DE STEM VAN ZATERDAG 29 JUNI 1968

BERGEN OP ZOOM en OMGEVING

VERHUIZING VAN A.B.G. NAAR LIEVENSBERG GOED VERBEREID

Overbrengen van patiënten ging snel en probleemloos

(Van een onzer verslaggevers)

BERGEN OP ZOOM — De verhuizing van de patiënten van het Algemeen Burger Gasthuis naar het nieuwe ziekenhuis Lievensberg is gisteren veel vlotter verlopen, dan tevooren iemand had durven denken. In nauwelijks drie uur tijd was alles achter de rug en lagen de ongeveer 185 patiënten, die overgebracht moesten worden, prinsheerlijk in ziekenhuis Lievensberg op bed te genieten van hun nieuwe omgeving en van het fraaie uitzicht.

En uur eerder, dan in het „draai-boek“ stond aangegeven, was de „Operatie Verhuizing“ afgesloten. Het had nog vlieger gekund als men nog meer vervoermiddelen ter beschikking had gehad. In het Algemeen Burger Gasthuis werden er daarom twee pauzes van een half uur ingelast.

De verhuizing van de patiënten begon gisterochtend om acht uur. Tevooren had het verplegend personeel alles voor de verhuizing gereed gemaakt. Zo stonden onder de bedden van de patiënten, die met de militaire ambulances moesten worden vervoerd, de branders al gereed. Van

„verhuizerij“ met militaire ambulances, met kleppenauto's van Van Gend en Loos (met met gewone ambulances werden vervoerd.

Vervoer

In totaal 22 patiënten werden met de kleppenauto's van Van Gend en Loos met bed en al vervoerd. Tevooren waren deze patiënten in het A.B.G. in een bed van het ziekenhuis Lievensberg gelegd, zodat de bedden gewoon naar de diverse afdelingen konden worden gereden. Ruim 78 patiënten (waaronder vijf moeders met hun baby's) werden op branders met militaire ambulances overgebracht. In elke auto was er plaats voor twee branders.

Met de ambulances van de firma Van Ginneken werden vijftien patiënten (waaronder vijf „ouderzieken“) overgebracht, die speciale voorzieningen behoeften.

Bijna vijftig ambulante patiënten werden zittend in militaire ambulances overgebracht. Verder werden met de kleppenauto's nog 22 kinderen met bed en al vervoerd. Achttien andere kinderen werden overgebracht door vrouwelijke leden van de automobielclub De Krabberrijders. Aanvallig zouden deze dames het vervoer van alle kleuters en baby's voor hun rekening nemen. Gisterochtend bleek echter dat de bedden van de kinderen

o Met s.g. kleppenauto's werden een aantal patiënten met bed en al van het A.B.G. naar het nieuwe ziekenhuis Lievensberg overgebracht.

gangen direct naar de voor hen bestemde bedden op de diverse afdelingen gebracht. Op de „verhuizerij“ stond precies aangegeven in welke bed en op welke afdeling een patiënt terecht moest komen. De organisatie klopte uitstekend. In het A.B.G. werden bij vier uitgangen de patiënten in de auto's gebracht. Voor „de „condukteur“ was er een aparte ingang bij Lievensberg.

Het transport van de patiënten naar Lievensberg leverde, dank zij de medewerking van de Bergen op Zoomse gemeentepolitie geen moeilijkheden op. Op alle kruispunten langs de route zorgde een agent dat de auto met patiënten, die herkenbaar waren aan een Rode Kruisvlag, een onbetremd doorgang hadden.

Regen

Overlgens zag het gisterochtend er niet erg naar uit dat de verhuizing zo vlot zou verlopen. Het regende en de eerste patiënten die het A.B.G. verlieten, werden met plastic regenjassen en zellen tegen de regen beschermd. Op Lievensberg stonden naast de laatste patiënten

Gemeente Oudenbosch Ophalen grof vuil

De directeur van gemeentewerken maakt bekend dat op dinsdag 2 juli a.s. grof vuil zal worden opgehaald. Hieronder wordt verstaan kartonnen dozen, oude maten of vloerzeil, tuinknijpel e.d. Een en ander dient dusdanig gebundeld te zijn, dat het door één man kan worden opgetild, het papier wordt niet meegenomen.

Fusie MOC en RKFC gaat niet door

(Van onze correspondent)

BERGEN OP ZOOM — De ledenvergaderingen van de voetbalverenigingen MOC en RKFC, hebben het bestuursvoorstel om te fuseren afgestemd. Wij komen op deze kwestie nog nader terug.

(ADVERTENTIE)

ONTSPANNINGSCENTRUM VROUWENHOF, ROOSENDAAL
Opensluitingtheater
Zondagsmiddag, 30 juni, kindervoorstelling.

ASSEPOESTER

door het Limburgs Jeugdtheater
Entree: kinderen / 0,50
volwassenen / 0,75
Speelruimte entree / 0,25
Gelegenheid tot ponyrijden
Paviljoen met terras op de speeltuin aanwezig.

Burgerlijke stand

Gebooren: Maria dv. J. Videler-Videler, Adriana dv. A. Vendell-van Ginderen, Johannes dv. J. van Kamm-Woud, Wilhelmus dv. W. Fink-Augustinus, Marjolein dv. I. Dolores-Sluttman, Petrus dv. A. van Ruyven-Boeven, Wilhelmus dv. H. Scheffers-van T. Walraven, de V. van Hooijdonk-de Vos, Marijanne dv. H. Scheffers-van T. Walraven, de V. van Eenen-van der Kar, Adrianus dv. A. Lottel-de Kock, Ronald dv. B. Land-Kruiter, Martinus dv. W. Lodewijk-Ooster, Wouter dv. A. van Kaam-Land, Elsbard dv. J. Stam-Huisen.

Overleden: Leonardus Mowkens 63 jr. en Maria Fies 63 jr., Hendrikus Mowkens 25 jr. en Adriana Scheffers 20 jr., Adrianus Lodders 26 jr. en Renée en Elise 26 jr., Gertus Aderhals 22 jr. en Krijna Huisen 20 jr., Johannes van Hout 24 jr. en Jacoba Aderhals 23 jr., Robert de Nijis 25 jr. en Elizabeth Huisen 21 jr., Willem Dees 21 jr. en Catharina Seelers 20 jr.

Getrouwd: Wilhelmus Cloos 21 jr. en Willemus de Groot 21 jr., Leonardus Jan 24 jr. en Maria Huisen 19 jr., Willemus de Groot 24 jr. en Constante Mowkens 20 jr., Adriaan Oerickx 21 jr. en Maria Mowkens 20 jr.

Overleden: Catharina Leus 75 jr. geb. m. J. Stiefels, Martinus de Caluwe 71 jr. en de Caluwe-Frankens-Martinus 75 jr. en L. Bogen-Versaai, Adrianus Nijbergen 59 jr. echtg. v. M. Stiefels.

(ADVERTENTIE)

Medische diensten

De weekdienst zal als volgt worden waargenomen:

HUISARTSEN
Frynaart, Willemstad en Standaard, de Dokter van Sambeek uit Fijn tel. 01686 - 730.
Oudenbosch: dokter Smuts, Wouw, Kruisland en Oud-Groot, ter Voornman, uit Wouw, tel. 01686 - 24, en dokter Vink uit Oud-Groot tel. 0161-245.
Roosendaal: dokter van Liebergen 0162 - 500.
Bergen op Zoom: Westerweel, 0162 - 500.
Bergen op Zoom: H. Huysman, 1 door Juteblaan 54, tel. 2712 en Schram, Hoogstraat 13, tel. 2167.
Halsteren: Stenbergen: H. van Echten, Van Gervenlaan 15 te N. -bergen, tel. 0170 - 829.
Hoogerheide: o.s.: A. Dekkers, 1 bergeweg 10 te Hoogerheide, tel. 0164-414 (voor de artsen Korman en Van Hoozemans).
Roosendaal: zaterdag dokter W. Krijnen 7, tel. 01686 en zondag: ter B. Schulte, Laan van Luxemburg 33, tel. 34101.

APHOTHIKEN
Roosendaal: apothek Schud, Molen 43, tel. 4627.
Bergen op Zoom: P. v. Kalmthout, Zuivelstraat 5.

TANTARTSEN
Bergen op Zoom: L. Sprekenburg, geleestraat 31, sprekeur zondag 10.30 - 11.30 uur.
Halsteren-Stenbergen: P. Visser, Halsteren, zaterdag en zondag sprekeur van 11 - 11.30 uur.
Roosendaal: F. van der Weg, R. Buisstraat 82, tel. 01686, sprekeur zaterdag 9-10 en zondag 5-6.

WIKVLEFLIEGING
Roosendaal: zondag 29 juni, tegen Vermeirenlaan 65c tel. 24052.
Avonddienst m. donderd. 22, 11 Boulevard 142, tel. 50170, Vrijd. avond: Z. Michielien, Dorpost 23, Nijperlaan 4, tel. 0162-319.
Bergen op Zoom: Wit Gele Kruis WIEKENDVERPLEGING, Herengr. 5279 en sr. Van Ginneken tel. 50170, 50171, 50172, 50173, 50174, 50175, 50176, 50177, 50178, 50179, 50180, 50181, 50182, 50183, 50184, 50185, 50186, 50187, 50188, 50189, 50190, 50191, 50192, 50193, 50194, 50195, 50196, 50197, 50198, 50199, 50200.

DIERENARTSEN
Roosendaal: dokter Meesters, tel. 50170 en dokter Bartel, tel. 35416.

Diploma's MAS uitgereikt

(Van onze correspondent)

De Maier Anabell School H. in de Korenbeeren met het uitreiken van de diploma's het cursusjaar afsloten. Deze diploma's werden aan de leerlingen uitgereikt door de mevrouw Van de Laan, de echtgenote van de burgemeester.

Na de opening door notaris F. Kers, voorzitter van het schoolbestuur, trad op het balletje P. Jimbes en Tiny Slock, een tweeling die deze avond nog meer zou treden.

Ook de deelnemers aan de Jongerenreuzen kregen diploma's. Ze werden uitgereikt door de B. van Dijke uit Ossenbroek. De leerlingen werden verrast door de eunten van de tweelinge Imogen en met bloemen. Els Wils bedankte namens de deelnemers van Jongerenreuzen de werkgevers van de vijf milieuten. Tiny Slock, de zuster, Ciba de Ham, Lenny van Hees boden de leidende rol in het programma, de pauze werd gevuld door de M. Silbers uit Eindhoven met pliche met Brabantse liedjes en m. Mer. Het was een sleut slot van d

Afb. 55. Artikel in het dagblad de Stem over de verhuizing van de patiënten naar ziekenhuis Lievensberg, 28 juni 1968.

betreft de doelstelling van het ABG werd het volgende vastgesteld: het in artikel 1a van het reglement omschreven doel was inmiddels vervallen krachtens de Algemene Bijstandswet. In artikel 1a stond dat het doel van de instelling was 'te bevorderen dat hulpbehoevende onvermogene zieke ingezetenen der gemeente Bergen op Zoom in een ziekenhuis worden opgenomen, verpleegd en hunne genezing wordt bevorderd'. De Algemene Bijstandswet bepaalde nu dat alle burgerlijke instellingen van weldadigheid, dus ook het ABG, zich voortaan dienden te onthouden van armenzorg. Dat werd, in moderne vorm, een taak voor de gemeente. Bleef nog over artikel 1b van het reglement. Daarin was opgenomen dat het doel van de instelling verder was 'voor zoveel nodig of wenselijk, het exploiteren van een ziekenhuis, waarin de onder a genoemde ingezetenen alsmede andere zieken worden opgenomen en verpleegd'. Volgens de commissie was het duidelijk dat dit artikel zijn betekenis zou verliezen op 1 juli 1968. Op dat moment zou het ABG immers de ziekenhuistaak overdragen aan Lievensberg. Op die datum zou dus de gehele doelstelling van het ABG komen te vervallen. Dat betekende dat artikel 8 van de Rompwet Instellingen van Weldadigheid van kracht werd. Daarin werd bepaald dat de gemeenteraad aan de bezittingen en inkomsten van de instelling een nieuwe bestemming moest geven. De commissie was van mening dat het vermogen niet mocht worden aangewend voor de exploitatie van het verpleeghuis omdat dit 'self-supporting' kon zijn. Als het vermogen niet ter beschikking van het verpleeghuis werd gesteld, konden met de revenuen andere, eveneens op het terrein van de gezondheidszorg en in de sociale sfeer gelegen zaken, worden behartigd. In dat verband stelde de commissie voor de instelling het Algemeen Burger Gasthuis voortaan te noemen 'Maatschappelijke Fundatie van Bergen op Zoom'. De fundatie diende enerzijds het vermogen te beheren en anderzijds taken uit te voeren op het gebied van de gezondheidszorg en in de sociale sfeer. Het verpleeghuis moest een

geheel nieuwe en eigen status krijgen. Het kon worden beheerd en geëxploiteerd door een overheids- of een particuliere stichting. In grote lijnen kwam het er dus op neer dat men het vermogen wilde afscheiden van het verpleeghuis.

De gemeenteraad besprak het rapport op 16 februari 1968. Besloten werd dat de instelling het Algemeen Burger Gasthuis voortaan inderdaad genoemd zou worden 'Maatschappelijke Fundatie van Bergen op Zoom'. Voor de fundatie stelde de raad een reglement vast, waarin de aanwending van het vermogen geregeld werd. Het doel van de fundatie was het verlenen van hulp op het gebied van de gezondheidszorg en op maatschappelijk en sociaal terrein. Als eerste regenten werden benoemd de bestuursleden van het ABG. Over de beheersvorm van het verpleeghuis nam de raad geen beslissing.

Het college van regenten schreef op 18 maart 1968 een brief aan de gemeenteraad met het verzoek het besluit in te trekken. Eerst waren bij verschillende deskundigen inlichtingen ingewonnen. Het bestuur van het ABG bestreed de opvatting dat de doelstelling op 1 juli zou komen te vervallen. Met de omzetting van het ziekenhuis in een verpleeginrichting begaf het ABG zich niet buiten de in artikel 1b van het reglement genoemde doelstelling, aldus de regenten. De gemeenteraad hoefde dus helemaal geen nieuwe bestemming aan het vermogen te geven.

Het ABG-bestuur verweet de commissie verder dat het een onjuist gebruik maakte van artikel 8 van de Rompwet Instellingen van Weldadigheid. Daarin stond (samengevat) dat indien het doel van een instelling van weldadigheid was vervallen, dat dan het gebruik van de bezittingen en inkomsten tot een andere 'aan de laatstbeoogde zo nabij mogelijk komende bestemming' geregeld diende te worden. De regenten vonden dat de exploitatie van een verpleeghuis het meest nabij kwam aan de oude bestemming van het vermogen. In ieder geval meer nabij dan de Maatschappelijke Fundatie, die een vrij vage doelstelling had.

Verder wees men erop dat er moeilijkheden konden rijzen ten aanzien van de erfenis van P.K. Meeussen. Ook vond men dat een verpleeghuis wel een eigen vermogen nodig had. Uit de opbrengst daarvan konden bijvoorbeeld bijzondere voorzieningen worden bekostigd voor de verpleegden. Overigens getuigde het verdwijnen van de naam Algemeen Burger Gasthuis volgens het college van regenten niet van veel respect voor het verleden.

De gemeenteraad weigerde op het gewraakte fundatiebesluit terug te komen, reden voor het bestuur van het ABG om hier tegen op 19 maart 1968 in beroep te gaan bij Gedeputeerde Staten. Daardoor bleef de kwestie een tijd hangen. Na overleg zwichtte de raad voor de argumenten van het bestuur van het ABG en trok uiteindelijk op 28 augustus 1970 het fundatiebesluit in. Voor de instelling het Algemeen Burger Gasthuis werd een nieuw reglement vastgesteld. Overeengekomen werd dat het verpleeghuis te zijner tijd in een aparte stichting zou worden ondergebracht ¹⁷⁹).

De voorbereidingen voor de verhuizing van apparatuur, instrumentarium, inventaris en patiënten van het ABG naar Lievensberg begonnen al vroeg in het jaar 1968. Er werd door beide partijen op alle niveaus overleg gevoerd. De stichting Lievensberg nam de röntgen- en operatiekamer-apparatuur over. Enkele weken voor de eigenlijke verhuisdatum werden die zaken overgebracht. Het instrumentarium van de operatiekamer, het laboratorium, het pathologisch anatomisch laboratorium, de röntgenafdeling en de apotheek verhuisde op 27 en 28 juni. Daarbij werden plaatselijke transportondernemers ingeschakeld, die assistentie kregen van militairen van de Cort Heyligers kazerne. Dezelfden

¹⁷⁹ ABG-doc 3. rapport studievergadering ABG;
Verslag ABG over de periode 1 januari 1967 tot en met 30 juni 1968;
N. A. / 1, notulen van de raad, 16 februari 1968, 28 augustus 1970.

vervoerden op 28 juni een vooraf vastgesteld deel van de inventaris van de verpleegafdelingen. Een dag eerder waren de medische archieven al overgebracht. De patiënten vertrokken op 28 juni uit het ABG. Zij werden vervoerd in particuliere en militaire ambulances, alsmede met twee wagens van de firma Van Gend en Loos die waren voorzien van hefplateau-installaties en in auto's van de Krabbenrijders. De eerste patiënt verliet om 8.15 uur het ABG en om 10.00 uur werd de laatste patiënt in ziekenhuis Lievensberg in bed gelegd. In totaal werden 193 patiënten naar het nieuwe ziekenhuis vervoerd. In het Algemeen Burger Gast huis bleven 17 patiënten achter: de eerste bewoners van het verpleeghuis ABG ¹⁸⁰).

¹⁸⁰ Verslag ABG over de periode I januari 1967 tot en met 30 juni 1968.

X

Samenvatting en conclusies

Uit de studie over de geschiedenis van het gasthuis kunnen enkele conclusies worden getrokken. Het is verleidelijk antwoord te geven op vragen die in eerdere publicaties (o. a. die van Levelt) en in politieke kwesties gesteld zijn. De lezer kan echter uit het verhaal zelf de conclusies trekken of vergelijkingen maken met eerdere beweringen. Hierbij wordt met name gedoeld op de bewering dat het Algemeen Burger Gasthuis van oorsprong een geestelijke instelling (zwart goed) zou zijn.

Oprichting van het gasthuis

Omdat het gasthuis van Bergen op Zoom al in een akte van 1246 vermeld staat, kunnen we aannemen dat de instelling voor die tijd, dus in de eerste helft van de dertiende eeuw, is opgericht en daarmee een van de oudste instellingen op het gebied van de gezondheidszorg in Nederland mag worden genoemd. De dagelijkse leiding van het gasthuis was in handen van de gasthuismeesters, die op hun beurt weer onder toezicht stonden van het stadsbestuur. Het was gevestigd in de Wouwsestraat/hoek Blauwehandstraat. In de archiefteksten staat de instelling vermeld als 't gasthuis' van Bergen; later wordt het het Sint-Maartensgasthuis genoemd. Er werden arme zieke mensen verzorgd en er was plaats voor onderdak voor reizigers. Sinds 1472 werden er ook pest-patiënten verpleegd.

Samenvoeging met het Sint-Elisabethsgasthuis

In 1478 waren enige zusters uit Holland, met steun van het stadsbestuur, een gasthuis begonnen op een erf buiten de Wouwsepoort ter verpleging

van pest-patiënten. In ruil voor deze financiële steun, kreeg het bestuur van de stad directe invloed in het bestuur van het gasthuis. Dit gasthuis heette Sint-Elisabethsgasthuis. Doordat het stedelijk Sint-Maartensgasthuis niet meer naar behoren functioneerde en de toename van pest-epidemiën nieuwe maatregelen noodzakelijk maakte, werden het stedelijk gasthuis en het Sint-Elisabethsgasthuis in 1525 samengevoegd. Het initiatief hiertoe werd genomen door heer Jan III van Glymes. Er werd op het terrein van het Sint-Elisabethsgasthuis een nieuw ziekenhuis gebouwd met financiële steun van de heer van Bergen op Zoom. In een overeenkomst over de oprichting werd de bestuurlijke invloed van het stadsbestuur en van de heer gezamenlijk geregeld. Doordat de heer financiële steun aan het gasthuis verleende, kreeg hij in de jaren dertig en veertig van de zestiende eeuw meer invloed op het reilen en zeilen van het gasthuis. Het nieuwe gasthuis kreeg de naam Sint-Elisabethsgasthuis.

De verhuizing van het gasthuis

De hervorming in 1580 en de politieke gebeurtenissen in de jaren daarna maakten een einde aan de verpleging van de zieken door de religieuzen. Het gebouw, buiten de Wouwsepoort, werd in 1582 afgebroken in verband met de werkzaamheden aan de vestingwerken. Het gasthuis werd ondergebracht in de leegstaande gebouwen van het Sint-Margrietenklooster aan de Geweldigerstraat. De dagelijkse leiding van het gasthuis kwam in handen van een door het stadsbestuur en de markies aangestelde rentmeester. Het bestuur werd gevormd door, eveneens door het stadsbestuur benoemde, gasthuismeesters. De rentmeester moest jaarlijks financiële verantwoording afleggen aan het bestuur van de stad. Het gezag over het gasthuis lag daardoor geheel in handen van het stadsbestuur, dat in 1601 een nieuw reglement vaststelde, waardoor men ook direct invloed uit kon oefenen op de dagelijkse gang van zaken, zoals

het voeren van de administratie, het inkopen van goederen en het opnemen van patiënten.

Privatisering

Het belang van het ziekenhuis nam in het begin van de achttiende eeuw af. Het bestuur van de instelling gebruikte een deel van de financiën voor ondersteuning van arme, thuis-verpleegde zieken. Sinds 1722 werd het gebouwencomplex verhuurd aan een binnenvader, die er een particulier ziekenhuis in exploiteerde. De naam van de instelling werd veranderd in Sint-Catharinagasthuis. In de huurovereenkomst tussen het stadsbestuur en de huurder werden wel allerlei voorwaarden opgenomen over de opname van patiënten en de in rekening te brengen financiële vergoedingen. Sinds 1775 was het gasthuis voornamelijk als krankzinnigengesticht in gebruik.

De her-oprichting van het gasthuis

In de periode 1811-1815 werden de administraties en het bestuur van het SintCatharinagasthuis, van de Tafel der Proveniers en van het Stads Wees- en Armkinderhuis samengevoegd. De bestuurders, toen al regenten genoemd, hadden de leiding van het gasthuis, waarin alleen krankzinnigen en onder curatele geplaatste personen werden verpleegd. Sinds 1815 was het Sint-Catharinagasthuis weer een afzonderlijke instelling, los van de Tafel der Proveniers en van het Stads Wees- en Armkinderhuis.

Vanaf 1826 werden er door het stadsbestuur voorbereidingen getroffen om te komen tot de oprichting van een 'Algemeen Burgerlijk Gasthuis' voor de verpleging van vooral arme zieken. Daartoe werden alle bezittingen en inkomsten van het SintCatharinagasthuis en die van de Tafel der Proveniers door de gemeenteraad samengevoegd en voortaan aangewend ten behoeve van het nieuwe ziekenhuis.

Het Algemeen Burgerlijk Gasthuis, een gemeentelijke instelling?

Het reglement voor het ABG werd in 1836 vastgesteld door de gemeenteraad. Het bestuur van de instelling kwam in handen van een college van regenten, dat benoemd werd door het stedelijk bestuur. De regenten dienden op financieel gebied verantwoording af te leggen aan de gemeenteraad. De eerste zieken werden in 1838 opgenomen en voor de verpleging werden religieuze zusters aangetrokken. De oprichting van het Algemeen Burgerlijk Gasthuis was duidelijk een initiatief van het gemeentebestuur. Toen de invoering van de armenwet van 1854 eiste dat alle instellingen van weldadigheid in ons land in een bepaalde categorie werden ondergebracht, bepaalde het bestuur van de stad dat het ABG een gemeentelijke instelling was. Het ABG werd aangemerkt als een burgerlijke instelling van weldadigheid omdat de instelling door de lokale overheid werd 'geregeld en van harentwege bestuurd'. Die beslissing uit 1855 werd door het college van regenten meer dan 70 jaar lang op geen enkele wijze aangevochten. Dat gebeurde pas in 1928 toen de eerste serieuze moeilijkheden rezen tussen de gemeenteraad en het bestuur van het ziekenhuis. De regenten beweerden vanaf die tijd regelmatig dat het ABG een particuliere stichting was. De status van de instelling vormde daarna regelmatig onderwerp van discussie.

De verhuizing naar de Van Dedemstraat

In 1882 kwam het nieuwe ziekenhuis aan de Van Dedemstraat gereed. Het oude gebouwencomplex aan de Geweldigstraet werd verkocht aan de zusters, die er een tehuis voor ouden van dagen in begonnen. Het gemeentebestuur betwijfelde of het college van regenten het oude gebouw van de hand mocht doen zonder daarvoor toestemming te vragen aan de gemeenteraad. De Kroon bepaalde echter dat het bestuur van het gasthuis voor de verkoop geen machtiging nodig had van de

lokale overheid. Dit voorval illustreert dat het college van regenten een zeer grote mate van zelfstandigheid kende in het besturen van de instelling. Dat was niet alleen het geval op het gebied van de aan- of verkoop van onroerend goed, maar ook op andere terreinen zoals bijvoorbeeld de organisatie van het ziekenhuis. We tekenen hierbij dan ook aan dat het ABG nooit gefunctioneerd heeft als een soort gemeentelijke tak van dienst.

Doordat P.K. Meeussen in 1906 zijn vermogen naliet aan het ABG, kreeg de instelling meer financiële armslag. Het ziekenhuis ontwikkelde zich van een gasthuis voor de armen van Bergen op Zoom tot een regionale instelling voor alle categorieën patiënten (behalve psychiatrische).

De tijd van de gasthuis-kwesties

In de negentiende eeuw en de eerste decennia van deze eeuw speelden er weinig echt grote conflicten rond het ABG, al wierpen kleine gebeurtenissen wel hun schaduw vooruit. Na 1926 veranderde dat sterk en raakte het ABG meerdere malen in opspraak. Verschillende affaires volgden elkaar in snel tempo op. Pogingen van het college van regenten om de instelling onafhankelijker te maken van het gemeentebestuur mislukten vrijwel volledig. De gemeenteraad wist haar invloed juist te vergroten.

Verder trachtte de congregatie van vrouwelijke religieuzen (die in 1837 met de verpleegtaak waren belast) tot drie keer toe de eigendom van het ziekenhuis over te nemen. Het feit dat een 'algemeen' ziekenhuis dreigde te veranderen in een katholieke instelling zorgde in 1928/ 1929 voor de nodige politieke beroering en opschudding in protestantse kring. In de jaren veertig probeerden de zusters nog twee keer het gebouwencomplex met toebehoren aan te kopen. Ook deze keren mislukte dat, onder meer omdat inmiddels duidelijk was geworden dat de zusters niet in staat waren zelfstandig een ziekenhuis te exploiteren. Daarvoor was de

congregatie te klein en beschikte zij niet over voldoende deskundige krachten.

In de jaren dertig ontstonden er moeilijkheden met een aantal medici. Vooral het conflict tussen het college van regenten en de eerste geneesheer-directeur van het ziekenhuis, dokter Franken, liep hoog op. Voor de burgemeester was dit aanleiding in 1941 een onderzoekscommissie in het leven te roepen, die een voor het ABG vernietigend rapport uitbracht. De commissie stelde vast dat in het ziekenhuis toestanden heersten, die een gevaar opleverden voor de volksgezondheid.

De oorzaak van het conflict met de geneesheer-directeur kan deels gezocht worden in de destijds verouderde bestuursstructuur van het ABG, met een secretaris-penningmeester die niet alleen lid was van het college van regenten, maar ook optrad als bezoldigd administrateur van het ziekenhuis en zo dus een grote invloed had op de dagelijkse gang van zaken. De toenmalige situatie laat zich wellicht het best omschrijven met de uitdrukking 'twee kapiteins op een schip'.

Het verlies van de ziekenhuisfunctie

Doordat de gemeenteraad de regenten benoemde, kende het ABG in bestuurlijk opzicht weinig continuïteit. Ook werkten politieke kwesties door in het bestuur van de instelling. Na raadsverkiezingen trad er regelmatig een gedeeltelijk nieuw college van regenten aan. Tussen 1943 en 1958 bijvoorbeeld had de instelling zes verschillende voorzitters. Die voortdurende wisseling van de macht werkte zeker niet bevorderlijk op de uitvoering van de nieuwbouwplannen. En nieuwbouw was zeker noodzakelijk: het gebouwencomplex voldeed niet meer aan de eisen van de tijd. Door uitbreidingen met verschillende barakken werd het ziekenhuis in de jaren vijftig en daarna wel vergeleken met een tentenkamp.

Verder had de naam van het ABG door de opeenvolgende affaires een gevoelige deuk opgelopen, ook in bestuurlijke kringen. Dit heeft er ongetwijfeld mede toe bijgedragen dat verschillende overheidsinstanties het ABG uiteindelijk hebben laten vallen met betrekking tot de bouw van een nieuw ziekenhuis.

Ook het karakter van het ziekenhuis zal een rol hebben gespeeld. Het ABG was in naam een algemene instelling, maar functioneerde in de praktijk als een katholiek ziekenhuis. Kennelijk ging dat een aantal leidinggevende figuren binnen de katholieke gemeenschap, waartoe het overgrote deel van de bevolking behoorde, niet ver genoeg. Men wilde een volledig op katholieke leest geschoeid ziekenhuis. Door al deze factoren en doordat de daartoe opgerichte stichting Sint-Elisabeth Ziekenhuis vanaf 1959 zeer voortvarend te werk ging, verloor het ABG in betrekkelijk korte tijd de ziekenhuisfunctie.

In die periode werd ook duidelijk dat er in Bergen op Zoom en omgeving grote behoefte bestond aan een verpleeghuis voor chronisch zieken. Een nieuwe taak voor een eeuwenoude instelling, die in de loop van de geschiedenis voor een belangrijk deel het gezicht van de gezondheidszorg in Bergen op Zoom heeft bepaald.

Bijlage 1

Ten behoeve van de inkomsten van het gasthuis, werden renten en cijzen geheven op de navolgende huizen en landerijen, afkomstig uit de bezittingen van het begijnhof, het cellezustersklooster, het gasthuis zelf, het Sint-Jacobsgilde en andere bronnen; tevens genoot men inkomsten uit verhuur van huizen en landerijen, eveneens afkomstig uit genoemde fondsen en instellingen. Om een indruk te geven van deze vaste inkomsten volgt hieronder een overzicht, zoals dat vermeld is in de gasthuisrekening van 1715 (S. A. voorl. inv. nr. 788.1):

a) huizen in de stad

	gld	st	oort/ mieten
1. in de Wijngaardstraat (niet nader genoemd)	-	18	2
2. de Leliepot in de Zuivelstraat	4	4	1
3. de Witte Lanteern in de Wouwsetraat	3	14	-
4. nog een halve rente op bovengen. pand	1	7	3
5. een huis op de Korenmarkt	-	1	1
6. het huis Sevenbergen (straat niet vermeld)	1	17	-
7. het Wilt Wijff in de Wouwsestraat	1	17	-
8. huis in de Steenbergsestraat	0	13	8 - 9
9. het Bijteltje boven het Vleeshuis	1	2	8
10. de Rode Lelie, nu de stadsschool	memorie	-	-
11. de Vier Eemers in de Bosstraat	2	10	-
12. de Witte Helm in de Lievevrouwestraat	1	17	-
13. de Rosenhoed in de Bosstraat	5	1	12
14. de Gans op de Grote Markt	2	16	8
15. de Eijcke in de Potterstraat	1	2	0-9
16. de Belle in de Bosstraat	1	17	-
17. de drie Schelpen in de Hoogstraat	0	11	0-9
18. de Truweelkens in de Blauwehandstraat	0	9	4

a) huizen in de stad

		gld	st	oort/ mieten
	nog een cijns op het zelfde pand	0	2	0-24
19.	het Zwaentje in de Steenbergsestraat	6	9	8
	nog een rente van	0	16	8
20.	de Sint Omcommer in de Steenbergsestraat	1	17	-
21.	de Nagtegael in de Hoogstraat	3	14	-
22.	Agter London in de Londonstraat	1	10	-
23.	hei Wit Valcxken in de Steenbergsestraat	0	18	8
24.	het Anckerken in de Steenbergsestraat	memorie	-	-
25.	de Spaerpot op het oude kerkhof	0	5	12
26.	de Truweelkens in de Wouwsestraat	0	11	4
	op hetzelfde huis	3	14	0
27.	een huis in de Santstraat	2	-	-
28.	de Draeck in de Lievevrouwestraat	0	16	12
29.	een huis in de Zuivelstraat	memorie	-	-
30.	een hof op de Vuilbeek	0	9	4
31.	de Hoorn in de Engelsestraat	0	6	-
32.	een hof achter de Minderbroeders	0	3	4-6
	nog een hof achter de Minderbroeders	0	3	0-24
33.	een leeg erf op de Noordzijde Haven	memorie	-	-
34.	een huis en hof in de Dubbelstraat	memorie	-	-
35.	een hof aan de Noordzijde Haven	memorie	-	-
36.	een huis in de Bruinevisstraat	memorie	-	-
37.	een huis achter de Vijfhoek	0	6	-
38.	een hof van de weduwe van Jan Claesz.	0	2	-
39.	het huis Brussel in de Klaverstraat	memorie	-	-
40.	het Ketelke	memorie	-	-
41.	het huis Sevenbergen tegenover het weeshuis	1	17	-
42.	het Cleyn Engelshuys op de Korenmarkt	0	2	8
43.	Sint Janshoofd in de Wouwsestraat	0	6	8-12
44.	het Reygerken in de Wouwsestraat	memorie	-	-
45.	een huis in de Potterstraat	memorie	-	-
46.	de Clocke in de Bosstraat	0	11	4

a) huizen in de stad

		gld	st	oort/ mieten
47.	den Groeten Molensteen in de Potterstraat	0	1	12-9
48.	den Cleynen Molensteen	0	4	0-9
49.	vier huisjes in de Londonstraat	memorie	-	-
50.	de Zalm in de Rijkebuurtstraat	memorie	-	-
51.	het huis Ossenbergh	memorie	-	-
52.	een hof op de Noordmolenbergh	0	2	-
53.	de Chaer in de Blauwehandstraat	0	2	0-24
54.	Jerusalem in de Blauwehandstraat	memorie	-	-
55.	Wayenburg in de Blauwehandstraat	3	14	-
56.	het Croontje boven de Vismarkt	3	14	-
57.	het Reepken	0	18	8
58.	twee kamerwoningen in de St. Antoniusstraat	1	19	-
59.	Couwenbergh in de Dubbelstraat	1	17	-
60.	de Gapen op de Noordzijde Haven	3	14	12
61.	twee huisjes in de St. Antoniusstraat	memorie	-	-
62.	potterij de Marotte	7	19	-
63.	de Granaetappel in de Kremerstraat	7	8	-
64.	de Catte in de Zuivelstraat	6	1	-
	op het zelfde huis	2	8	8
65.	een hof op de Vuilbeek	1	10	-
66.	St. Jacobsmale	2	2	-
67.	de Biekorf	1	17	-
68.	huis en erf onder de Kapelmolen	1	17	-
69.	de Drie Hoefijzers in de Hoogstraat	memorie	-	-
70.	het Rood Hert boven de Vismarkt	3	-	-
71.	de Eycke Luyte op de Vismarkt	12	-	-
	op hetzelfde huis	12	-	-
	op hetzelfde huis	6	-	-
72.	St. Franciscus in de Bosstraat	3	-	-
73.	de Grote Koevoet in de Koevoetstraat	3	-	-
74.	de Oude Kroon in de Hoogstraat	3	-	-

b) hoeven en landerijen

		gld	st	oort/ mieten
1.	land van Aert Hendricx op de Zuidgeest	0	19	-
2.	Jan Morenland te Heerle	2	10	-
3.	een bos op de Triest te Wouw	8	-	-
4.	3 gemeten land op den Donk te Wouw	6	-	-
5.	het land van de Markies	6	-	-
6.	het land van Govert Linderetsz van Ackeren te Westelaar	6	-	-
7.	de domeinen van de heer te Halsteren	40	-	-
8.	een huis te Wouw	4	-	-
9.	een stuk land genaamd het Blokken te Moerstraten	memorie	-	-
10.	viertel koren op een stuk land genaamd Zuerendonk op de Molenbeek	2	6	-
11.	hoeve aan de Vaert	memorie		-
12.	huis en erf aan 't Velt te Wouw	5	0	-
13.	huis in de Spelderstraat te Wouw	4	0	-

c) verhuur van huizen en landerijen

	gld	st	oort/ mieten
1. blok land van 7 gemeten onder Noordgeest hoeve in het Westland van Steenberg, groot 83 gemeten 273 roeden, met een stuk land in de St. Omcommerpolder groot 21 gemeten, 27	55	-	-
2. roeden	460	17	-
3. hoeve in Gastel	312	8	-
9 gemeten en 272 roeden land in het voorm.			
4. Westland van Steenberg	36	-	-
5. 11 gemeten onder Halsteren	33	-	-
een wei in het 'Westland van Steenberg groot			
6. 6 gemeten en 66 roeden	36	-	-
7. 208 roeden land in het bedijkte Noordland	6	6	-
21 gemeten 279 roeden land in de Auvergnepolder en kavel 16 in de Heer			
8. Boudenspolder	241	0	-
9. 1 gemet en 230 roeden land buiten de Bospoort	10	-	-
10. een huisje in de Klaverstraat	9	12	-
11. een huis op de hoek van de Vismarkt	40	10	-
12. nog een huis op de Vismarkt	20	-	-
13. drie huisjes op de Vismarkt	19	10	-
14. leeg erf op de Vismarkt	20	-	-

Bijlage 2

Overzicht van de voorzitters en secretarissen van het college van regenten en van de geneesheren-directeuren van het ABG.

voorzitters:

1836	B.F. Vermeulen
1851	J.C. Delhez
1856	P.J.C.F. van Hasselt
1876	L.A. van Dijk
1878	S.F.A. van der Heijden
1883	G.J. Feijen
1890	J.B. Ente
1904	A.P.F.M. van Hasselt
1925-1927	J.P.J. Asselbergs
1928	A.G.G. Juten
1935	Th. Boschman
1939	F.W.E. Broekmans
1944	C.J. Sitsen (waarnemend)
1946	W.J.M. Bogaers
1950	W.A.E.F. Asselbergs
1953	P.M.J.C. Asselbergs
1958	D.J.J. Nijpels
1962	J.C. Verpaalen
1964	C.J.J. Blom

amanuensissen/secretarissen-penningmeesters:

1836	J.L. La Fontijn
1852	W. Biesen
1877	G.B. Biesen
1892	J.F. Bevin
1931	J.F. Bevin jr.
1959	F.J.W. Clarijs

geneesheren:

1838	D.J. Braber
1860	H. van Hal (genees- en heilkundige)
1876	J.C. de Meulemeester
1911	J.W.W. Coebergh
1918-1936	L.J.J.M. Fick

geneesheren-directeuren:

1936-1944	Th. Franken
1946	G.C.J.H. Wilberts
1959	N.M.H.N. Ploegmakers
1964	W.G. Weggeman
1968	A.L.H. Roefs (verpleeghuis)

Gebruikte afkortingen

S. A.	Stadsarchief Bergen op Zoom van vóór 1810, voorlopige inventaris.
SR.	Stadsrekening.
A.R.R.	W.A. van Ham, Inventaris van het archief van de Raad en Rekenkamer der Markiezen van Bergen op Zoom, 's-Hertogenbosch, 1981.
R.A.	Rechterlijk Archief van Bergen op Zoom, voorlopige inventaris.
ABG.	Archief van het Algemeen Burger Gasthuis te Bergen op Zoom, voorlopige inventaris.
St. Cath.	Gedeponeerd Archief van het Sint Catharinagasthuis, voorlopige inventaris.
ABG-doc	Verzameling documentatie betreffende het Algemeen Burger Gasthuis.
N.A.	Nieuw Archief van het Gemeentebestuur van Bergen op Zoom, 1814- 1926. voorlopige inventaris.